

PANNON LŐKÖK

Kulturális folyóirat

1997

4.

JÚLIUS
AUGUSZTUS

PANNON ÍRÓK

Kulturális folyóirat

2. évfolyam, 4. szám.

1997. JÚLIUS-AUGUSZTUS

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: Vajda László (elnök), Tagok: Bogár Imre (Zalaegerszeg), Kiss Gábor (Zalaegerszeg), Magyar Lajos (Lenti), dr. Molnár András (Zalaegerszeg), dr. Müller Róbert (Keszthely), Papp Ferenc (Nagykanizsa), dr. Szántó Endre (Hévíz)

*

SZERKESZTŐSÉG:

PÉK PÁL

főszerkesztő

BORBÁS GYÖRGY

CZUPI GYULA

TAR FERENC

szerkesztők

*

MUNKATÁRSÁK

Bence Lajos (Lendva), Cserba Júlia (Párizs), Kardos Ferenc (Nagykanizsa)

PÉNTEK IMRE

főmunkatárs

*

TÁNCZOS KATALIN

kiadói titkár

Folyóiratunkat Dús László festményeivel és Pichler József fotóival illusztráltuk.

A címlapon és a műmellékleten Dús László művei láthatók.

Készült a Nemzeti Kulturális Alap, Zala megye, Hévíz,

Keszthely, Nagykanizsa és Zalaegerszeg önkormányzatának támogatásával.

ISSN 1219-6886

Megjelenik kéthavonta.

Kiadja a Zalai Írók Egyesülete. Elnök: Orsós Jakab • Felelős kiadó: Lackner László • Gazdasági vezető: Puplics Gézáné

Szerkesztőségi levélcím: Pék Pál 8800 Nagykanizsa, Ady Endre u. 12/B. Telefon: 93/314-460

Előfizethető csekkkel a Zalavölgye Takarékszövetkezet, Zalaegerszeg, 755-00258-10809415 sz. számláján.

A lap megrendelhető a ZALATOURL címmel: 8900 Zalaegerszeg, Kovács Károly tér 1. Tel./fax: 92/311-469

Előfizetési díj egy évre: 420,-Ft. Az egyes számok ára 95,-Ft

Címlapterv: Euromanager Kft. Zalaegerszeg

Nyomdai előkészítés és tördelés: Szárny grafika Nagykanizsa

Technikai támogatás: Kanizsa és vidéke Extra szerkesztősége

Nyomdai munkák:

Csűrös Miklós

FODOR ANDRÁS RÓL*

Fodor András lemond a nagy gesztusokról, a látványos stilizációról, a mámorító egzaltációkról; ünnepek helyett a hétköznapiak nyomába szegődik, költői ambíciója a kép, a rajz pontosságára, a szerkezet logikai és zenei rendjének tisztaságára irányul. Stílusa nem vall programszerű újító szándékra: az intellektuális közbeszédhez szabott szókincsében inkább a helyi érték révén válik emlékezetessé egy-egy ízes népi, archaikus fordulat vagy idézet-szerű utalás, versmondatai a rövid, megszakított, hiányos mondatoktól az indaszerű, bonyolult tirádákig hajlékonyan alkalmazkodnak a gondolatmenet-hez. Nem annyira a merész metaforika, inkább a képi, a narratív és reflexiós elemek összeszővődése vagy szétválása ragad meg költészetében; verselés dolgában is az eltérő részletek sajátos együtthatása, a különféle hangzó effektusok kötetlen, a harmonikus és diszharmonikus elemeket funkcionálisan váltogató kezelése jellemzi. Újítása vagy kísérlete nem elsődlegesen nyelvi célzatú, hanem az életben, a személyiség teljes gyakorlatában bontakozik ki. A társulás, a szeretet programja, ember és természet átalakuló viszonya, a művészetek, különösen a zene kultusza: nagy és tiszta eszmék foglalkoztatják, de nem elvont meditációk tárgyaiként, hanem a személyes sorstól elválaszthatatlan komplexumként; a tisztaság, a jóság, a harmónia esélyét vagy esélytelenségét próbálja ki változó világunkban, egyszerre vállalva a kísérlet alanya s az elemzést-értékelést végző megfigyelő szerepét. Akit nemcsak az összeroppanó hősök megpróbáltatásai, a kiszakadás és elidegenedés változatai érdekelnek, hanem a velük szembe forduló, értékkereső elszántság is, azt ebben a vállalkozásban éppen az értelem szünet nélküli munkája, a vállalt magatartás föltétlen és következetes végigélésének izgalma ragadhatja meg. Művelt, intellektuális és filozofikus költészetének aligha írható rovására, hogy a gondolati igényesség és elmélyülő analitikus munka a lét apró részletei iránti érdeklődéssel párosul s a mindennapi élet tárgyi világába ágyazottan jelenik meg nála. Egyre tarthatatlanabbnak bizonyul a Fodor szenvedélytelen józanságát hibáztató vélekedés is: az utolsó verskötetek szeretetben telhetetlen, az emlékezésben szinte emberfölötti követelményeket állító lírai hőse nincs híjával termékeny rögeszméknek, lehetetlent kísérő szenvedélyeknek. Legjobb műveiben együtt van a modern költészet „hősi elégedetlensége”, szigorú fegyelme, lényegre szorító ökonómiája, meg a népiség emberközeli, a társadalom mozgására fogékonyabb s a humanizált jövő reményéről csalódások és szenvedések közt sem lemondó szelleme.

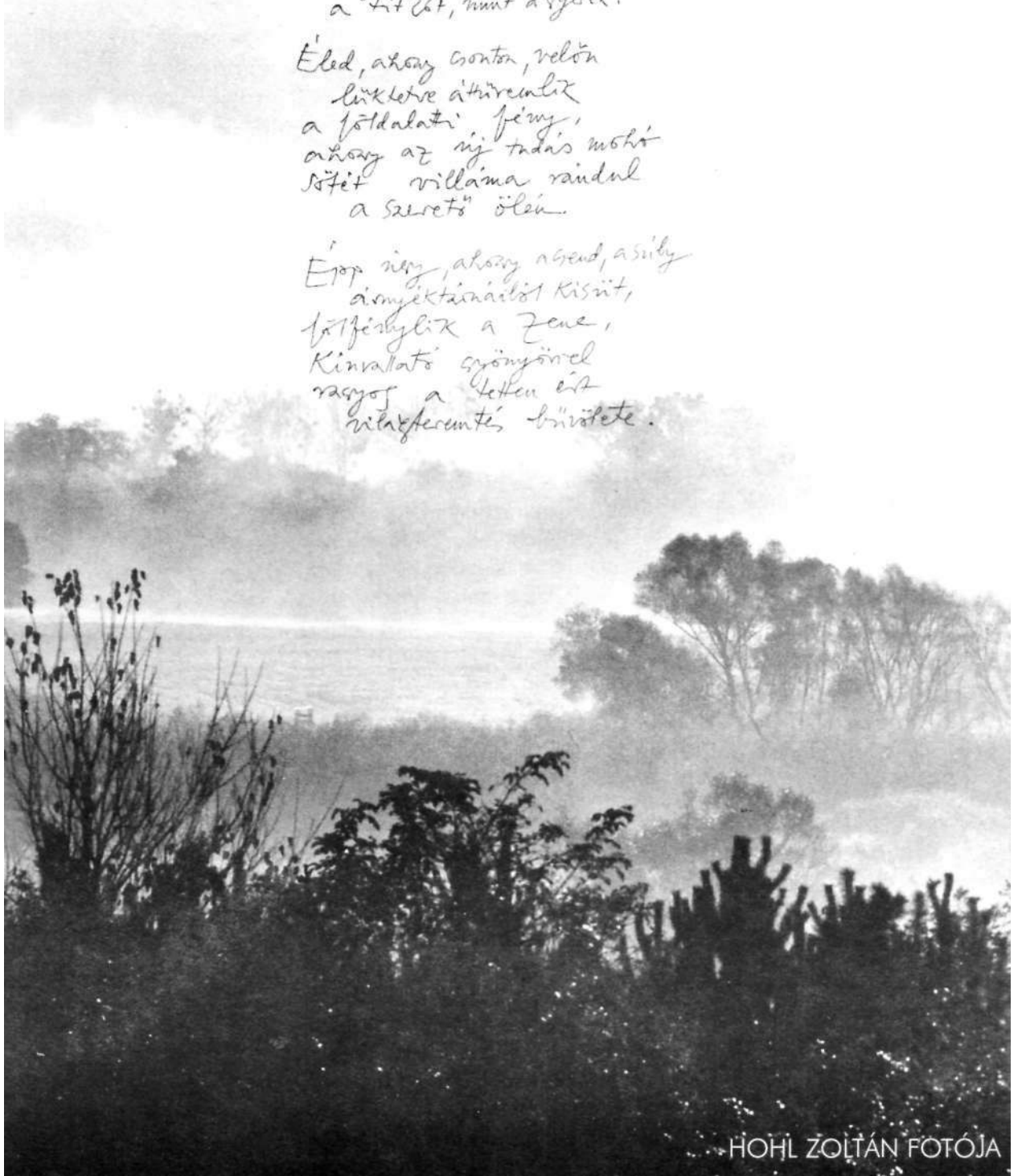
*Részlet a szerző monográfiájából.
(Akadémiai Kiadó, 1979)

FODOR ANDRÁS
1929-1997

"Nézd mindig a jöszhatást,
5 eszreire it,
érezked nija közt remeg
Ős gyökereid, szénszerek hasadón
Ördögkörletől károsod
a titkot, mint a szemet.

Éled, ahogy csont, velőn
léklete átüremlik
a földalati fény,
ahogy az új tudás möhöt
Isztét villáma rándul
a szerető ölé.

Epp nem, ahogy agend, a suly
dínyektárnálól kiséit,
felfejlik a zene,
Kinnalato gyönyörrel
ragyog a letten ez
világperentes bűvölete.

HOHL ZOLTÁN FOTÓJA

TARTALOM

In memoriam Fodor András.....	3

SZÉPIRODALOM

Lászlóffy Aladár: Másvilági levél (vers).....	5
Vasadi Péter: Retro - IV, Retro - V (versek).....	5
Pósa Zoltán: Beavatkozás (novella).....	6
Baán Tibor: Viharvert glóbuszunk (vers).....	8
Czigány György: Első szerelem (vers).....	8
Ágh István: Szükség és szenvedély (regényrészlet).....	10
Forrai Eszter: Kezed, Indulataink (versek).....	12
Cukor György: Para (szövegek).....	13
Vasy Géza: Az Elérhetetlen föld fogadtatása (tanulmány).....	15

A KILENCEK MA

Kiss Benedek, Mezey Katalin, Utassy József, Kovács István, Győri László, Oláh János és Péntek Imre versei.....	22

MÁRAI SÁNDOR VILÁGA

Czetter Ibolya: Diáriumok párbeszéde.....	25
Lőrinczy Huba: „Az apa csak követte a város sorsát”.....	32

TESTVÉRMŰZSÁK

Cserba Júlia: Edouard gyűjteménye.....	37
Jókai Anna: Mensáros László, a színész - ember.....	38
Fiiinger Margit: A csábító Amadeus.....	40
Buza Beáta beszélget Dús Lászlóval.....	43

HONISMERET

Beke György: Székkutas - Keszthely.....	46
Novák Béla Dénes: Agyleépítés.....	51
Szabolcs András: Egy régi ház.....	57

SZEMLE

Rakovszky Zsuzsa: Hangok (Ács József).....	62
Eörsi István: A csomó (Egri Zsolt).....	66
Kovács Sándor Iván: Eleink tündöklősége (Dienes Ottó).....	68
Zeke Gyula: Idősb hölgy három ujjá vállamra (Bozsik Péter).....	69
Balogh Robert: Helyi érdekű útvesztő (Bohár András).....	70
Schein Gábor: Nemes Nagy Ágnes költészete (Bakonyi István).....	71

Lászlóffy Aladár
MÁSVILÁGI LEVÉL

Kabdebó Tamásnak

Az író Írországból ír -
s mint könnycsepp a szálon,
telefondrótokon a hír,
esősidőben az álom -
megjön a levél: barátom,
te láttad álom-halálom.

Nincs részlet, halál-ok, se vér,
hogy nyakon vagy vállon...
hogy sorsom elítél, vagy kér,
vagy csak alányom.

Hogy sirattál, köszönöm,
hogy szenvedtél, bánom.
Vagyok Erdélyországban ír,
s holtomban ha elönt egy álom,
miatta azonnal elönt a pír:
nyomorult feltámadásom.

Vasadi Péter
RETRO - IV.

„Nekidőlve a falnak, áll a virrasztó.”
Hűvöslángú hajnalba mered.
„Zsákszívében” az éj lemerült,
„alján csillagnehezékkal.”
Nem nyomul semmi a helyébe.
Fölülről nem fátyoloz alá
rájalebenyként, alulról nem
domborodik föl. Nem árad a fény sem.
Nem nyilaz körbe sugár.
Beméri magát a virrasztó.
Áll üresen, egyedül. Boldog.
Nem rezzen. Nem gondol. Nem
sóvárog semmi után. Néz. Látja,
amint reggel nyílt ki a hajnalból.
Zümmög benne az utca; és
sípszó, vascsörgés, dobütem.
Bent az üresség. Mért félték tőle.
Mi más lenne az ember:
térfogat, csönd, várakozás, engedelem.
„Lebegése maradt” benne a „fájára
szögezettnek”, csak lebegése; s bár
„Utolsó röptéről... véres emlékei
vannak”,
cipője után nyúl „elhamvadt vállai közt.

Vasadi Péter

RETRO - V.

„Zenétlen nagy bukásunk”;
 régebben volt ilyen.
 Estünk valahonnan, „le”,
 kalimpálva, begörccsölt
 végtagokkal.
 Vagy legalább onnan, hová
 föl baktattunk (mi ürgék).
 De bukhat-e a bukott?
 Részeg, mint a csap, fektében
 fordul innen oda, motyog
 foghíjasan. Káromkodni se tud.
 Agyában ócska köd ül.
 Kutya szaglászta szemét körülötte.
 „Zenétlen”: ez igaz. Böfög.
 Himnusznak hallja a sramlit.
 Mercedes rádudál, dübögés
 ömlik ki ablakain;
 a bukottat mintha pofoznák is.
 Ingadozva végre föláll.

Nyakába zivatart.

„Igaz szavaknál nincs” nagyobb „eső”.

Pósa Zoltán

BEAVATKOZÁS

Henter, a veres képű, drabális hordár nyögés, fohászko-
 dás nélkül tette a dolgát. Vállát, a legendás Henter-
 támasztékot, mindenkor súlyos teher nyomta, a többi között
 egy héttagú család gondja és saját alkoholimádata. A szatmá-
 ri szilva szétdőlt már az arcát, liláspirosra festette az orrát, a
 markáns pír előre jelezte a jövő nagy gutaütéseit. Bőre még
 nem volt rücskös, húsa sem löttyedt, fölfogóképessége viszont
 napról-napra gyöngült, emlékezete egyre kurtább lett, és tró-
 gertársai szerint a „tyúkeszű elefánt” becenevet már rég kiér-
 demelte. A notórius piacozók, akik már jól ismerték, baromi
 ereje ellenére sem igen bízták meg semmivel, hiszen hetente
 legalább egyszer előfordult vele, hogy összecserélte a címeiket,
 s a vevő dühönghetett, ha marharépa gyanánt halat szállított
 hozzá Henter kézikocsija. Vagy tejfölt és túrót libaszír helyett...

Hát igen. Odaadóan bólogatott mindig a bőbeszédű női
 kliensek locsogására, de nem is igen próbált figyelni. Már be-
 léje idegződött, hogy csak az időjárásról és a megjegyzésekre
 érdemes reagálnia, azokat biztosan nem érti félre. Meg a hatá-
 rozott parancsokra, az egyértelmű kijelentésekre, mert bam-
 ba figyelme úgymint minden egyebet kikapcsolt. Legalábbis álta-
 lában, és ez volt a jobbik eset. Amikor ugyanis inni kezdett, a
 második fröccs után könnyen sértőnek vélt minden bővített
 mondatot, és nyomban ütött. Végül is a tizenötödik közérdekű
 ultiparti szétverése után lecsukták két hónapra, ami bizony
 büntetett előéletnek számított már.

Már egy hete dolgoztam, mint anyagmozgató a vidéki
 városka áruházában, hogy összehozzam az évi köte-
 lező vakációs szelíd-csavargás, bolyongás árát - ezúttal „Len-
 gyelbe”, Wolinba készültem a csoporttársakkal -, amikor meg-
 pillantottam a dromedárt. Anita, pirosposztag, gusztusos el-
 adónőnk a férfinem legodaadóbb híve már mesélt róla meg-
 hittebb pillanataiban, így felejtethetetlenül markáns élmény volt,
 s nem csak nekem. Arca a kárminpiros és a püspöklila árnya-
 latainak kimeríthetetlenül gazdag színorgiájában tobzódik, az
 a kifejezés pedig, hogy elefánt, már-már enyhének hat a má-
 zán fölül tömbhöz képest, aki Henter volt. Már így, első pil-
 lantásra sem csodálkoztam, hogy azok a „cimborák” is ide-
 genkednek tőle, akik fizetésnapokon állandó vendégei voltak;
 egy-egy házmaster, s hogy a hosszúlépés lehörpintése után el-
 húzódtak, eloldalogtak a közeléből a leghírhedtebb
 „potyóreszek” is. Új, pontosabban ideiglenes kollégáim társa-
 dalmi hierarchikus rendje tulajdonképpen jóval merevbb és
 kíméletlenebb volt a legfinnyásabb diáktársaimnál is. Henter a
 nyájából kirekesztett rideg állatként volt megbélyegezve.

Pedig végső soron nem rosszabb ember ő nagytöbbsé-
 günknel. Garázda hajlamok többé-kevésbé mindenkiben dül-
 nak, aki pedig érzéketlen fenevadnak hinné Hentert, enyhén
 szólva téved. A legkérgesebb lelkű, darócszívű lélekbujtárt is
 falhoz állítaná az a gyermek áhítat, amellyel az utca forgal-
 mát bámulja. Pupillája kitágul, ajka tányérszerűsre duzzad,

ilyenkor a régen összeasztott, összelapított hajdani szépség nyomait is fölfedezhetjük rajta, s amióta kijött a síttről, különös változásokat tapasztalhattunk a viselkedésében. Én hiába vártam a bezengett nagy balhékat, mert be sem tette a lábát a csehónkba, mindannyiunk nagy meglepetésére példásan tartotta a rendőri felügyelet szabályokat. - Ne is várd, Albertka, nem a te hamvas bölcsészlekednek való egy való. Henterparádé - suttogta két csók között Anita. A galambburukolások szüneteibe igen jól elcseverészgettünk. - Az viszont engem is meglep, hogy nem piál - tette hozzá tűnődve. - Megfoghatatlan, ugyanis legalább olyan későn jár haza, mint iszákos napjaiban, ő is fancsikái, a második vízavi szomszédunk. Mostanában alig zavarják ordítózással a falusias utca csöndjét. Sőt, Henter a családot is meglepően ritkán veri.

Amunkaidő alatt legtöbbször a raktárban tesz-vesz, munkatempója fölgyorsult, és medveszerű küllemét meghazudtoló fürgeséggel „transzportálja” a bútorokat - patkányszürke öltönyös igazgatónk kedvenc kifejezését idézve. Szinte rohanvást tér vissza a raktárba, s mindig a pincszuteren irányába oldalog. Anita - az erősebb nem hűséges kukkolója - leselkedett is rá. Döbbenet konstataálta, hogy Henter nem azt csinálja, amire ő gondolt. (Ki is szokta mondani: képzeld, az a tyúkeszű elefánt még csak nem is Reisz Manfreddal randizgat). Berendezte magának a benyilót - újságot.

Valóban, sajátos kis kuckót alakított ki magának. A bútorok között megkülönböztetett figyelmet érdemlő helyen nagy különleges virágcsoporttal díszített, éktelenül agyondekorált búzavirág-kék alapozású szék terpeszkedik, afféle tornácra való kisfotel. A kéken pipacspiros, szalmasárga, kankalinkék csokrok és bokrok... Anita meghívott egy kis indiszkréció-partira (ő vindisgréciózásnak becézte), először iszonyúan kényelmetlenül éreztem magamat, aztán kezdtem megszokni, tudtam, hogy azt nem szabad kivárni, amikor élvezni is kezdem,

Anita átkarolta a nyakamat, az alkóv egyik fala funérból van, a réseken át tisztán láttuk az átszellemült Hentermosolyt, ahogy szépen, lassan és győzedelmesen szétterül a bamba arcon. Jólesett Anita simogatása, már kezdem várni, hogy mondjon valami zaftos disznóságot, s már nem is haborodok föl saját aljasságunkon. Tudom, hogy az áhítatos vigyor kibontakozása után következik az, amikor Henter szemeivel végigsimítja a berendezést, s lassú áhítattal ér a csúcspontra, a tarkabarka ülő-alkalmatosságokig. A szemfüles Anita a dromedár - lényegében mindenki által ismert - titkos zsebében gondosan kisimított százás köteget látott megvillanni. Mindent értettünk: a virágos székre gyűjt...

Henter újabban a lehető legnagyobb figyelemmel és udvariassággal kalauzolja a vevőket, lehetőleg minél távolabbra vezérli őket a kuckójától, amelyet az anyafarkas féltékenységgel őriz.

Utolsó munkanapjaim óráit, perceit araszolgattam már, összeállt a wolini stáb, vár a Balti tenger. Anitával sülvé-főve együtt vagyunk, becézve búcsúzik naponta ezerszer: Pici bölcsészkém, imádott szép Krajos Albertkém, hát elmégy? - pihegte, de minél gyakrabban mondogatta, annál kötelességszerűbbnek, mechanikusabbnak éreztem a szavait. Pedig először még attól tartottam, hogy jelenetezik. Most viszont már kimondottan bánt: valójában nem is izgatja, hogy felkeresem-e, amint visszatérek Lengyelországból, sőt, azt szuggereálja belém, hogy „nálad ez az egész egy kellemes kis kirándulás volt, ahogy visszazökkensz a saját vizsgaidőszakos, presszós, balti tengeres világodba, elfelejted a te Anitádat.” Legalább ugyanennyire megzavarnám én is őt, ha mint farmernadrágos, zabtarisznyás hippit, randevúra hívnám...

Az utolsó napon sajnos túl sokáig tartott a csúcsporgalom. Henter loholva cipekedett, meg sem kottyant neki a negyven fokos hőség, amit reánk zúdított az első júliusi délután. Mi önző módon már csak egymásnak éltünk, és az egymásért rögtönzött búcsú-színjátékért, amikor az üzletbe tévedt

egy csizmás, fejkendősenéni. Megilletődve, idegenkedve tévelygett a leegyszerűsített, áramvonalas, modern bútorok erdejében. Biztosra vettük, hogy úgy sem vesz semmit, így reflex-érdeklődésünk lanyha vonzasköréből is kiszabadult... A többiek látottak, futottak, átkozták a kánikulát, mi „prüttyögtünk...”

A néni lebotorkált a pincébe, eltévedt, s egyszerre Henter fészékében találta magát, s rabul ejtette, hosszú percekre magához cövekelte a pingált tulipánok, pipacsok, harangvirágok és búzagalaszok vad színesője.

Henter legfrissebb munkatempójának ritmusában tért vissza a benyilóba abban a pillanatban, amikor az asszony az utolsó százast is leszámolta az öltönyös, patkányszürke igazgató tenyerébe. A diri parancsolásra szabott baritonján szólítja meg, Henter arca nagyot rándul, de rekedt helyeslése engedelmes alázatot sugároz: „este nyolckor a külvárosi házban lesz mind a négy darab, már hogyné tudnám, hogyan kell menni, én is Fancsikán lakom, csak a másik végén”... S ekkor egymásra nézünk. Először, amióta csak ismerem. Biztatóan, melegen tekintek rá, bólint, többször is...

-Mit biztadod - lök oldalba dühösen Anita - ő nem szabadulhat innen...

Valahogy elromlott a kedvünk, sűrű depresszió ereszkedett ránk, ködfüggönnyé sűrűsödik, már én is csak kötelességből játszom a búcsúzó galamb-pár férfitólusát, Anita is érzi, nem lehet ki nem mondottá tenni azt, amit egyszer kimondott...

Henter háromnegyed órára eltűnt, majd zavaros, kidüledt szemmel tért vissza, tekintete bamba, semmitmondó és a sitt előtti Henterkorszak átható szilvóriumgőze lengi körül. A benyilójához tántorog, leroskad az egyik székre, a naiv gyermetege mintha örökre lehervadt volna a lilásveres arcáról. Egy óra múlva változatlan arccal találtuk, csak éppen a második székre ült. Kétszáznegyven perc múltán fölugrott a negyedik ülőalkalmatosságról, egyszerűen összeszűzta kedvenceit és legendásan széles balvállára dobta. - Nem lesz nehez így - kérdi Anita félénken, Henter durván elröhögi magát, majd rámkacsint és kitémolyog az utca égő pokolkatlanába.

Háromnegyed hét, de még árnyékban sem csökken a meleg, a forgalom is irdatlanul sűrű. A zebrán a gyalogosnak elsőbbsége van, még ő is tudja. Most viszont vár, addig vár a villamos mellett, amíg a „csuklós” jól ismert csikorgása megadja a jelt. A sínek az utca párhuzamos, elválasztó vonal páráját képezik, és pár másodperccel ér előbb oda mint a „tu|o”... Bumm, reccs. Az ormóttan, csicsás idomtömbök egyike szinte szilánkokra zsugorodik a kerekék között, a másodiknak szétörrik a lába. Féknycikorgás, de senki nem mer közelíteni, Henter őrlőgöngve ugrál a villamos előtt, s addig nem hagyja abba őrlő ugróstáncát, amíg ép, használható darab marad a talpa alatt... Az útburkolatot széles sávon borítják be a kék, piros, sárga deszkafoszlányok...

Megáll, diadalmasan és bambán mosolyog. Addig keresgél a tekintetével, amíg meg nem talál. Gyermeteg várakozással néz rám... Nem sokáig. A tömeg fölbátorodott: - Ki akarta siklatni a villamost ez a barom... Szerencsére a patkányszürke diri visszaroht az áruháza, s mint kiderül, volt annyi jóindulat és lélekjelenlét benne, hogy nem a rendőrséget, hanem a klinika elmeosztályát, vagy a mentőket tárcsázta. Mindenesetre hamarosan szirénázó, fehér kocsi áll meg mellette. Henter arcán fölenged a feszültség, szinte újra emberi az arckifejezése, mielőtt ráhúzzák az összecsomózott ujjú zubbonyt, búcsút int nekem... Anita maga felé fordít. Lekever nekem egy csattanós pofont, majd eltűnik a tömegben. Egyedül állok a bémésködők sodrában, a mi kis jelenetünk senkinek sem tűnt föl. A patkányszürke zakós diri mellém sodródik, én megtapogatom az oldalzsebemben a háromheti fizetést, megvan... Ő közönyösen keresztülnéz rajtam, s egy ötvenes, tekintélyes, bajszos úrhoz fordul fejcsóválva. : - Nem az ócska bővilit sajnálom, hanem azt a szerencsétlent. Éppen most, amikor úgy tűnt, hogy jó útra tér...

Baán Tibor

VIHARVERT GLÓBUSZUNK

szétfűrészelt darabjai gondosan
 csomagolva beszámozva megérkeznek majd
 - ki tudja hova? az átvevő nem földi úr
 inkább hasonlít üzletemberre mint istenre
 intézkedik:
 daruk mozdulnak
 csörgés
 (a gép fiziológiai zajai)
 árnyak suhannak és
 csönd
 a ládák elpihennek
 legfeljebb százlábuak
 remegő lábú patkányok mászkálnak rajtuk
 fénynyaláb egyensúlyozik egy kéz
 legyint - ilyenfajta vurstlim
 már épp elég van nem kell újra
 csönd percek/fényévek telnek múlnak
 megoldhatatlan az egyenlet:
 Bach zenéjének ütemére felidézni
 egy budapesti nyár képét
 a legutolsó gyíkot zizegő parkokat
 ahol agyaglábú öregek dermedeznek
 sok tonnás járművek reszkettetik a hidakat
 s egy kamra felső polcáról a feldőlt üvegből
 lassan mintha gondolkodna közben
 csurog a méz...

Czigány György

ELSŐ SZERELEM

Minden tánc meztelen.
 Néma, mint ott
 messze lenn
 a kivilágított
 templom. Mint a test
 fölnyújtózva szótlán, bárha
 bévül csupa ének!
 Ahogy nyírfán hálóing az est,
 csak tánc lehet ruhája
 a meztelenségnek.
 Föld-vonaglásból egyenest
 felhőbe csap föl a vágta:
 egyszerre fiú és lány is,
 patak izgalma, józan láng is,
 sírkő-mozdulatlanság is -
 minden tánc első szerelem.
 És búcsú, tűnő életem.

PICHLER JÓZSEF • NÁDAS

Ágh István
ÁROKBÓL JÖN A TÖRPE*

Szükség és szenvedély

Főlgazosodtak a szérűk, eltűntek belőlük a kazlak, ott magasodnak a dombon, el-takarják a megszokott láthatárt. Most még a szalmát is igényelni kell, aztán vagy adnak vagy nem, hát a hosszas várakozás helyett hazaviszik, ami éppen szükséges. Lopják, mondja az elnök, valakit oda kell rendelni őrnek, de kicsodát ezek közül? Le-gyen a lopós ember, egy szenvedélyes tolvaj a legalkalmasabb.

Jól tudta a lopós ember, a tisztességes paraszt nem éjszaka indul azért a néhány öl szalmáért, "hanem világossal, de azért úgy, hogy senki ne vegye észre, például a mise alatt. Beharangoztak, ő meg mintha csak hátra menne, a rétre lejtő domb felől, lo-pódkodva foglalta el őrhelyét a szélső kazal oldalában. Tarisznyájából kicserélte sip-káját szalmakalapra, beült a kényelmes fészekbe nyakig. Aki *erre* tart, látható, egész út-ján végig követheti, mint éppen most az öreg embert a fiával. Tolja a gyerek a talicskát, nem szólnak egymáshoz, nem látszik rajtuk semmi izgalom. Annál inkább lapul az őr, rájuk feszül tekintetével, mint egy ragadozó. Visszafogja lélegzetét, kapar a torka, ezek meg csak jönnek a kárba, mint a marhák. Szaktudás nélkül. Aki nem lát a sötét-ben, nem tudja megkülönböztetni a zajokat, nem ismeri a terepet, az alkalmas időjá-rást, nem érzi meg a szerencsés órát, maradjon otthon. Menjen koldulni. Semmi koc-kázat, nincs semmi öröm ebben a csórékázásban nappal, talicskával, mindenki szeme láttára. De ha a szőlő érik! Meg kell lesni, ki marad a hegyen éjszakára, ajánlatos meg-várni az éjfélt, aztán föl a puttonyt, a köténybe is fér egy öltre való, papucsot húzni a bakancsra... Gyere csak vén zsvány a dologtalan fiaddal! Most aztán elkaplak benne-tek! Az igazi lopás olyan, mint a vadászat. Föl kell mászni a dülő végébe, az erdő alá, onnan kell kezdeni. Nem ám egyszerre nekiesni, hanem innen is, onnan is, hogy később vegyék észre. Egy éjjel összejön legalább három présre való, lassacskán há-romszor annyi, mint a sajátból. Persze nem ingyen, semmi sincs ingyen. Te se úszod meg, öreg! Csak engem megverték, földagadt a fejem, lerepedt a szám. Mi történt ma-gával? Elestem. Ja? Most aztán elkapom, bekísérem!

Kelletlenül tolta a talicskát a fiú, az öreg égnek álló vasvillával baktatott. Ahogy közelebb értek, úgy apadt az őrben a szakértelem gögje, úgy érezte magát, mint akit rögtön megvernek, aztán majd följelentik, kibeszélik. A gyerek leejtette a talicska nyelét.

- Most lopunk, papa!

- Ez nem lopás. Ez csak a szalmazsákba kell - mondta az öreg, s beleszúrt a kazal tövébe, ha annak mondható az a halomba hányt kupac, melynek az alja az esőtől megfeketedett, elganyésodott, s a magas kóró visszafogta, ami a villára akadt.

- Szar munka. Rohadt az egész.

Kedves Gyerekeim!

Mindig vártam a leveleteket, gondoltam, hogy csak akkor irtok, ha elköltöztök így elhuzódik az átadás milyen nehéz várni Bella Mari itt voltak 2 nap Bella monta volt nálatok. Már meg nyug-szanak Ferit is Lacit is fel veték Pécsre. Mariék 24 én menek Pestre az Ágnes jön. Vali itt volt a kinti házba 2 hétig Most már haza ment meguntta magát hála Istennek csak mérgecsit mindent rontót a kulcsot két napra eltörte ha ment el vitte a kulcsot most el bánt velem, be lakatolta a

*Részlet az (r6 készülő könyvből

Az őr nehezen türtőztette magát, még nem gyűlt össze elég bizonyíték, még várnia kellett, hogy leereszkedjen a kazal mögé, és hátuk mögé kerülve rájuk kiáltson: Tolvaj! Fogják meg! Lopják a kazlakat!

- A kazlat is olyan módjával kell rakni, mint a házat, nem csak így össze-vissza. Külön az árpát, külön a zabot, az árpáé teli gyöngye őszi vetésű lucernával. Ezek meg elbitangolják alomnak. Most már a kazal se fontos, hepe-hupás szántásra hányják, hurcolják a kazalrakónak, csináljon vele, amit akar. Nem úgy van az! A szalmát feszesre verjük a nyársra, aztán a legények pontosan egymáshoz fektetik, megalapoznak, és ha már nő a kazal, bedöntik a létráról, ahogyan mutatva van, a sarkot megszarvazom, megsaccolom, mikor kell szűkíteni, ahogyan apad az asztag, emelkedik a kazal, úgy keskenyítem a csúcsáig. Aki ezt érti, az nem hagy maradéknak egy fia petrencét se. Mit bámulsz? Nem te mondtad, hogy csupa törek a szalmazsákod? Hogy már a deszkán alszol? Elvinnék ezek még az álmunkat is. Te csak azt veszed vissza, ami a tied. Nesze!

Olyan pedánsra rakta meg a talicskát az öreg, mintha kazlazott volna kicsiben, megtetézte, kötéllel leszorította, körbe veregette vasvillával, kihuzgálta a laza szalmaszálakat, mehetek volna. Most lépne közbe egy igazi őr: Mit csinálnak?

Csak nem lopunk!? Evvel a talicskával? De magában tartotta: a káplán misézett, azért lett vége fél óra alatt. Előbukkantak az utcából a másfalusiak, az országút közepén mentek párasával, libasorban. Mennyi élő tanu!

- Meglátanak! - ijedt föl a gyerek, elindult, az apja is szégyenkezve követte, azt próbálták elhitetni, mintha a vasutról jönnének árkon-bokron keresztül, ahhoz meg mi köztük, ha nem visznek csomagot. Lassítottak, hogy ne kelljen köszönniük, nem néztek hátra, látható-e a megrakott talicska, ez a friss szalmakupac.

Mikor már eltűntek az őr szeme elől is, annyira lecsillapodott az izgatottsága, elkezdett unatkozni. Egyszer csak úgy érezte megint fogdába zárták, mintha a talicska foglya lenne, az szabja meg, meddig kell itt maradnia. Világosban nem merik hazatolni. Aztán azt korrogta a gyomra, a strázsálása teljesen fölösleges, majd szürkületkor visszajön, elcsípi a lopós családot, el se kell bújnia, csak elkiáltja magát: Teszed le! Azok meg ész nélkül leborítják a szalmát, mentik a menthetőt, szaladnak. Ezt képzelte, pedig az ellenkezője történt. Otthon se találta a helyét, míg be nem fejezte a napot. Alkonyodott, s már indult az őrségbe szigorúan, mégis a nagy kalandba, régi portyái idején szokott így belebújni az ördög, a lopás öröme, s már nem az volt az érdekes, hogy magának szerzi, már az is jól esett volna neki, ha másnak viszi a szájrét. Föl-emelte a terét, és húzta az öregék háza felé. A tarlóba vágó vaskerék csöndese gurult, csak némi zizegés hallatszott, bakancsa, mintha bársonyba lenne bagyulálva. Elhúzott a kora esti busz előtte az országúton a hétvégi utasokkal, a kivilágított arcok kifelé semmit se láttak, ő meg félvakon kereste az átjárást az árok túlfelére. Sosem volt annyira telhetetlen, hogy szekérszám, esetleg talicskával neheztse a dolgát, sokkal biztonságosabb a zsák, a puttony vagy a tarisznya. Most meg a kaput is ki kell nyitnia, fölverheti a kutyát is, bár az öregek rádióznak, látszik valami világosság az út felől, a gyerek nemrég mehetett szórakozni, az apja várja, míg megjön, pedig nyugodtan lefekhetne. A kutya meg se nyekken, talán a betörők beetették, idegenek lehettek, azok nincsenek semmire tekintettel.

kamrát nem tudok be meni ott van minden az álatoknak nem tudok hozni a szobából mindent kihordat a kamrába itt akart lakni de szerencsére kezdte a falat söpörni és hulot a vakolat meg a por és elment a kedve. Igen várlak beneteket ott kin igen jó a levegő. A kis Eszter már jó futó lehet már igen várom csak eljön az idő. Pistának névnapja alkalmából szeretettel köszöntöm kívánok sok szerencsét és egészséget Anyád Mi lesz a gázotokal mennyire kelene nekem is meg veném mint más

*Sokszor csokol beneteket
Nagymama*

Forrai Eszter

KEZED

Favágó,
 Kötélhúzó matróz,
 Kormánykereket forgató kapitány,
 Ecsetjével viaskodó festő a vászon előtt
 Varázsló
 Kezed -
 Karmester,
 Összehangoló,
 Felhőtsimogató,
 Kemény mell után nyúló
 Selyemharisnyát letépő
 Fiadat vállonveregető
 Kezed -
 Nézem
 Boldog
 Úszó hajód
 Napranyiló
 Függyönyön keresztül.

INDULATAINK

Indulataink hullámzó tengerében
 Védtelen bárka - csak lebegek
 Fölfelé szálllok, ha hívsz
 Lefelé zuhanok, ha hallgatsz
 Bánatom, mint fekete palást beborít -
 Nincs mentőövem e szerelem ellen
 Csak az elemek: tűz, víz s a levegő
 Elégnék egy éjjel, fulladnék nappal
 S a víz siratna el végtelen könnyeivel -
 Mindent kifejez kettőnk ozmózisa:
 Versek, képek születnek,
 Tanu vagy, olvasóm,
 cinkostársam, nézőm -

Cukor György

PARA

Felét letépték a mítoszok s e képzelt csonkkal él. Csalfa Lúna! Minden oda, elhordva minden, félkontúr, félarc a vízben, s amit elsírtam pőrén a kertnek, hagymának, kapornak. Gyerekesen minden oda temetve, ahonnan jöttem, a Holdba, keskeny mellkast mérgez a holdméreg a gyerekkorban. Áll egy félarc és ámit. A Lúna-képlet így néz le maradék magára, kékes nyírt hajra, vékonyka vállra. Nagy csend az udvara. Pajta-éj. S a szénapadlásról leहुल az alma.

Alandó visszahúzóadásban, mindig fegyvertelenül. Alom ez, alapézés. Ismerős hely, pihenünk. A csarnokban betonvályúk, s a lében marhacombok, féldisznók úsznak. Ahogy félretolod, alatta megnyúzott emberi testek. Alom ez. A doktor beadja a szérumot neki, pillanatra látszik a tetem arca. Ez is közülünk való. És újra a pusztá hús, szemek, szemhéj nélkül. Ennyit tehetek, mondja a doktor. Nyúzott női testbe csimpaszkodó, macskaszzerű, csupasz állatok. Szérumot beléjük. Mind eleven egy pillanatra, menyétek marcangolják a nőt. Bokájánál fogva fölemel egy csecsemőt, mint a játékbabát, doktor, te bajszos bábaasszony. Igenis megélednek a halottak. A mieink. Hova temessük őket ebben a betoncsarnokban. Alapézés, ezeket mind megetetik a bennszülöttekkel, velünk. És belép a parancsnok, barna asszony. Fiatal. Még nem reménytelen? Leszúrájk hátulról, idegenek osonnak közénk amint csoportokban állva beszélgetünk és szűrnak. Alom, alapézés, hátulról döfnek. Érzem, most engem, hátranyúlok, a pengét kapom el, megfordulni sincs időm. A kés leszorítja a kezem a betonvályú szélére és a markomba nyiszál. Hátam mögött dolgozik valaki késsel. Alapézés. Alom. A másik szemből jön, homlokát homlokomhoz szorítja, vár Ne gyere tovább. Megesszük egymást, tudod, hogy megesszük egymást, akik még maradtunk.

Aranytrombitán játszik az angyal. A hízzett falvédőn. Hasadóanyaggal vakolt szobában. Hely az, amit a zárványokba elrekesztettek előlünk, a hat oldalról zárt tér. Ilyen kövekből épül e legtisztább akusztika, zeng magában. Mert végül nem a beszéd, nem a szív útján jövünk a függöny elé. Fújja dudorodott képpel. A nézőtérről nem látható, mégis mind angyal akar lenni, az egész kivezényelt század. Más módon, mert ők az elemedett énekesnő tekintetere pályáznak. A parókája kétségtelenül hűgyszagú, nem hiába várják, ha egyáltalán érdemes arra várni, aki meg is jön. Ha vízcseppet hallasz lehullni, kitelt levéllel kizöldell a filodendron álomból s alapézésből. Ha életpályád csak menekülés, ügynök terem minden ajtó mögött. Lesz, mint porból a bolha. Tükörszoba nincs már, ott sem trombitálnak feltámadásra, nem az őseinktől származunk, tudhatod. Elavult-e a fény. Aligha, mert megelőzte születésed. Arany és angyal, ha nem mai színek is, szolgálnak olyan megdöbbenéssel, int a gondolat akadémikus tapogatódzása, háttal az ügynök korszerű késének, maszkjának. Mint a kezdet kezdetén, üres a szín. Hol vagyunk még az arany-

kortól, mely után minden hullámzó energia kettéválik, s a két pólus felett lebeg Úr és Gonosz.

Az éjszaka a csodaké, úgy alszom, mint az éjszakai állat, sehogy. Mert nappal alszom, akad do-log bőven, „helyettalvó” vagyok, kiváltottam az ipart. Nem színekúra, első a megbízhatóság, állom a versenyt. Aludj helyettem valamennyit, mondja. S elvégzem, mint az ő tulajdon képzeletébe font zígóta. Széles a klientúrám, meg nem született gyereket ugatnak meg nem született kutyák, mondja a költészet, mondja a magáét a magányról. Elek. Efféle alvásmóddal, magamra csomózva valaki rémálmában. Parásodva. Forgolódva, mintha nap sütné, mintha egyszer is süttött volna a nap. Nappal? Heverek megbosszulatlanul, mint egy harci jóéjszakát.

Mondják, visszatérni jó, mondja az anyakönyvvezető könnyezve. Nyüglődöm itt, ez csak élet, nem pedig passzionátus ténfergés. Fény-árnyék, szín-skála, itt az élet csak egyszeri. Írtam volna, hogy megjövök, valószínűleg botladozva és későn, de messze van, zárótűz alatt a posta, ellenjavallt a napos oldal, hogyan írjak? Minden feleség más ballisztikai fekvésben harcol, ő is. Tán bekötött szemmel, nem tudom. A magányossághoz ért-e? Vetem ellene. Tudja ez, hol az Ady pohara! Külön-külön minden ujja magányos, írhattam volna, hogy este a pipacsok becsukódnak, így kíván|a az illem, csak sejtetni, hogy vérre megy. Turkálok a szekrényben, nem találok a húsz év előtti piros kabátod, s hova lett az őszünk is, szüret, vérehulló fecskéfű a szemölcsre. Egy száalmas széplélekre emlékszem, mindig levelet írt volna hozzá, ámuló-bámulója. Azóta megtanultam oldalt állni, mint az inas a Herbert-szövegben, mikor az uralkodóháznak befellegzett, s ez igen óhajtott a tapétába simulni, az inas. Ajtómon életkedvem jele, a kölni dóm. Unokákra vágyom, Pläne und Ansichte des Kölner Domes. Odaragasztva belülről. És dörögve szánt a toll a papíron, a kifosztott fiók hangszekrénye fölött. Mint írom, így lettem végül megbízható.

Mi tagadás, unalmas séták ezek. Hajnali háromkor a kályha még tartja a meleget. Kint követ kőhöz hordok, kő ül szeles kövön, mint a bálvány. És meszesedést érez a nyakban. Kövek hipertrófiája! Ó, mondja, jó itt, mintha muscalben lagnék, elkerül a közrendű halál. Ő a világ királya három hektáron. Népe dús fagyaibokor, kökény, zanót. Örök megszületetlenek az anyagban, kiket elejtett a metamorfózis hajnalonta. Népe mind, kinek nyeseöpenge a jövője. S hozzáálló az udvartartása is, a félhomály hajnali rémei, csepű-népség hajlongja körül. Bálvány, Prospero-szerepben. S oldalt, mintha bölény haldokolna, kinyúlva a görög idők. Akár fejedet a kőhöz, akár a követ fejedhez, kattogja a kőbálvány eszekerere a bölcselemet. Forrást, napot, csontokat elkerülj, ennyi eredetet az ember nem bír el. Mondja a kő. Isten, Semmi, Halál - háromság, háromféle úr, egy-

hangú séták ezek, stilizációhoz visznek. Hajnalban ki felülkerekedik, maga lesz a teljes összeomlás monstruma, a titáni visszhang. És minden a helyén ismét.

Elvadult mind az öt. Szeméttben turkálnak éjjel, nappal a temetőben tanyáznak. Alapézés. Egymást is marták. Uralkodtak az elhagyott temetőben, onnan mentek éjjel zabáért, hulladékot kerestek, korcsok, mondaná aki szakértő. A két fiatal, röhgicsélő, farkcsóváló - egyhasiak, ha megérik, még az embert is lerántják. Ahogy átbllag a havon. És szaggatják róla a nagykabátot morogva. Most nincs hó, csak rettenetes hideg. A temetőkapuban fagyott, lógóbelű macskadög hever, kerülgetik, szagolgatják. Alapézés. Egyik a szétnyomott hastáját szimatolja, autó üthette el, kutyaésszel, kutyaszimattal érezve félelemszaga van. S megkezd. Elundorodik, s a fagyos szélben még éhesebb. Morog a hidegre, saját veszett undorára, friss húst tépne, nyafogva nyalja, földobja a dögöt, utánaúszik. Ez a legerősebb. A többi visszahúzódik, vár a sorára. Odatúl nagycsontú, trampli nyár van.

Elment a hajó, mondja. Megindító ez a bölcsesség, látom én is. Már sosem jutok vissza. Elment a hajó, mint a dalban, mondja a vénember. Undok arc, a galléron rozsdafoltok, nedvesség a szemsarokban, undorító oszlás. Maga sokat olvas, azért ilyen gyerekes. Gondoltam. Inkább spekulál, mintsem ítélkezne! És ráébredtem, hogy már rengeteg időm van, közel hajoltam hát ahhoz a fürtelemhez, ahhoz az archoz. Szép! Igazán nagyon szép. Szép. Felém nyújtotta a kezét. Na, ideértél, talán most szólalt meg először. S válláról a majom a nyomaték kedvéért átugrott a vállamra.

Kit elődömként szeretnék becsülni, anekdotában él. Ténfergő, kíváncsi alak, sírköve a kíváncsiság emlékoszlópa. Égő szemmel nézte a világot. Egy faluba tévedt, új hely, új tapasztalás. Kocsmá. Kérdezném, ebben a falu-

ban ki adja a legnagyobb pofont. Szólt a kocsmároshoz. Hm, így emez, maga átkozottul szerencsés, ott ül. Szóba elegyedtek, hallom, maga adja a legnagyobb pofonokat. Ha volna szíves, kérnék egyet. Ha nem zavarnám. Igazit? Úgyúgy!! Hát így beszélgettek, hát legyen, s befelé fordította hatalmas pecsétgyűrűjét. Kit elődömként becsülök, az asztalon át egyenesen az anekdotába esett. Főlkelt, megköszönte. Semmiség, kérem. Meglehet, átkozottul szerencsés a mi fajtánk, sőt-egyszerűen nem tágtit mellőlünk a szerencse. Mert a többi csak élet, csak para. Hablatyolás papíron, ráncok, szarkaláb, szemölcs az ujjak között, kérgesedés, megnyúlt fülek. Para. Bőrfittyenetek a szem alatt. Csak kinővések, sivár utószezon.

Nehéz a sorsa ennek a képen. Szánt, mint a süket, s tőle jobbra ott az emberi zuhanás maga, az élet új minősége, szól a közhely. Ez a képen s a kép előképein is csak szánt, szánt, szántja a teret ketté, égre és földre, alulra barázdákat illeszt. Oldalt pedig látatlan a szép esés, hódolat testtel a centripetális erőknél. S heverni törten a várócsarnokban, süllyedni mint a vízbe, a kövezetbe kozmó göncben. A kézben üveg szesz, fogkrémből erjesztve. Pufajka-tépetre szórt tyúktrágyából bővölve. Mint fakéregből mindennapi kenyér a tatárkorban. Innen és túl a Kárpátokon, féloldalt a közönynek a magányos hullás. A levegő nyársai a szárnytollak közé vágnak. Esés. Hullás. Mint a barom, ha magából kiad. Mint a barom Ég, ha a farát földnek fordítja. Jár, jár a pályaudvari óramutató, nem méri, szántja az utóidőt.

Kővidék. Örült holdember, fejében méreg, felorsóztott csapóvipera, odabent hordja. Ilyen idő ez. Nincs patak, tó. Csak kő és kráter. Kés? Véső? Forró hajtű, mi megérlelné gerendára, kötélre, önző kötélre, mint az embert? Kopogás, kopogás ahol jár, alapézés. Aztán csend van ismét, levegőtlen örvény járja a vidéket, a holdember. E kővidék természetes bolondja.

Pichler József felvétele

VASY GÉZA

AZ ELÉRHETETLEN FÖLD FOGADTATÁSA

Mikor kezdődik egy mű fogadtatásának története? Az első kritika megjelenésével? Még ideális esetekben sincsen egészen így. Hiszen a megjelenés előtt van már a műnek néhány olvasója, s azoknak van is véleménye, éppen olyan, amelyik lehetővé teszi a megjelenést, vagy legalábbis nem tiltakozik ellene. Ezek a lektori, szerkesztői vélemények, állásfoglalások többnyire ismeretlenek maradnak nemcsak a kortársak, hanem az utókor előtt is, pedig feltehetően sok fontos irodalom- és művelődéstörténeti információt tartalmaznak.

Az **Elérhetetlen föld** c. antológia először 1969 karácsonyára jelent meg az írószövetség KISZ szervezetének kiadásában, Angyal János szerkesztésében és Gáll István (akkori KISZ-titkár) felelős szerkesztői megnevezésével. Az antológia szerkesztése jó három évvel korábban, 1966 tavaszán megkezdődött, s mindjárt rendhagyó módon. A budapesti tudományegyetem bölcsészkarára járó és ott akkortájt végző ifjú költők határoztak el, hogy egy igazi antológiában lépnek a nyilvánosság elé. Ma már ez a világ legtermészetesebb dolgának számítana, akkor viszont örült ötletnek látszott. A hatvanas években konszolidálódó létező szocializmus még mindig a teljes körű hatalomkoncentrációban gondolkodott, és az „alulról jövő kezdeményezéseket” csak akkor fogadta el, ha azok szinte észrevétlenül bele tudtak simulni a központi elképzelésekbe. Azt eldönteni ily légkörben, hogy jelen-e meg antológiája a pályakezdő írónak, s hogy az milyen jellegű legyen, kik szerepeljenek benne, kizárólag a kulturális politika irányítóinak jogköre volt, s a Kilencek éppen ezt a jogkört tették kérdésessé már pusztán az ötletükkel is.

Először azonban - többé-kevésbé gyanútlanul - megszerkesztették ők maguk, rangos nevek igénybevétele nélkül magát az antológiát. Ennek során vált el az is, hogy éppen kilencen lesznek. Volt, aki már akkor kötetes költőként nem vállalta a „gyerekes” antológiát, s volt akinek szerepeltetéséhez nem volt meg a többségi egyetértés. Mert az antológiának minden szereplője egyúttal szerkesztője is volt: a legnemesebb önképzőköri értelemben vitáztak arról, ki üti meg a beválogatás mércejét, s arról is, mely versek érdemesek a szereplésre.

A kiadásra előkészítésnek ez az igényesebb része bizonyult hamarosan könnyebbnek. Abban az időben két kortárs szépirodalmi kiadó működött. Az egyik hamarosan visszaadta a kéziratot, a másiktól több hónapos várakoztatás és el sem olvasás után is szelíd erőszakkal lehetett csak visszakapni azt. Ezután próbálkoztak a költők a magánkiadással, amely jogilag már akkor is járható út volt. Be kellett szerezni a kiadók írásos elutasító véleményét, ami nagy nehezen, de sikerült. Személyi kölcsönt kellett mindegyiküknek felvennie, hogy legyen fedezete a nyomdaköltségeknek. És kellett pozitív lektori vélemények is. Négy költőtől kértek és kaptak ilyet: Juhász Ferentől, Nagy Lászlótól, Kormos Istvántól és Váci Mihálytól. Nagy László a végül megjelenő kiadvány előszo- va lett s így közismertté vált. Az illetékesek azonban így sem engedélyezték a kiadást. Ezután került Darvas József elé a könyv kézírata, s ő, mint az írószövetség elnöke s

komoly szavú politikus, a hivatalosság részéről is ráérezett végre a kéziratok versek esztétikai és etikai értékére, s az ő szavára jelenhetett meg végül az **Elérhetetlen föld**.

Közben azonban történt egy s más irodalmi életünkben. A hatvanas évek második felében ugyanis mind feszítőbben megmutatkozott az irodalmi élet merev mechanizmusainak alkalmatlansága. A pályakezdők szempontjából az volt a leginkább feltűnő, hogy nem volt szükség rájuk: volt elég idősebb, már nevet szerzett szerző, s voltak valóban kellő számban jó és nagyszerű művek is - kényelmesebb volt hát csupán egy-két fiatal engedni át a szerkesztőségek szűrőin. Ugyanakkor folyt az értelmiség létszámának nagyszabású felfuttatása, s nyilván ez is növelte az induló írók számát, akik a megjelenés hiányában, illetve nagyfokú korlátozottságában, éppen a valóságos jelenlétük hiányával váltak mindinkább megke- rülhetetlen gonddá.

E helyzetet már érzékelve adhatta ki a „fiatal felnőtt” irodalommal éppen ekkor foglalkozni kezdő Móra Kiadó Kozmosz szerkesztősége az **Első ének** antológiát 1968 derekán. A válogató Mezei András 38 kötet nélküli költőt mutatott be. Az akkor még ezen a néven nem ismert Kilencek nem szerepelnek benne: ők maguk zárkóztak el ettől, mert pontosan megérezték, hogy ez csoportuk szétbomlásához vezetne, s hogy a kulturális politikának éppen ez az egyik célja: szeretné felszámolni a veszélyesnek érzett, mert külön utakat járó kezdeményezést. Az **Első ének** feltehetően túlzott gyorsasággal készült. Akkor sem aratott egyértelmű sikert, visszatekintve még inkább látszik a sietség: szerzőinek harmada soha el nem jutott az önálló kötetig, harmada épp csak hogy megjelent, s mindössze tizenegyen váltak több-kevesebb rendszerességgel publikáló, többkötetes költővé. Igaz, köztük van Dobai Péter, Döbrentei Kornél, Szepesi Attila, Takács Zsuzsa, Tandori Dezső, Várady Szabolcs és Veress Miklós is. Az antológiáról a **Kritika** lapjain bontakozott ki vita, s ez azért tartozik szorosan ide, mert e vita lényegéhez tartozott a Kilencek kimaradása. A kifogásokat - eléggé szélsőséges hangon - Varga Lajos fogalmazta meg, írását a szerkesztőség vitaindítónak deklarálta. Varga egyoldalúan szembeállította az antológia szerzőit és a Kilenceket. Az előbbieket mind eszmei, mind ideológiai szempontból elítélte, s leginkább vihart kavarával azt állította, hogy „míg illetékességük horizontja a világot karolja, a magyar gondok itt és mostjáról megfelelnek”. Ugyanakkor Utassyék tudják, hogy „az ember nemcsak jelen idejű relációkban él, de visszafelé is, s ez, ha úgy tetszik, azonos a haza, a nemzet: magyarságunk birtokba vételével. Intellektuálisan és érzelmileg.” (1968 július). Az antológia egyik szereplője és kihagyott barátja válaszolt először e cikkre (Halmos Ferenc - Sipos Áron), hasonló ideológiai és esztétikai elfogultsággal a **Kritikában**, de már jóval korábban a szerkesztő Mezei András is indulatosan reflektált rá a **Magyar Hírlap**-ban. A higgadt hangot előbb a másrészt érintett Rózsa Endre ütötte meg, aki a Kilencek nevében több szempontból is elhatárolódott Varga cikkétől: „Különállásunkat maga az eredeti ötlet, az akkor már megszerkesztett kötet, illetve az az elvi meg-

gondolásunk indokolta, hogy egységes antológiát csak kevesebb költő, több rokon művészeti és társadalmi elképzelése alapján lehet létrehozni. Szó sincs azonban arról, hogy utunkat kizárólagosnak, lírai megoldásainkat pedig egyedül üdvözítőnek tartjuk. Mi az elképzelhető megoldások közül csak a saját szempontunkból találjuk optimálisnak jelenlegi törekvésünket. Egy, már megjelent, céljaiban és igényében más jellegű versgyűjteménnyel nem túlzottan szerencsés dolog összehasonlítani egy készülő kötetet, vagy - az összehasonlításnak ányaltabbnak kellene lennie. Azt pedig egyáltalán nem fogadhatjuk el, hogy szembeállítsanak bennünket". Fontos feltétele még az is, hogy „maga a vita is egy százéves hamis dilemmát vet föl újra. Pedig az »urbánus« és »népies« szembeállítás traumáit inkább gyógyítani kellene: egészségesebb vitaszellemmel.” (**Kritika**, 1968 október). Szabolcsi Miklós zárta le a vitát a nagyobb irodalmi tapasztalatú ember körültekintésével. Elsősorban nem a létező és a tervezett antológiáról szólt, hanem a felvetődött ideológiai kérdésekről s azok társadalmi háttéréről, s ő is elítélte a népi-urbánus ellentét felelevenítésének jeleit. (**Kritika**, 1968 november).

Az **Első ének** heterogén fogadatásának is szerepe volt abban, hogy az irodalompolitika felelősei végre érdemben kezdtek foglalkozni a pályakezdő írók gondjaival, s ennek következtében kicsit kinyíltak a lezárt kapuk. 1969 ebből a szempontból az áttörés éve lett: nemcsak az **Elérhetetlen föld** jelenhetett meg, hanem ugyanakkor a Szépirodalmi Könyvkiadó reprezentatív kiállítású és szerkesztésű kötete, a **Költők egymás közt** is, Domokos Mátyás szerkesztésében, majd hamarosan a **Naponta más** c. prózaantológia is. A megjelenési lehetőségeket illetően áttörés következett be a folyóiratoknál is, mind a műveket, mind azok kritikai-publicisztikai visszhangját tekintve. 1969 nyarán az **Új írás** három számban fordult körkérdéssel az új nemzedék ügyében az idősebb pályatársakhoz, magukhoz az érintettekhez s végül kritikusokhoz. A nyár végén Lillafüreden konferenciát rendeztek e témakörben, s mindezek az események kellően előkészítették a decemberi versantológiák megjelenését.

De kanyarodjunk vissza még egy kissé 1967-re. Ennek az évnek a végén született meg az a négy lektori jelentés, amely a kiadást ajánlotta, s szerencsénkre nem csak Nagy Lászlóé ismert. Juhász Ferenc is örül a fiatalok csoportosulási vágyának, s megállapítja, hogy mindegyikük „tehetséges költő és becsületes költő. Amit írnak, és ahogy írják, abban van valami izgatón szép és gyöker-becsületesség, elemi tisztesség, ami nélkül igazi költészet nincs, nem is lehetséges.” Kiemeli elégedetlenségüket, történelmi érdeklődésüket, különösen a magyarság irántit, a szegény-világhoz való hűségüket és ragaszkodásukat, a magyar népköltészet eleven hatását, az ábrándtalanságot, a felelősség-keresést. Kormos István mindegyiküket kötetre érett költőnek látja, s részletezi a megjelenés lehetőségeinek korlátozottságát. Ebben a helyzetben a magánkiadást is fontosnak tartja. (E két szöveg megjelent: **Árgus**, 1991. 2.). Váci Mihály megállapítja: a Kilencek „egy újabb költői generáció indulását reprezentálják”, s indokoltnak tartja „társulásukat, barátságukat és ezt a közös antológiát, amellyel eszmei azonoságukat akarják prezentálni.” Szociológiailag elemzi útjukat és helyzetüket. Úgy látja: „A kötet tematikailag is igen

változatos és egybefogja szerencsésen azt, ami, sajnos, a magyar költészetben mindig mint valami öröklött tudathasadás, kettévált: költészetünkben a természeti és népi világ, élet és az egyetemességet kifejező tárgyi gondolatiság, a világ megértésre való törekvés együtt található. Ezeket a fiatalokat már nemigen lehetne így osztályozni - népies vagy urbánus -, nem népiesek és nem urbánusok, függetlenül attól, hogy onnan indultak, valamennyien az egész világot látó korszerű fiatal költők.” (Kéziratból).

Nagy László ajánlása előszóvá és sokszor idézetté vált, szinte emblémájává a költő-csoportnak: „Fiatal tehetségek ha fölrepülni rajban akarnak, az néha törvényszerű pillanata az irodalomnak. Az ilyen vállalkozás, túl azon, hogy léterdekke szövetsége, új szemlélet, + újfajta költői értékek fölmutatása kell, hogy legyen. Csak ilyen igénnyel olvassuk verseiket, de sugaras karriert ne jósoljunk nekik, bármennyire közel állnak hozzánk.” Kijelenti, hogy e költők „hűek a magyar költészethez, a folytonosságot folytatni akarják. Kötődnek empirikus igazságokhoz jobban, mint az előttük járó néhány nemzedék általában. Leszámolnak az ál-szocialista önteltséggel, nemzeti göggel, kergeséggel, de átgondolva a szerencsétlen múltat, szentenciákat mondanak a jelenre is. A toronvágott forradalmak pirosát s gyászát viselik belül.”

Az **Első ének** körüli disszonáns hangvételű vita óvatosabbá tette a megszólalókat. S bár voltak markáns ellenvélemények is, az **Elérhetetlen föld** fogadtatása 1970 első hónapjaiban a nyomtatott fórumokon inkább sikeresnek tekinthető. A leghatározottabban elutasító Almási Miklós és Horgas Béla véleménye volt. Almási cikke a **Kritika** (1970. február) Dokumentum rovatában jelent meg, s a beszédes „Keresem a költőt...” c. írás műfaji megnevezése is: jegyzetek, s „nem kritika, hanem egy magatartás keresése”. Mindazonáltal e keresést erre az egyetlen antológiára szűkíti, pedig éppen három állt a rendelkezésére. Első erős kijelentése: „nem találom a magatartást”, a második: „Így együtt, kilencen valahogy egymás karakterét elmosva, átfedve a társadalomkritikai attitűd magvatlanságáról, centrumhiányáról, kristályosodási pontjának eltolódásáról adnak hírt.” További állításai: „az általánosításhoz sem költői eszközeik, sem gondolati muníciójuk nem elegendő”, magatartásuk „józsága, hűvös objektivitásba burkolt elvont, magvatlan ellenzékiesség, gondolati centrumot nélkülöző negativitás”, szabadulni akarnak „bármilyen ideológia közelségétől”, s „e kötet gyengéje, hogy a »nem« ezekben a versekben alig fogalmazódik meg karakterisztikusan, pragmatikus élességgel”. Mindezzel szemben a legjobb lenne a „marxista alapokra épülő - érett társadalomkritika, egy olyan magatartás, mely velünk lép, de kicsit előtünk jár, kíméletlenül vitázik, de velünk fog kezét”. Az elemzés a kíméletlenség ellenére is jóindulatú, és legalább annyira figyelmezteti a hatalom képviselőit is, mint magukat a fiatalokat: „A következő lépésekért, mi - a **vitapartner**ek is felelősek vagyunk.”

Horgas Béla (**Valóság**, 1970 március) a fiatal írók három friss antológiáját veszi sorra. A **Költők egymás közt** jóindulatú méltatást kap, „ennek a tizenöt költőnek a verskultúrája elég magasnak és még időszerűnek is látszik”. A jóval tömörebben elintézett **Elérhetetlen föld** a „bezzeg-antológia” szerepét tölti be ezek után, s először is arra ad alkalmat, hogy meditáljon a szerző,

honnan van ennyi költő, s költők-e valóban? A dömping egyik okát abban látja, hogy növekedett az általános kultúráltság, a másikat abban - s erre példák a Kilencek -, hogy „a tevékeny energiáinak, cselekvési vágyainak kielégítő formákat nem találó ifjúság” próbál így kitörni. „Rózsa Endrének egy mondata is erről árulkodik: »Az a nehéz, hogy olyasvalamit szeretnék verseimmel megoldani, ami nem elsősorban a költészet feladata.« Forma, méghozzá nem adekvát forma lesz sokuk kezén a költészet, durván szólva: pótszer, a társadalmi-politikai aktivitás - az írás körére szűkítve - : a publicisztika, a vita, a vád és a védelem helyettesítője. És ebből az egy mondatból levezethető a kötet minden értéke és hibája, de ezek az értékek és hibák csak részben tartoznak az esztétikához.” Horgas szerint az érték csak annyi, hogy e fiatalok szövetkeztek egymással, s hogy antológiájuk „valóban összeáll”. Ezen túl viszont a kötet általában „talajtalanul imbolg a költői általánosítás és a publicisztikus konkrétság között: sem ez, sem az. Kritikának elvont, versnek felületese”

Látható: az esztéta Almási és a költő Horgas véleménye nagymértékben egyezik, bár egyiküknek ideológiai, másikuknak esztétikai jellegű a közelítésmódja, s ilyen szempontok merev alkalmazásával utasítják el az antológiát. Az előítéletességre jellemző, hogy Horgas a mindkét antológiában szereplő Kiss Benedeket előbb megdicséri, a legjobbak közé sorolja, majd az **Elérhetetlen föld** esetében a nevét sem említi.

A Valóság kritikusanak szembeállításával ellentétben az **Élet és Irodalom** állandó szerzője, Faragó Vilmos optimista a három antológiát értékelve, annak ellenére, hogy „Elkésztett nemzedéknek” nevezi őket, sőt „lekésztetteknek” is: őszintéknek, társadalmi programmal rendelkezőknek, demokratikusoknak látja őket, „szeretni való” nemzedéknek.

Mivel a két költői antológia egy időben jelent meg, sok lap egy szerző által készített bírálatot közölt. Közülük azonban csak Szabolcsi Miklós volt az, aki nem választotta szét a két kötetet, hanem a fiatal költők egészében gondolkodott (**Új írás**, 1970 március). Így nem a két „csoport”, hanem a madártávlatból átlátható folyamatok leírása köti le figyelmét. Vizsgálja a mesterek szerint elkülöníthető irányzatokat, a magatartástípusokat, az emberképet, az esztétikai, poétikai állapotot és az egyéni arcéleket. Nem taktikailag, hanem stratégiaileg közelít témájához: elsősorban az irodalom fejlődési folyamatai foglalkoztatják, s nem az aktuális ideológiai szempontok. Bár van ilyen megállapítása is: mindjárt bevezetőben kiáll az irányzatok létjogáért, végezetül pedig azt állapítja meg, hogy a fiatal írókat komolyan kell venni és „reális mozgásterepet kell adni” számukra. Az általa rajzolt képbe természetesen simulnak be az **Elérhetetlen föld** költői is. Kiviláglik Nagy Lászlóhoz és a népköltészethez való kötődésük, közéleti szenvedélyük, rosszkedvük, romantikus indulatuk, a költői képhez való vonzódásuk. Legbírálabb, többször idézett, s valóban tévesnek bizonyuló mondatokra a tehetség mértékére vonatkozik: „A»Kilencek« közül is nehéz megállapítani, kiből lehet igazán költő, ki az, akit az indulat, a szerepe lendít csak, Utassy József például, itt közölt versei alapján legalábbis, inkább publicista tehetség, mintsem igazi lírikus, vagy a válogatás nem volt túlzottan szerencsés. De Győri László és Rózsa Endre újabb

verseit is meg kell várnom, mielőtt elhinném, hogy valóban jó költők”. Az irányzat „vezető, legerősebb tehetségének” Kiss Benedeket tartja (a másik irányzatnál Oravecz Imrét), s kiemeli Mezey Katalin, Koncz(zek) József, Oláh János, Kovács István és Molnár (Péntek) Imre egy-egy pozitív vonását is, tehát név szerint említi mind a kilencüket,

Az időben legerősebb nyilvánossághoz jutó két kritika Czine Mihályé és Kenyeres Zoltáné. Czine írása a rádióban is elhangzott, majd a Népszavában jelent meg (1970. január 10.). Ő méltat a legegységelműbben és a legszebb stílusban. Úgy látja, a Kilencek „új hangot, új látást, új költőiséget” hoztak, s jelentkezésük „máris egy új fejezet kezdetét jelenti a felszabadulás utáni magyar líra történetében”. Szól az antológia megszerkesztettségéről, a szerzők összetartozás-tudatáról, a társadalmi demokracizmus igényéről, a nemzeti hagyomány vállalásáról, komor közérzetükről, etikai tartásukról. Szinte versek szépségével fejezi be írását: „A március fiai a kilencek, a tűz, az ifjúság a szerelmük. Báránys ég van az ő vállukon is, s tiszta szívvel menekítik kések közül is a reményt. Költői erejükkel színekre szedik a setét estét is. Ilyen szívvel, ilyen lélekkel tovább lehet menni. Győzni az életet.”

Kenyeres Zoltán mindkét versantológiát bemutatja a **Népszabadságban** (1970. január 11.) de általános tapasztalatai mellett külön-külön szól róluk. Kiemeli a Kilencek közös ars poeticáját, s azt is, többük már bizonyította eddig is tehetségét. Kiss Benedek, Győri, Rózsa, Mezey, Oláh és Utassy verseit jellemzi tömören és találón. A teljes mezőnyről úgy látja, hogy „tartalék hadsereg” ez, amely most indul az első vonalakba.

Vizsgálja a társadalmi hátteret is: a kor jellemzője a nyugalom, e fiataloké a nyugtalanság. Szerinte költői-ideológiai bizonytalanságukat kisebb részben a hamis tudat számlájára lehet írni (baloldali anarchizmus, polgári szemlélet), nagyobb részben azonban a „teremtő nyugtalanság” a meghatározó. „Ezek a költők szolgálatra jelentkeznek, szót kérnek a társadalom harcában”. A hétköznapok értelmes forradalmiságában látja a líra távlatait is, így válhat állítássá a hipotézis: „új költészet előtt állunk.”

E bírálatokkal nyilván egyidőben keletkeztek a február-március-április havi folyóiratszámokban megjelentek is, amelyek közül most azok következnek, amelyek méltatják az antológiát. A nemzedéktárs Görömbei András egyértelmű igenléssel áll a kötet melle (**Alföld**, 1970 március). Mintha folytatná Kenyeres Zoltán gondolatmenetét, ő azzal indít, hogy „Teremthet-e ilyen prózai idő új lírikus nemzedéket? A »kilencek« végre megérkezett antológiája bizonyítja, hogy igen. Meggyőző arról, hogy látványosságok nélkül is van közös ügy, van mit tenni.” A költők szemléleti újszerűségét főként abban látja, hogy „erős szociológiai érdeklődéssel közelítenek ezekhez a törpének tetsző jelenségekhez, megkapóan friss hangjuk képes távlatot és jelentőséget adni a „semmisségeknek” is. A szociológiai aspektus humanizálja a tárgyakat, dolgokat, emberi sorsok összetevőivé emeli őket, a legkisebb történések is fontossá válnak így. Ugyanakkor biztosítja a szemlélet földközelségét, realitását, valós arányait.” Megítélése szerint „modernnek és hagyományosnak szintézise készül itt”. Kiemeli a „magyar múlt élményszerű ismeretét”, a felelősséget, a komolyságot, a játékoságot, az ironikusságot, az őszinteséget. A legerettebb tehetségeknek Kiss Benedeket és Utassy Józsefet tartja.

Könczöl Csaba látásmódja is az ifjabb nemzedéktársé (**Kritika**, 1970 március). Egyértelműen e költők pártján áll, s ő az, aki viszonylag nyíltan szól az antológia megjelenése körüli kálváriajárásról. Nehezményezi azt is, hogy a Költők egymás közt tízezres példányszámával szemben az Elérhetetlen földé mindössze 2800. Fontosnak tartja, hogy a csoportot „belső erők, a rokon világlátás, az eszmei és költői szövetség tartották össze”. Nemcsak a közös egyetemi éveket említi, hanem rokon származását, a közös múlt tapasztalatait is. Ő is felveti a jelenkori forradalmiság gondját, értelmezését. A Kilencek „a keresett példákat nem más égtájak alatt, hanem a magyar történelemben és hagyományban találják meg”, elsősorban Petőfiben. „Olyan költészet az eszményük, amely egyszerre magyar és korszerű”, s verseik „jó versek”.

Ilia Mihály a **Tiszatájban** a **Költők egymás közt** részletes vizsgálata után tér rá az **Elérhetetlen** földre (1970 április), amelynél ő is kiemeli az igazi antológia-jelleget, ugyanakkor felhívja arra is a figyelmet, hogy „a költő, az igazi, ott kezdődik, ahol különbözik”. Megfogalmazása szerint „e csoport legkiütközőbb jegye, hogy következetesen kísérleteznek a magyar költészet hagyományainak átértelmezésével, megújításának lehetőségeivel, nemcsak formai szinten, hanem a költői magatartás, témakör hagyományában is”. A költőkről néhány soros, érzékletes portrét ad, s folytatólagosan külön elemzésben foglalkozik Utassy Józsefnek ugyanakkor megjelent első önálló kötetével. Őt és Kiss Benedeket tartja a legérettebbnek, Konc(zek) Józsefet viszont méltatlannak véli az itt szereplésre.

A már pályán lévő költőtársak közül Horgas Béla negatív véleményével szemben Kiss Dénes egyértelműen örül: „Kedves Szerkesztőm, tudatom veled, hogy jönnek! Zárt csapatban, magabiztosan. Erő van bennük és hit. Teljesebb, mint a mi nemzedékünkben volt, mert több benne a szükséges kétkedés, szavuknak aranyfedezete van. (...) Mindannyian az **Elérhetetlen föld** állampolgárai akarunk maradni, az igazság és emberi tisztaság hódítói.” (**Jelenkor**, 1970 április). Elsősorban az egyes költői arcéleket vizsgálja, ő szól a legrészletesebben külön-külön a költőkről, de közben rámutat a párhuzamokra, kapcsolódásokra. Oláh Jánost érzi a legkiforrottabbnak, ám az egész könyvet úgy értékeli, hogy „az elmúlt huszonöt év egyik legerősebb antológiája”.

Halász Géza Ferenc is mindkét antológiát szemléli, s ennek nála is az a következménye, mint Horgasnál, Ilíanál is, hogy az **Elérhetetlen föld** bemutatására már kevesebb tere marad. Szerinte A Kilencek „a költői dac korszakában élnek és alkotnak, társadalmi rendünk eredményeit nem a múlthoz, hanem a szocializmus lehetőségeihez mérik. (...) Sóvárogják az egyéni és a közélet tisztaságát, megannyi variációban perelnek ezért. (...) Létformájukra a »gyalog-járás« meghatározása a találó és ragaszkodnak is ahhoz a szemlélethez, ami az »alulról-nézésből« adódik”. Néhány sorban jellemzi a költőket, de igazán egyiküket sem emeli ki. Kissé részletesebben Kiss Benedekről ír, ám az előző antológia kapcsán, valamint Utassyról, őt viszont tévesen az Első ének szerzőjének is véli, s félreérthetően érti egy versbe bele az „ellenforradalmak” kíméletlenségeit. (**Forrás**, 1970. 2. „március-április”).

Néhány hónapos szünet után pár újabb bírálat jelent meg. Kabdebó Lóránt is az antológia lelkes méltatói közé tartozik (**Kortárs**, 1970 augusztus). „Vártunk egy olyan közös megnyilatkozást, amely felmutatja a most felnőtt ifjúságot, összegzi látásmódját, és ennek megfelelően kidolgoz egy új költészetmodell” írja, s kijelenti, hogy az antológia beteljesítette ezt a várakozást, „líratörténetünk alapantológiáinak sorában említhetjük”. Ő az első, aki Illyés, Juhász és Nagy mellett a közvetlen elődök közt megnevezi Buda, Ratkó, Serfőző, Ágh líráját. A kötet egésze „kísérlet egyén és közösség, költő és kora, eszme és valóság kettősségének eltüntetésére. Ezáltal lesz az utóbbi idők legoptimistább vállalkozása az övék: azonosulnak a mi valóságunkkal, mert bíznak benne, hogy annak alakulását, hullámozását, esetenként zavarait követve saját létezésük problémái is a megoldás felé haladnak”.

Pomogáts Béla a **Könyvtárosban** (1970. 9.) mindhárom új antológiát bemutatja. Három irányzatot különböztet meg, főként a lírában: a nemzeti és népi hagyományokhoz kötődőt, a filozófiai-antropológiai és a protest-song, pol-beat irányt. A Kilenceket természetesen az elsőhöz sorolja, de e leírással nem minősít. Az **Elérhetetlen föld** költői „a magyar valóságnak és hagyományoknak” kötelezik el magukat, azaz „vállalják a költészet közéleti és nemzeti feladatait”, ugyanakkor „önéretesen kapcsolódnak” a költői örökséghez, annak Petőfitől Nagy Lászlóig ívelő vonulatához. Kiemeli a lázadást, „a kimondatlanul maradt belső igazságot” kereső magatartást, a felelősségtudatot és a fegyelmet is, amely elkötelezettségükből fakad. A legígéretebbnek Kiss Benedek jelentkezését tartja.

A negyedévente megjelenő **Irodalomtörténet** évszámában Hajdú Ráfi ír a prózaírók és a Kilencek antológiáiról, címmé emelve Kenyeres Zoltán kifejezését: tartalék hadsereg ez. Értéktétele azonban borongósabb Kenyeresénél: aligha lesz ez új hullám szerinte, s 1969 inkább csak új neveket hozott, s nem műveket. A Kilencek „Egymástól alaposan különböző tehetséggel, eltérő művészi színvonalon, még sokszor megbicsakló hanggal, de izgalmas, sokszínű lírát hoznak, amelyben hagyomány és modernség, szenvedélyes, néphez hű elkötelezettség keveredik - s ez tán költészetük legsúlyosabb elmentmondása - szertelen kispolgári türelmetlenséggel, »szabadcsapatos« anarchizmussal, helyenként »sértőkálmános« népfiséggel..” Futó elemzése alapján „Egyetlen dolog tűnik csupán bizonyosnak: ebből az ígéretes indulásból jelentős költészet csak akkor formálódhat, ha megzabolazza a sokszor szertelen indulatot az értelem, ha a mostani partikuláris látást felváltja az egésze tekintő, és ebben a részeket elhelyezni képes racionálisabb létszemlélet. Ha a valódi mellett megszólal az igazi is a Kilencek lírájában.”

Látható: az ideologikus bírálatok a szocialista kórus legyöntetűségét és pártszerűségét féltették, az irodalmi és közéleti módok inkább a tehetségeknek örültek, az aggodalom inkább a várható jövőt illetve, másrészt pedig, többnyire virágnyelven szólva éppen az ideologikus bírálatot és elutasítást próbálták elhárítani. Az írott kritikák alapján az összkép mindenképpen kedvezőnek mutatkozott, s ennek alapján e kilenc költő gyorsan emelkedő pályáivére lehetett volna számítani. A valóságban ennek ép-

pen az ellenkezője történt meg. Nem sokkal az antológia megjelenése után megkezdődött visszaszorításuk. Már az első önálló kötetek megjelenése sem volt sokszor még 1969 után sem zökkenőmentes, különösen Kovács István, Péntek Imre és Konczek József szenvedte ezt meg. Még szembeötlőbb a második kötetek késedelmes megjelenése. Az első két verseskönyv megjelenési éve az egyes költőknél így alakult: Győri László: 1968, 1980; Kiss Benedek: 1970, 1973; Mezey Katalin: 1970, 1978; Oláh János: 1972, 1981; Péntek Imre: 1974, 1979; Rózsa Endre: 1970, 1974; Utassy József: 1969; 1977. Az ez ügyben rendhagyó pályájú Konczeket most kihagyva átlagosan 28 évesek voltak e költők első kötetük megjelenésekor, s ezt átlag hét év múltán követte a második, tehát 35 éves korukra. Érdeemes talán még egy statisztikai adatsort ideírni. Az **Új írás** már 1961-es indulásakor elsősorban a fiatalabb tehetségek felkarolását tűzte ki céljául. A Kilencek első költője 1963-ban jelent meg e lapban. További három éven át elvéve szerepeltek. 1967-ben ugrásszerű változás következett be (ekkor írta Váci Mihály is lektori jelentését). Ebben az évben ötük szerepelt összesen 16 verssel. 1968-ban mind a kilencen bemutatkozhattak, összesen 23 verssel, s a következő évben is hatan szerepeltek 18 verssel. 1970-ben, tehát az antológia megjelenése utáni évben viszont mindössze egyetlen versük kap helyet, s 1974 végéig sem sokkal jobb a helyzet: néhányan néhány verssel szerepelnek csak, 1970-1974 között mindössze 23 versükkel. 1975-től valamit javul a helyzet, de soha nem éri el a 68-69-es szintet. Aligha hihető, hogy az 1970-es negatív változásban elsősorban Váci Mihály váratlan halála játszott volna döntő szerepet, itt irodalompolitikai óhajról volt szó, meglehetősen egyértelműséggel, bár valószínűsíthető, hogy ennek Váci legáltalább részben ellenállt volna.

Agyér megjelenési adatokat értelmezi a **Kisérlet** sorsa is. Ez sokszorosított irodalmi folyóirat lett volna, s a vajai Vay Ádám Múzeum igazgatója, Molnár Máttyás vállalkozott a kiadására. Három számot megszerkesztettek, előfizetőket gyűjtöttek, s bár megyei szinten engedélyezték a kiadást, végül lefoglalták az anyagot, s az az idők során nyomtalanul eltűnt valamelyik hivatali szekrényből. Oláh János vallomása szerint „A végső visszautasítás indoka, amint az különböző kerülőutakat megtéve - velünk, a szerkesztőkkel a hivatalos szervek közül soha senki szóba sem állt - később a fülünkbe jutott, a következő volt: az általunk szerkesztett értesítő túl színvonalas kiadvány lett volna egy falusi múzeum számára.”

Esokféle kudarcélménnyel szemben erőt és biztatást talán leginkább az idősebb pályatársak változatlan segítőkészsége adhatott, akár egy pár jó szóval is. Nagy László továbbra is következetesen mellettük állt. Mezey Katalin szólott arról, hogy második verseskönyvének megjelentetését végül is az ő határozott kiállításának köszönheti. Erőt adhatott az a gyors dicséret is, amelyet Illyés Gyulától kaptak egy interjúkérdésre adott válaszban: „ismerem ezt a fiatal nemzedéket, nemcsak ennek a kötetnek a szerzőit, másokat is, bár talán megengedhető elfogultság, ha azt mondom, hozzám ez a kilenc fiatal áll közel. Külön-külön senkiről se szólnék szívesen, mert ez az egész újonnan felrajzolt sereg érdemelne egy teljes, együttes méltatást. De valami mégis elmondható róluk. A mai életről is tudnak valami olyat, amit csak fiatal költő, és csak

fiatal magyar költő tudhat.” (**Magyar Ifjúság**, 1970. február 13.)

Az 1970 utáni évek története már nemcsak a Kilencek, hanem kilenc magyar költő története is. Mind a kettő együtt, s éppen ez a szokatlan és a rokonszenves bennük. Folyóirat nélkül, bármiféle igazi közös fórum nélkül is mindmáig őrzik azt a szövetséget, amely a pesti bölcsészkarai évek során formálódott, s amely kiállta az antológia megjelenése óta elmúlt kerekken negyed évszázad próbáját. E 25 év fogadtatástörténete szükségszerűen más jellegű, mint az első közös jelentkezését. Annyi azonban feltétlenül ide tartozik belőle, hogy 1982-ben ismét mód nyílt az együttes megmutatkozására, s most már „profi” kiadónál, a Magvetőnél jelent meg az **Elérhetetlen föld II.**, ugyancsak Angyal János válogatásában és szerkesztésében. A huszonötödik évfordulóra pedig megjelent a harmadik antológia is, ezúttal a teljes eddigi termésből válogatva ki a legfontosabbnak tudott műveket (**Elérhetetlen föld** 1994, Anonymus Kiadó).

Ide tartozik az is, s egy külön irodalomszociológiai tanulmány tárgya lehetne, hogy miként reagáltak az olvasók ezrei az első antológiára. Mert nemcsak napok alatt elfogyott a teljes példányszám, hanem hatott is. Ahol és amikor mód nyílt rá, irodalmi esteken találkozhatott közönségével a csoport is, az egyes alkotók is. Verseiket szavalni kezdték, megzenésítették őket, volt, amelyik a rendkívüli sikerre való tekintettel tilalmassá is vált, mint Utassy József híres **Zúg március** c. költeménye, amely szinte nemzedéki induló, himnusz lett, annyira hitelesen fejezte ki a nemzedék alapélményeit és célkitűzéseit.

Végül az irodalomtörténetes szemléletmód is befogadta a Kilenceket. Amikor több éves előkészület után 1980-ban az Akadémiai Kiadó Kortársaink sorozatában megjelent a **Fiatal magyar költők 1969-1978** c. kötet, annak 31 portréja között - a még kötet nélküli Konczek Józsefet kivéve - ott szerepeltek a Kilencek tagjai is. Szerkesztési szempontjai alapján szigorúbb hozzájuk **A magyar irodalom története 1945-1975** c. akadémiai kézikönyv líratörténeti kötete, amely csupán egy áttekintő fejezetben foglalkozik az új nemzedékkel, Kis Pintér Imre tollából. Azonban itt is önálló alfejezetet kapnak a Kilencek **Népi, nemzeti elkötelezettség: „Elérhetetlen föld”** címmel. Általános jellemzésük mellett néhány mondatnyi szó esik Rózsa Endréről és Kovács Istvánról, valamivel több Kiss Benedekről és Utassy Józsefről, s a fejezet egészében megemlíti Győri, Mezey, Péntek és Oláh neve is.

Igen fontosak a Kilencek önreflexiói is, mind interjúkban, mind irodalmi művekben, A legfontosabb önreflexió nyilvánvalóan a csoport megőrzése, a közösség vállalása. Két álláspontot idézek befejezésül. Az elsőt a hetvenes évek „hőskorszakából”, Utassy József ugyancsak elhíresült **Akár a szarvasok** c. művét, amely az antológia megjelenése utáni évek pontos képét adja: „kilencen, akár a szarvasok, kilencen. // Magunkra riadva, patánkra maradv, / énekijesztő lett beszédünk is, zagya.// Házunkból kimartan, hazánkából kiverten, / agancsunk boronál csak a kék hidegben.” E helyzet azonban dacos helyzet, állást növeszt, elhatárolódást és azonosulást: „Kilencen? Kilencszázkilencvenkilencen! // S úgy sokasul a szám, immár Négybillió / fölött inog, lobog, veresedik a bárd. // Ezüst Öreg! ha ránk szarvasok szaván szólsz, / halld meg hát az Arany Szarvasifjúságszót: // NEM ISZUNK

CSATÁKRA CSENDÜLŐ POHÁRBÓL! // csak tiszta forrásból, / csak tiszta forrásból." A másik szöveg 1993-ban, a Kilencek pilisborosjenői estjén hangzott el. Szerzője Péntek Imre, címe **Drága veszteség**: „Be kéne vallani, hol szúrtuk el - egyénenként és közösen... (Már aki magára veszi.) Be kéne vallani a tétova, tunya éveket, az időtlen álmodozást, a vak hitet. Azt, hogy láttuk: mások kellene, mások kelletik magukat. Nem mi. Mi - nem. Azt is sietve hozzáteszem: kelletlenül tettük így. Mások - voltak, mi mások voltunk. Másultunk, amikor mindenki - vagy legalábbis sokan - másolt. Fáztunk, másságunkat takargattuk szégyenlősen". Majd egyes számra váltva át a vallomást: „Vesztő vagyok, már látom. Belátom. Vesztőhelyen vesztőnek születtem. De: vigyázni kell a veszteségre. Ez egy igen jó minőségű drága veszteség. Nem szabad veszni hagyni. Én - mindazonáltal - nem hagyom. Őrzöm. Ez, amit sikerült kimenteni az általános felfordulásból. Ez, ami biztosan enyém." (**Remetei Kéziratok** 8.).

S ha belegondolunk, a két alkotó különbözősége, a két évtizedes keletkezési távolság ellenére van valami közös lényeg is ezekben az írásokban, s ezek éppen a Kilencek szellemisége.

Az **Elérhetetlen föld** fogadtatásának történetével meglepően hamar maga a szerkesztő, Agyal János foglalkozhatott. Az almanach-jelleggel induló Mozgó Világ legelső száma (1971 január) közölte írását, amely a kiadvány történetét és 1970 áprilisáig való fogadtatását is áttekinti. Előjáróban néhány tételt fogalmaz meg, nyilván a csoport véleményeként is, amely ezek szerint „nem képvisel egységes költői iskolát, irányzatot. (...) Azonos alapokról beszélhetünk csak: ez a magyar költészet folytonosságának tudata, hagyományainak tisztelete.”

Elutasítja azt a feltevést, hogy egységesen valamiféle újnépies irányt folytatnának, s az egységes ideológiai koncepciót is, azonban „világnézetük etikai alapjai azonosak, a hasonló költői-etikai tartás rokonítja őket egymással. A társadalmi cselekvés lehetőségének tekintik a költészetet. (...) szabadok akarnak lenni valamire, és nem valamitől”.

Az első antológia fogadtatásának megítélése még egy alkalom kínálkozott önként is: a második antológia fogadtatása. Szinte minden bírálat kitér valamilyen mértékben vagy a megjelenés nehézségeire, vagy az egykori fogadtatásra, vagy a csoport irodalomtörténetes igényű megítélésének körvonalazására. Ime néhány álláspont: „Nincs kétségünk felőle, a kilencek már benne vannak a történetben, még ha nem is tudtak irányt szabni a hetvenes évek magyar költészetének” (Bata Imre, **Népszabadság**, 1982. június 19.). „Erős antológia volt az Elérhetetlen föld, valóban érződött mögötte egy közösség. (...) Erős antológia az Elérhetetlen föld II. is. Mutatja, hogy akik elindultak tizenhárom éve, szinte mind jelentős költőkké lettek.” (D. Magyarai Imre, **Élet és Irodalom**, 1982. május 28.).

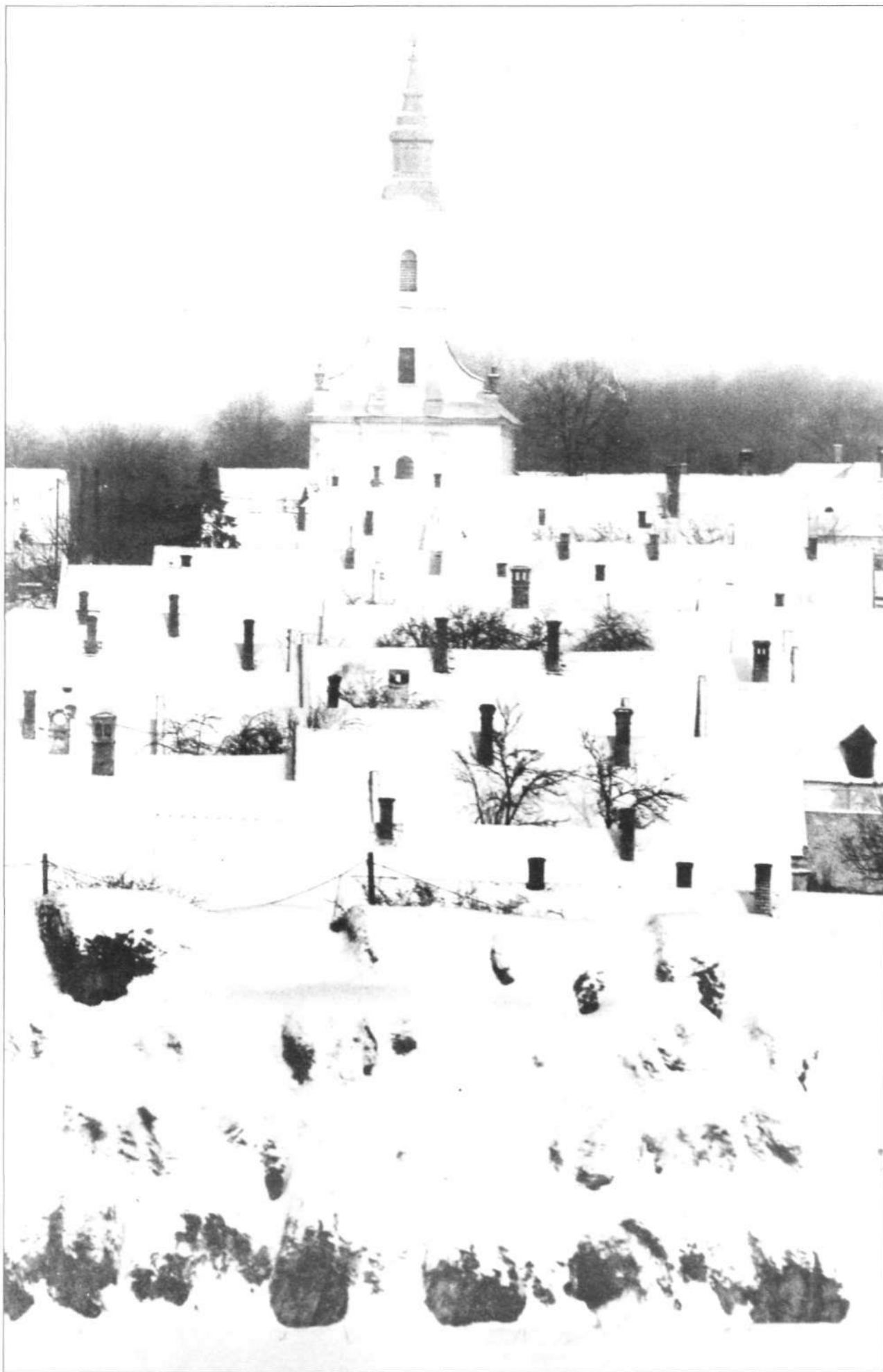
„Mai szemmel visszatekintve az 1969-es gyűjteményre már érthetetlennek tűnik a kiadók aggályoskodása”, s a kilenc költő „azóta egyenként és külön-külön is érett, beérkezett s az irodalmi életben helyet talált lírikus lett” (Kovács Dezső, **Kritika**, 1982 szeptember). „Sokan megkérdőjelezték, anakronisztikusnak minősítették ezt a költészetet. Már az első **Elérhetetlen földet** tömérdek félreértés és - magyarázás kísérte”. (Olasz Sándor, **Forrás**, 1982

október). „Az első **Elérhetetlen föld** - mivel adminisztratív okokból meg is késett - tragikus ellentmondást hordozott magában. Költői részben a világ megváltoztathatóságának hitével, részben ezen etika reménytelenségével érkeztek” (Dérczy Péter, **Palócföld**, 1982.5.).

„... az akkori Elérhetetlen föld nem hozott igazi lírai forradalmat, nem eredményezett valódi költői megújulást. Nem eredményezett a költők alkatánál fogva sem, mert a magyar költészet hagyományait követik, egyéni indulattal, személettel felfrissítik, igazi, fiatalos ötletességgel alakítják ugyan, de nem forradalmasítják. Az **Elérhetetlen föld** mégis az elmúlt huszonöt év kiemelkedő jelentőségű eseménye: nyugodtan mondhatjuk, hogy napjaink irodalmi életének felpeszsdülése, a magyar irodalmi többsikúság, a modern magyar irodalom kibontakozása valahol ennél az eseménynél, a Kilencek, az **Elérhetetlen föld** megjelenésével kezdődött. Maga a tény, az **Elérhetetlen föld** megjelenése az irodalom önszerveződésének lehetőségére mutatott rá”. (Petőcz András, **Palócföld**, 1982.5.). „Az 1969-es könyv, visszafelé nézve legalábbis így látszik, még csak ígéret volt; a csoportot erős kohézió tartotta össze, s még a más-más minőségű versek ellenére is jól észrevehető a szövetség bátorító hatása. Mostanra mindez megváltozott: nincs szükség már az együttes jelentkezés falkamelegében megbújni” - írja Szakolczay Lajos, s ő is úgy látja, hogy „A kritika többnyire visszaigazolta a Kilencek értékeit, s bár a tíz év alatt bomlasztó hangokkal is találkozhattunk, értékelte a társadalmi gondolkodás megújítására szolgáló »közép-európai« kísérleteket.” (**Tiszatáj**, 1994 április).

A nyolcvanas évek végétől fokozatosan lehetővé vált, hogy maguk a Kilencek is feltárják önnön történetüket. A Csontos János által 1988-ban készített interjúorozatban (**Együtt és külön**, 1990) többen szóltak, leg részletesebben Oláh János az antológia történetéről. A **Kíséret** megjelentésének 1970-1972 közötti küzdelmeiről tájékoztat az a dokumentumgyűjtemény, amely a **Remetei Kéziratok 3** (1990/1) számában olvasható az egyik szerkesztő, Mezey Katalin összeállításában. Itt található Juhász Ferencnek az első számhoz írott bevezetője is, amely az **Elérhetetlen föld**ről kijelenti: „nem kell bizonyítanom, (hisz bizonyította ezt könyvük szépen), hogy friss tüzei, új hangot, termékeny indulatokat hozott költészetünkben jelentkezésük”. Kijelenti azt is, ráutalás nélkül is vitatkozva a hivatalos irodalompolitikával, hogy „szellemiségünk és benne fiatal szellemiségünk és épp költészetünk régen megérett már arra, hogy kimutathassa irányzatait, lét-értelmezéseit és művészetépítési, költészet-megvalósítási kizárólagosságait, hogy egyszóval olyan lapjaink is legyenek, amelyek egy-egy szellemi és művészeti irányzat kizárólagos képviselői és hordozói”. Legutóbb ismét Oláh János volt az, aki összefoglalta Egy antológia születését (**Magyar Élet**, 1994.8.).

A csoport újabb megítélésére adhat alkalmat a harmadik antológia megjelenése. S még inkább az egyes költők elemzése. Hetüknek már válogatott verseskötete is megjelent, de enélkül is adott a lehetőség a könyvnyi tanulmányok, kismonográfiák elkészítésére. A véglegesebb értékítéletet pedig majd a jövő század derekán hozhatják meg utódaink, akik ugyanúgy az elérhetetlen föld képzetével fognak szembenézni, mint mi magunk.

PICHLER JÓZSEF • TETŐK

EGI SZARVAS

Iszadson meghajolt
marvas:
a zene
erdőbe fut.
Fajd teitét
nép ravatalnak:
aranyak ott venci,
ott.

Zöld makrogánk lombok,
zöld tipegésű level —
kártyját:
a halott
agancsot
telpi, telpi a mell...

King Gyendry

Penelope

Jönnél napraim fejfia,
kicik is derefejűed,
mepasár, korpadt arcúad,
fiatalos, időses,
haragosad, seledes,
örösad és sennedélyesed,
s én nem töltnék be zivarságotat,
mert nem tudok választani közöttük,
nem arany választani közöttük,
mep arany tartani valamennyit.

Uroay Edele

KIKELETI HAIKUK

Barackfajvirág.
Hova, he? — Bándukolok
a tavasz iránt.

Cseregyevirág.
Nézd elborult elmémet!
Csillapítsd le. Fáj.

Almafajvirág.
Széred fejemsé szimodat:
gyán lepi be, gyász.

Cigánymeggyvirág.
Cigány vaggok magam is,
cigány, de cigány!

Szilvafajvirág.
Usszúl rád ezer hernyó,
száz cserebogár.

Körtefajvirág.
Istenem, milyen erős kás
törpe a világ!

Utassy József

Térelwálasztás

Becsuktam a nobaajtót. Hogy dolgozni tudjak! Mert zavart a gyermek.
 (A lednyka - helyesbítenék itt-ott. Nemrég múlt tízezerégy hónapos. Hallottam, hogy az előtérben tobolyog. Majd megáll. Közel az ajtóhoz. Egyszer közel. Engem keres. Érez. Nadragjának piros, ingeskejének kék sime mozaikosan átüremkedett a katedrálivégen. Rátapantotta arcát. Két, ívet átoltató szemet látok. És tehet-e bámit is az ember, ha ily jelenvalóan figyeli az Istent?

Kovács István

Diplomácia

A egész világban rendkívüli és meghatalmasnak hiszik a nagy hatalmúakat. A briti újságban pedig a nagy működési csatlakozás. Nagykövetség megköveteli a levelet majdnal fél órátalánra meletől, de más aista megköveteli egy- két hetet, hogy köztük valahogy medlyüljön az érintés, igaz, traktátus viszony. A rendkívüli és meghatalmasnak, rebelbeli miniszterek fogadták. S több fél deirum. Egy lineárisen hajlértalán új állomás helyére Favarik.

A hullahárta. Vannak még sokan. A kúrdia: fűt. S hogy európaiok.

Győri László

Vigasztaló

Nézlelődom (erre még futja),
 vidám vagyok, bár kissé szűke,
 mint a lyukakör kiöntött ürge,
 kinek odavész pereputtya —

törött korsó, jártele a kútra
 (tanulságára nem vagyok hízeke),
 körmöm alatt kétkül a tiszke,
 fájdalomam is elanyaglódoz.

Igeh, talán az önsajnálát
 fészti még róza a számat:
 mennyi remek érv, fatális mentesség!

Ágyátka tét meg, kinek nincs dolga,
 szalmamátkomból dől a bolha —
 elborít mennyi életvesztés.

Sze'kefeli'vár, 1997. ápr. 14.

Péntek Imre

Bordal

Vállamba dől a fájdalom,
 mint hogyha léna volna,
 gyulladt boronarat kiinon
 egy csépig elgyomorra.

Alkár a nap kélegrete,
 kiszáradt folyó sodra,
 megmozog és térsre esit
 lábam elé a porba.

Mint bilincs, fogja a zsemem,
 láramat lára oltja,
 s letartit irt, undora
 a lejten kintorogva.

Mezpróbáltam, de uins zón
 megállni, vizszatérni.
 Pofámba nőhög, amikör
 viszolygáson megérti.

Borostás arca arcourat
 sírólja, mint a svingli,
 dohányillatú oravit
 birtkán elébem hiuti.

Smest nem adanom, épp aést
 orivarog orava oráma,
 becsap, s észre nem veszem,
 hogy DiTópne'k utána.

Oláh János

Czetter Ibolya DIÁRIUMOK PÁRBESZÉDE

Márai Sándor és Jules Renard naplójának összehasonlító elemzése

„Az irodalom nagy áradását néha titokzatos tavak táplálják, a bőségnek afféle elrejtett tengerszemel...” - állapítja meg Márai abban a mély belső érintettséggel írott esszéjében, amelyet Jules Renard Naplója ihletett, s amely elsőként 1935-ben, a *Nyugatban* látott napvilágot, majd 11 évvel később az 1946-os *Ihlet és nemzedék* című esszégyűjtemény rangos darabjaként jelent meg újra. (Márai 1992: 24-34). Az első közlés idején talán maga a szerző sem gondolta, hogy találó metaforájával saját naplójára is utal, hogy a „lát-hatatlan tengerszem” valamiképpen az ő alkotását is táplálja, rejtett összefüggést, titkos rokonságot teremtvén műveik között „... az időben, terek és nemzetek fölött...” A számára oly becses könyv nemcsak egy lelkesült vallomás erejéig foglalkoztatta Márait, diáriumaiban több ízben tesz említést róla egy-egy találó aforizmát citálva, s felbukkan a francia író még a *Sértődöttek* c. regény oldalain is (Márai 1996: 222). Jules Renard hagyatéka elsősorban műfaji inspirációkhoz juttatta távoli „örökösét”, erre utal Rónay László is monográfiájában: „Műfa|választására alighanem elhatározó befolyást tettek a nagy francia naplórók is. Alaposan ismerte például Jules Renard működését...” (Rónay 1990: 327).

Túl azon, hogy a naplók számos műfaj- és szövegtípusok (amelyekre a későbbiekben részletesen is kitérnünk) valóban kapcsolatba hozhatók egymással, az összetartozásnak vannak egyéb bizonyítékai is, amelyekre a már fentebb idézett esszéből is rálátás nyílik. Hidat ver kettejük közé nyelvezményük, a világos, pontos, árnyalatfinom kifejezésre törekvő stíliedál; felfogásuknak világszemléleti háttere, ízlés- és értékviláguknak mozgatói is sok vonásban hasonlatosak, de találkoznak vezéreszméikben (pl. kultúra- és értékörző szerep, minőségigény, mértéktartás, jellem, személyiségközpontúság stb.) éppúgy, mint irodalmi eszményeikben (pl. Shakespeare, Pascal, Saintaigne, Flaubert, Maupassant, Stendhal stb.) vagy a naplóírás szándékaiban s módszereiben, hogy csak a legfontosabbakat említsük.

Jóllehet vizsgálódásunkat elsősorban a két naplónak mint J-szöveg- és stílustípusnak a modellálására koncentrálnunk, kiemelt szerepet szánva a szövegmegformáltság módjának, elemzésünket a szélesebb értelmezésű pragmatika keretében végezzük el (vö. Tolcsvai Nagy 1996), melynek mezőjébe mindazok a tényezők beletartoznak, amelyek tágabb összefüggésrendszerben határozzák meg a megformáltságot. Ezek az összetevők szorosan kapcsolódnak a szövegalkotás befogadás kérdéseihez, bár korántsem nyelvi természetűek. A részletekbe menő analízist megelőzően tehát szeretnénk rámutatni ezekre a szövegértelmezést befolyásoló, fontosabb nyelven kívüli jelenségekre.

1. Márai és Renard magatartása, létszemlélete elválaszthatatlan attól a kortól és miliőtől, amelyben kibontakozott. Mindketten értékviszályos, „erjedő” idők szemtanúi voltak, írói és emberi ars poeticájuk megformálásában az vezérelte őket, hogy (más módon, más hangsúlyokkal) tanúságot tegyenek, nyomot hagyjanak a letűnőben lévő kor ideáljairól. Eleiteveiket, magatartásmintáikat a kor-szellemmel szembeeségülve kellett megfogalmazniuk, valóságos vagy jelképes emigrációba kényszerülve. Az *Egy polgár vallomásainak* záró gondolatai (Márai 1990: 391-392) mintegy a summázatát adják a naplókban újra és újra felhangzó szövegeknek: a klasszikus polgári osztály széthullott, a létforma ellehetetlenült, az alkotást, a hivatástudatot, a kultúrát a fogyasztásra és élvezésre berendezkedő civilizáció váltja fel; a minőségi lét, a megbízhatóság, az emberi tartás pedig - akárcsak a belülről vezérelt személyiség - anakronisztikus, idejétmúlt jelenséggé válik.

Renard is megvetette a kisszerű, nyárspolgári Harmadik Köztársaságot, annak áporodott szellemi s irodalmi életét, viszolygott a kortársak ízlésétől: a szimbolizmus esztétikájától, a szecesszió cikornyáitól, s akarva-akaratlanul kívülrekesztette vált. Eszménye az autonóm személyiség, a fanatikus szókimondás, a dolgok lényegére hatolás volt. „A lázadó idővel szemben nincs más fegyverünk többé, csak a magatartás” - mondja Márai (*Napló 1943-44*, 32), s csak az áldozatos szellemi erőfeszítés - tehetnének hozzá, hiszen mindketten a munkavállalásba menekültek, az írás, az alkotás megszállottjai voltak: „Igazságot csak egyet ismerek: egyedül a munka boldogít” (*Napló 265*) - írja Renard, s mintha csak ezt visszhangozná Márai: „Már csak a munkám sorai között élek..., minden más csak felkészülés, erőgyűjtés...” (*Napló 1943-44*, 23), „Minden igazán szenzuális ember a munkában köt ki, mert itt lobog fel a gyönyör felsőfoka” (uo. 81-82). Az írás „daimonja” mindkettejüket hatalmában tartotta, az igazi menedéket mégsem csupán a napi penzum jelentette. Ami kétségbevonhatatlanul szorosra fűzi kettejük „kapcsolatát”, az a nyelvről vallott felfogásuk, melynek hátterében voltaképp az előbbieken röviden vázolt létfilozófiai és etikai (vö. Tolcsvai Nagy 1993) összetevők húzódnak meg.

2. A veszélyes világban egyetlen erős várnak az anyanyelvüket tartották, melybe, mint az egyetlen bizonyosságba, úgy menekültek mindketten: „... az élet irtózatossá zűrványában nincs más menekvés, csak a jól fogalmazott mondat” (Márai 1991: 127) - vallotta Márai, s ugyanígy Renard: „... világos szavakkal kell küzdeni az eszmék homálya ellen”, mint Erasmus, aki „... latin szavakkal és tökéletes stiláris fordulatokkal harcol egy világ minden szenvedélye ellen” (*Napló 1943-44*, 50).

Nyelvszemléletükben lét és személyiség, erkölcs és nyelv esszenciálisan összetartozik, a nyelv a létre kéredezés formája, ezért viszonylagossá vagy lehetetlenné válása egyet jelent az egzisztencia semmibe foszlásával. A szó kiüresedése, jelentésvesztése egyszersmind a személyiség hitelvesztése is (vö. Tolcsvai Nagy 1993). Ezért foglalkoztatja mindkettejüket visszatérően Buffon híres szállóigeje: „A stílus maga az ember” (vö. Márai: *Napló 1943-44*, 50, ill. Jules Renard: *Napló 254*), hiszen a nyelv számukra is az önidentitás záloga, s ugyanígy a beszéd is túlnő kapcsolatteremtő, megértést elősegítő *eszköz* szerepen, a teremtés, az önmegalkotás szubsztanciájává lényegül át. Nyelvhasználatuk, stíluseszmenyük nyíltan megvallott szándéka, hogy a világból hiányzó rendet és biztonságot a stílus erejével teremtsék újra. Így találkozik törekvésük a szóművészetért folytatott lankadatlan küzdelemben is: a legpontosabb jelentésű szavak felkutatásában vagy a hiteles - csaknem megváltoztathatatlan - önkifejezés igényében: „Olyan világos stílust szeretnék, mint egy tavaszi délelőtti” (121.) - „A világosság az irodalmár udvariassága” (39.) - írja Renard, s hogy számára a szöveválasztás a végleges megfogalmazással, a végzetten ér fel, jelzi az említett buffoni mondás szellemes átírása, továbbfinomítása: „A mel-léknév maga az ember” (*Napló 170*). A puritán, de néven nevező, kevés szóval is sokat mondó stílus, az „inas” próza az ideálja: „A nyelvnek is van tavasza és tele. Vannak csupasz stílusok, aminthogy vannak csupasz ágak. Aztán beköszönt a virágzó stílus, a sűrű, tömött lombzat ideje. És akkor elő kell venni a metszőollót” (166.) - mondja egy helyütt szúrósan, s ez az éles, szókimondó hang jellemzi akkor is, amikor kortársainak akkortájt divatozó, dagályos epikájáról kell színt vallania: „Mondataikban kettős birtokviszonyok, nehézkes kötőmódok zsúfolódnak, s szétfolyó fordulatok, mint-

ha egyenesen egy nyállal teli szájból jönnének. Szavaik nemegyszer tövisesek, mondataik kaparják az ember torkát, s olyan érzésünk támad, mint mikor nem tudjuk rászánni magunkat, hogy kiköpjünk valamit" (8.) - írja gőgös megvetéssel a Goncuort-ok stílusával kapcsolatban, s gyilkos öniróniával jósolja másutt: „Az utókor a száraz íróké, a székrekedésben szenvedőké lesz" (21).

Óriási műgonddal, lelkiismeretességgel csiszolta mondatait, hogy eljusson az egyedül lehetségeshez. Gyakran változtatott egy korábbi bejegyzésen, hogy még metszőbb, koherensebb legyen. „Csak tökéleteset vagyok hajlandó olvasni..." (88.) - szögezi le. Renard-ban (akárcsak Máraiban) leküzdhetetlen inger munkált, hogy még a legjelentéktelenebbnek tetsző megjegyzést is a tökélyig vigye, s ez a formatökély mindig a lényeg hordozója is: „Nincs olyan, hogy egyfelől a forma, másfelől a tartalom. A rossz stílus tökéletlen gondolkozás" (1 1 9.) - összegezte Renard. Nyilvánvaló, hogy nem csupán nyelvestétikai, ízlésbeli indítékok állnak az itt megfogalmazottak háttérében, sokkal általánosabb, mélyebb motívumok - az ún. világszemléletben rejlő okok - formálták ilyenné nézetüket. A kristálytisza fogalmazás, a felelős szóválasztás, az érthetőség, a plasztikus mondatformálás Márai számára is erkölcsi kötelesség: „Az én dolgom, hogy összeillesszem az alany, állítmány segítségével a fogalmakat, akkor is, vagy éppen akkor, ha összedől a világ" (Napló 1943-44, 57). „...mintha csak a szó menthetné meg a világot, melynek evangéliumi ereje van..." (1 83.) - mondja egy helyen, implikálva azt is, hogy a nyelv művészenek lenni küldetés, magasztos feladat. Pázmány, Bethlen Miklós, Vörösmarty, Arany, Babits és Kosztolányi még tudott teljes hitellel, hajlékony, erős magyar prózát írni, de a nyelv megszűnt közkinccs lenni; „... az írók többsége úgy bánik a nyelvvel, hit és gond nélkül, mint az orgazda valamilyen lopott és beolvasztott kincscsel" (99.) - panaszkodik Márai, felfigyelve az általános nyelvromlás - világlomlás riasztó tüneteire: „... nem tudunk már igazi leveleket írni, köznapit társalgásunk, írásos kifejezésünk suta, nyegle, üres, szegény" (99). A nyelvi öntudatvesztésre reagálva az *Ihlet és nemzedék* oldalain (Márai 1992: 1 1 2) fogalmazza meg, mi az író feladata: „... egy életen és művön át következetesen végbevitt gyomláló és alkotó munkával nemesíteni egy nyelvet, tisztázni a mellékmondatok szerepét, vagy feltárni, példával és gyakorlatban, az irodalmi kifejezés új lehetőségeit". Az író dolga, „... félhomályban építse azt a szellemi szintet, melyen a magyarság megállhat és megmaradhat a világban." S hogy a kifejezés, a nyelvhasználat mennyire etikájához rögzült, álljon itt bizonyítékul még egy idézet Nap/óájából: „Aki nem pontos ebben vagy abban, végül nem pontos, tehát nem erkölcsös semmiben" (1 29). Márai polgári értékrendjének kulcsszavai: rend, erkölcs, kötelesség, fegyelem, minőség stb. tehát a nyelvvel is szervesen összetartozó fogalmak, s mindezekből természetesen következik, hogy egy klasszicizáló, tökéletesítő irodalmi nyelv az elérendő eszménye. Stílus hitvallását szellemes paradoxitással így fogalmazza meg: „Már oly szerény vagyok, hogy beérem a legtökéletesebbel" (65).

Mindketten a „refinált" szűkszavúság, a „kőrmönfont" őszinteség mesterei voltak, ahogy Kosztolányi jellemezte Renard-t A smokk címmel általa magyarra fordított regény előszavában (Kosztolányi 1975: 279-288). A nyelvről alkotott felfogásuk alapkérdéseiben maradéktalanul egyet vallottak, s ez az áttetsző, éles, tömör, de szemantikailag korántsem transzparens nyelv iránti rajongás fűzte össze őket - többek közt - Kosztolányi Dezsővel. A „próza tömör aranyát" (Márai) aprópénzre váltó írókat vitriolba mártott tollal bírálta: Renard legfőképp a szimbolisták, II. a százdaforduló új tendenciáinak befolyása alá került kortársai fölött mond lesújtó ítéletet (bár helyenként maga is bevallja: „Túl nehéz stílust faragtam magamnak" /96./), Márai pedig Montaigne-től Giraudoux-ig kárhóztotja azokat, akik a nyelv hitelrontásában a feleséggel részt vállaltak, s kijelöli ezáltal a nyelvi hagyományban a követendő mintát. Ez a mérték- és aránytiszteltetben megnyilvánuló franciás, racionalista ízlés hozzájárulhatott ahhoz, hogy a rövid, töredékes formák, a maximák, szentenciák (s az e műfajban már előtűnt jártak alkotóművészetét) iránt különösen vonzódtak.

3. A rövid prózaformák, az élesen megfogalmazott mondások, általában a fragmentumok s a sűrített jelentéstartalmakat leginkább hordozó szövegkonstrukciók kötik le figyelmüket, alkotuk ezeknek a művelésére különösen fogékonyvá teszi őket. Renard a

monumentális műfajokban éppúgy, mint a mikroformákban az elemi szövegösszetevők megformáltságát tartja a legérdekesebbnek: „Én a regényben elsősorban mondat-érdekességeket keresek" (20.), „... szeretem a rövid mondatokat..." (39.), ma[d megjegyzi: „Mondataim húrja mindig feszes" (42).

Máiról pedig köztudomású, hogy még a hosszú gondolatmenetet magába foglaló szakaszokat is szereti rövid, grammatikailag és szemantikailag is áttekinthető, lineáris-kauzális egységekre tördelni, létrehozva egy fegyelmezett, a múlt századi nyelvgyomláshoz kötődő, egyszerű, mégis tartalmas stílust. Megfigyelhető az is, hogy a nagyobb terjedelmű kompozíciókban, pl. a Naplókban is rendre kisebb bejegyzésekből építkezik (Tolcsvai Nagy 1993: 185, 187, 190-191; uő. 1994: 301 vmint V. Raisz: 1996). A két napló e szempontból s kompozicionálisan is nagyon közel áll egymáshoz, ti. látszólag csupa szerkesztetlenség, apró megfigyelések, reflexiók, villanások, állóképek egymás mellé rakása. Renard „... nem magyaráz naplójában, nem indokol, nem mutatja be alakjait, nem fed föl rejtett összefüggéseket. Arcsképek és gúnyrajzok, ábrándok és felkiáltások lazán követik egymást a napló lapjain"; (Márai: *Ihlet és nemzedék* 29). A magánélet eseményeiből csak azokat hozza szóba, amelyek a legmeggrázóbbak voltak számára: pl. apja, fivére halálát; akad esetleges, ám leleményes hasonlattal záruló feljegyzés (1902. febr. 15.), találunk bensőséges vallomást feleségéhez, Marinette-hez (249-250.), értesülhetünk a kortársakkal folytatott vitákról, diskurzusokról, s egy ízben a történelem is benyomul a Naplóba: a Dreyfus-per kapcsán - mégsem a kisszerű, személyes létezés kérdései dominálnak. Ugyanígy Márai diáriuma sem korlátozódik a külső események regisztrálására, elvéve kapnak helyet a közvetlen környezetéről szóló részletek, alig találunk magánérdekű megjegyzéseket: pl. „A szeptemberi kert ragyogott a napsütésben. Úszónadrágban, mint máskor, felmentem a dombtetőre, légyöngykorlatokat végeztem, keveset tornáztam is, futottam. Aztán Stendhál és Goethét olvastam. Most ezt a naplót írom; regényem is dolgoztam. Délben bemegyek Pestre..." (214). Mindketten a külső helyett a láthatatlan, belső eseménytörténet rögzítéséhez igazítják a műfajt, s jöllehet sohasem krónikairói szándékkal, Márai többet foglalkozik a konkrét történelemmel, kivált az 1944-es naplóban - az egyetlen téma a háború lesz. Érthető, hogy a megrázó időszakban megszaporodnak a közvetlen reakciók, s a kontextusból, a pragmatikai bennefogalásokból következik, hogy egy-egy bejegyzésben globálisan, tematikusan akkor is megjelenik a háború, ha tétélesen nem hangzik is el (pl. a 135. oldal 2 bejegyzése).

Anaplóirói szándék tehát műfajtipust teremtett, olyat, amelyben a szerző tudatmozgását, reflexióit, meditációit követhetjük végig, amelyben a szigorú kronológia törvényei esetlegesen ké válnak. Márai csak az évszámok és évszakok tagolásával jelzi az idő múlását, Renard bejegyzései viszont pontos dátumokkal követik egymást. Az általa megörökített dolgok azonban csak az idea felmerülése és megfogalmazódása szempontjából kapcsolódnak egy adott időponthoz, tartalmuk ennél fogva az örökérvényű, időtlen dimenziójába lép át. „Tehát nem arról ad hírt, ami vele és körülötte történt, hanem azt rögzíti, hogyan történt meg a világ benne. Ez a ... személyes világtörténelem" (Márait idézi Rónay 1990: 328-329).

Egyikük Naplójában sem tekinthető egységes, folyamatos írásnak, nincs külső, kompozicionális rendje az egyes töredékeknek, olykor sebtében feljegyzett gondolatokat, improvizált bölcsességeket tartalmaz, mégis működik a diáriumokban egyfajta belső, pszichológiai logika: „... ami keretet ad a följegyzésnek, ami összetartja ezt a laza és rendetlen élményanyagot: egy ember életének belső kerete, egy író lelkének, jellemének titokzatos kohéziója" (Márai 1992: 29).

4. Erősen stilizáló szándékúak, irodalmi szintűek a Naplók, s a sok egybeesés, hasonlóság ellenére nyilvánvalóak a különbségek is. Márai szövegegyeségeiben pl. a reflexív jelleg erőteljesebben érvényesül, a jelenségek mögött rejlő összefüggéseket szereti kifejteni, feltárni. Gyakrabban kapcsolja elmélkedéseit egy konkrét élethelyzethez, a szentencia többnyire abból nő ki, az adott kontextushoz kapcsolódva is jelentéssel telítődik.

PL: Három héten át trópusi éghajlat, negyven és ötvenfokos hőség: minden, amit ez időben írtam, rossz, bágyadt, erőtlén. *Nem véletlen, hogy Keletnek csak bölcsei vannak, de írói nincsenek. Az irodalom a mérsékelt égöv terméke* (80.)

vagy

Duff Cooper „Talleyrand”ja. Kítúnó könyv, a legjobb „regényes életrajz”, melyet valaha is olvastam. Ez az angol diplomata úgy ír, mint egy XVIII. századbeli hivatásos író. Okos és találó, amit Talleyrand gyönyörvagyáról ír, erről a csillapíthatatlan és olthatatlan gyönyörvögről, mely végül is a munkában találja meg a kielégülést. *Minden igazán szenuális ember a munkában köt ki, mert itt lobog fel a gyönyör felsőfoka. A kéjenc csak a hulladékot kapja; a gyönyör mestere a munkát, mindennek a letetét.* (81-82.)

Ezek a kiemelt szentenciák itt és másutt is általában egy bekezdésnyi szöveg tartalmának a summázataként hangzanak el, egyszerre kapcsolódnak direkt módon a konkrét szövegszituációhoz, de attól függetlenül, indirekt módon, tágabban is értelmezhetővé válnak. Magukba foglalják az egyedihez tartozó, referenciális jelentést, de közben több gondolatsíkon mozogva konnotálódnak, generikus jellegű ötlenek. Az elvont, ontológiai és a konkrét jelentés interaktív, oszcilláló viszonyban van egymással.

Renard művében általában elmarad a szentenciához-aforizmához vezető folyamat említése, egy-egy hosszabb gondolatoknak csak a végső láncszemét rögzíti. Lehetőleg frappánsan formuláz, mindent lehánt a gondolatról, ami megvilágíthatná, a befogadó mégis egyetlen mondatban egy egész folyamatot érezhet: pl.

1902. Október 17.

Tisztaság dolga az egész: a véleményét éppúgy kell váltani, mint az inget.

1904. Április 16.

Az élet talán csak egy betegség, bolygónk filoxerája.

1904. Szeptember 1.

A hazát azok a séták jelentik, amelyeket kis faluja határában tesz az ember.

Bár Márainál is találkozunk rövid, egymondatos, egy bekezdésnyi egységekkel, nem ezek a meghatározóak, s általában helyet találnak vagy tematikusan vagy motivikusan egy tágabb kontextus keretében. Nem maradnak meg a szűk mondatkereten belül, kiterjesztik jelentésüket, kisugároznak az „érvényességi körön” túlra úgy, hogy kapcsolatban maradnak a naplóvilággal, annak bonyolult utalásrendszerétől kapják meg mélyebb értelmüket. Tehát csak viszonylagosan önálló szövegek a szövegben. Renard művében viszont túlsúlyban vannak a gondolatforgácsok: „Kis apróságokat írogató, rágcsláló egérke vagyok” - mondta, s „hasonlatvadász”, aki imádkozta a „kis aforisztikus bizsukat, amiket százával jegyzett föl a könyveibe” (Kosztolányi 1975). Renard *Naplóját* ezért csapongóbbnak érezzük, bejegyzései nem árnyalják, nem világítják meg oly mértékben egymást, mint Márainál. Nehezebb kiigazodni az ő világában, mert részletek részleteit, árnyalatok árnyalatait helyezi egymás mellé:

1902. Ápr. 15.

A szerénység mindig álszerénység.

Tűnő látomás, mintha egy galamb suhanna el az ablak előtt.

Capus annyit tataroztatja vidéki villáját, hogy lakni már nem is igen lakik benne.

A folyó szembefordul minden széllél.

Ponge, a költő, a héten cikket közölt a gazdasági kérdésekről. „Balzac úr” - írja.

A pulyka valóban úgy kacag, mint Cooper indiánjai.

Ápr. 18.

- Nekem ez a név nem tetszik.

Ne fájjon a feje miatt, én viselem, nem maga!

Alantas lelkek mások nemeslelkűségére számítanak.

Ápr. 21.

Csak a tréfáimat veszem komolyan.

Ápr. 25.

A nő és a finomkodás. Az úton még egy fa árnyékában is megbotlana. Az évszázad egyik percének embere.

Renard-Naplóban (hasonlóan a Máraiéhoz) a szeszélyesen felhalmozott élményanyagból a művet magának az olvasónak kell megalkotnia, s ha a mélyértelmű, apró részletekből ki-egyensúlyozott, egységes egészet nem sikerül is teremtenie, az átfogó motívumok, témák (pl. író, írás, irodalom, munka, kötelességteljesítés, a stílus kérdései, természet, emberi jellem, erkölcs, halál, öregedés, egészség, a nyelv problémája, az életforma válsága stb.) bonyolult váltakozása, egymásba fonódása, visszatérése mégiscsak egyfajta „rendet” teremt. „Az ötleteknek inkább a disszociációjával

kell dolgozni. Egy asszociáció majdnem mindig banális. A disszociáció részekre bont, s fölfedi a lappangó egyezéseket” - világítja meg alkotói eljárás módját Renard.

5. A hosszabb-rövidebb, szövegtenilag önálló, a kötetegész szempontjából mégis összefüggő egységekből felépülő Naplók bejegyzéseit tipizálni, árnyalt megkülönböztetésükre vállalkozni alighanem lehetetlenség és nem is feladatunk. Annyit azonban meg kell állapítanunk, hogy Márainál sokkal ritkábban találkozunk anekdotával, viccel egyáltalán nem, az önálló aforizmáknak s az egyéb fragmentális, miniatűr formáknak sem szentel különösebb figyelmet, inkább az említett szentenciázás megoldásai tűnnek fel. Komponáló módszerében túlsúlyban vannak a kerekre zárt formák, összességében retorizáltabb, a bejegyzések szentenciózus berekesztése szinte törvényszerű (l. alább). Renard számára nincs jelentéktelen, a semmiség sem mellékes, feljegyez minden ötletet, képet, s ezeknek a gondolatoknak a belső szerkezeti felépítése sem követi általában ugyanazt a mintát, mint Márai *Naplójában*, ti. hogy „megemlít valamilyen eseményt, apropót, melyből kiindulva reflexiót rögzíti, s az azt lezáró szentencia mintegy összefoglalja az addigiakat, általános érvényre emeli a mondottakat. Tehát a tárgyiasan leírt eseményt szubjektívan értelmezi, poétikai eszközökkel fejezi ki, majd megfogalmazza az általános igazságot” (Tolcsvai Nagy 1994: 306). Elvéve persze nála is előfordul, hogy ezt a mechanizmus működteti, de nagyon ritkán.

1888. Augusztus 12.

Gautier portréjánál nincs unalmasabb. Az *arc* terjengős részletezéssel, aprólékossággal, minden vonásában kidolgozott. Nem marad meg belőle semmi az emlékezetben. Ebben van a nagy író hibája, s ettől óvakodik a modern iskola. Találó szóval kell festeni, mely képet idéz, és nem mikroszkopikus leltározással.

Itt, s még néhány bejegyzésben (pl. 1893. Szept. 30., Nov. 4. stb.) érvényesül a kiváltó impulzus - hozzá fűzött reakció - levont következtetés hármasságában megragadható formáló eljárás, nagyjából azonban a paradoxális, szírikus-ironikus, fanyar humorú „ceruzajegyzetek” teszik ki a *Naplót*. Ezekben a kis forgácsokban az aforizma, maxima szövegtípusára ismerhetünk rá.

Kettejük eltérő komponáló módszerét bizonyítják a következő, hasonló tematikájú citátumok:

A Szigeten most nyílnak, nyájban és csoportban, a rózsák. Átsétálok a rózsakerten, idegesen, mint aki tolakodók előtt menekül. Egy szál rózsza, igen - ez a szépség a földön. *De tízezer rózsza, nyájban, füledt tárulkozásban, ez az unalom a földön. Minden túlzás unalmas.* (A kiemelés tőlünk - Cz. I.) (Márai Nap/ó 1943-44: 38.)

Márai itt is a rá jellemző módon egy konkrét élmény leírásával indítja a bejegyzést. Ezt a közvetlen tapasztalással összekapcsolódó eseményemlést nyomatékosítja a most határozószó s az egyes szám első személyű, jelen idejű igealak. Majd a szemléleti képtől fokozatosan eltávolodunk, az egyeditől folyamatos elvonatkoztatással, jelentéstágulással eljutunk az univerzálisig, a szentenciáig. Szép példája ez a részlet a (kötetben több helyütt felbukkanó) Kosztolányi-reminiscenciáknak, gondolatviláguk találkozásának: „Az hirdetem, barátaim, sok a kettő, / de több az egy.” [*Költő a huszadik században*]

Szinte szövegszerű az egyezés az alábbi Renard-idézetekkel. A beírás megformálása azonban jól mutatja a különbségeket: Renard a szentenciához vezető utat itt sem mutatja meg, csak a generikus értelmű konklúziót jegyzi fel a megjelölt napon:

1899. Jan. ó.

A virág ékeesebb a csokornál.

1904. Május 17.

Egy szál gyöngyvirág elbűvölő: egy talicska gyöngyvirág undorító.

Említettük már, hogy a Renard-diánium szeszélyesebb, elegyesebb alkotás. A frappáns, egyetlen mondatban megformált maximák mellett bőséggel találhatunk adomákat, anekdotákat, vicceket, többnyire megjelölve azt is, kítől, hol hallotta őket:

1891. Ápr. 22.

Schwob apjától hallottam:

A színházban egy atyafi egy ferde orrú úr mellé kerül. Idő múltán így fordul hozzá:

- Szeretném megmondani önnek, hogy az orra idestova egy negyed-órás, módfelett idegesít.

Mire a ferde orrú:

- Hát még engem, uram, engem már huszonöt éve!

1882. Márc. 14.

Verlaine-től kérdezték:

- Mester, hol vétkezett a legtöbbet?

Nem válaszol, csak fölemeli a mutatóujját, aztán lefelé, igen „beszedes” irányba fordítja...

1894. Ápr. 12.

Hágában az emberek olyannyira tiszták - meséli Courteline-, hogy ha köpniük kell, vonatra ülnek és vidékre mennek.

1899. Nov. 16.

Bernard Herediától hallottam ezt az anekdotát: Házassága napján Bergerat ezzel fordul Gautier-hoz:

- Maga tudja, hogy törvénytelen gyerek vagyok?

- Törvénytelenek vagyunk többé-kevésbé mi is.

- Meg kell azt mondanom, hogy anyám egy pappal folytatott viszonyt.

- Mit akar, ennél tisztelendőbb személyvel nem is élhetett volna!

6. Bár mindkét Napló hangnemi sokféleséget mutat, a tárgyias, distanciaterepítő, satirikus, ironikus és önironikus árnyalattól a lírai vallomásokig rengeteg színező elem teszi összetetté a modalitást; a mindkettejüket jellemző skepszis más-más arányokat hozott létre. Márai írásaiban kevesebb az éle, a humor; keserű kiábrándultsága finom, fanyar iróniába hajlik, a satirikus, groteszkebe forduló látásmód távol áll tőle. A rezignált s nem a merész hang volt rá a jellemző, amely nyilván a sztoikusok erőteljes befolyásával (is) magyarázható. Renard elve szerint a nevelésűket mindenben keresve „Az életet burleszk-komolyan kell venni” (1894. Ápr. 18.), s ennek szellemében több frivolitást, néhol pikáns megjegyzéseket, izetlenebb humort enged meg magának:

1890. Dec. 10.

Ha egy nő elővillantja fogaait, bármily szépek legyenek is, a feje helyett én már egy hulla koponyáját látom.

Alphonse Daudet meséli:

- Egyetlenegyszer szerettem volna dudán játszani, még az unokahúgaim előtt, s egy nagyot szellenttem; igen, épp mikor meg akartam szólaltatni az istenadta hangszert, egy hatalmasat szellenttem. Nohát ez a siralmas próbálkozás nekem mindig a mai fiatal irodalmárokat juttatja eszembe.

1891. Febr. 23.

George Sand 02 irodalom breton tehene.

1897. Júl. 30.

Boldogok a disznók, mert a fejüket csak evésre használják, és csak a farkukkal társalognak.

1899. Dec. 30.

A temetés kényelmes dolog. Nyugodtan mutathatunk mogorva képet az embereknek: ez ott a szomorúság jele.

1898. Aug. 15.

Ha valaki süket, az csupán nevelésű; ha vak, az szomorú. Így legszembetűnőbb a különbség a látható természet és a beszélő emberek között.

1899. Febr. 11.

A liba a farával sercint.

7. A nagy múlttal rendelkező aforizma, maxima különösen kedvelt műfaj volt a francia prózában, nem kisebb elődökkel, mint Montaigne, Pascal, La Rochefoucauld, Vauvenargues, Chamfort, Molière, Manvau, Diderot, Beaumarchais, Voltaire stb. Az aforizma rendkívül tömören és élesen megfogalmazott általános érdekű állítás, gondolatalkat, melynek legfeltűnőbb sajátossága, hogy nyelvileg rendezettebb az átlagos mondatnál, az ökonómia elve messzemenően érvényesül benne. (ViLex. I.) A rövid forma általában nagyobb nyelvi összpontosítást igényel, a szöveg rendezettségi fokának a növekedésével pedig a közlés egyre jobban eltávolodik a közvetlen elbeszélés tradíciójától, a történetmondó közvetlenségtől, s a jelentésanalízis bonyolultabb megnyilatkozásokhoz közeledik. A megformált anyag kiterjedését és a műfaj sajátosságainak összefüggését vizsgálva Thomka Beáta állapítja meg (Thomka 1986: 25-26), hogy az ilyen típusú szövegek elsődlegesen jellemzője a sűrítés, a tömörítési fok, a jelképiség és általánosság, s a formai hatással kapcsolatban Lukácsot idézi: „A tömörségből már magában véve is általánosság következik. Minél rövidebben mondok el valami megtörténést, annál általánosabb lesz; annál erősebben hasonlít más megtörténésekhez; bármilyen szempontból legyenek is el sok részletet. Mert egy esetet egyénivé (...) részletei tesznek, részleteinek sokasága, sokfélesége, egy szempont alá nem rendelhető voltak. Mihelyt tehát bármi irányban igen sokat hagyok el a részletek közül, az eset, még ha nem is ez lett volna a szándékom, hasonló lesz minden olyanhoz, amelyben hasonló szempontból tekintem el a részletektől. (...) Az epigramma, a maxima, az apercu találó hatása mindig ilyen: formai.” A szerkezet karcsúsodásának

és a belső intenzitásnak, a metaforizációnak az összefüggéseire sokan, sokféleképpen felhívták már a figyelmet, ezt hangsúlyozza többek közt Kocsány Piroska is a mondás szövegtípusával foglalkozó kandidátusi értekezésében (Kocsány 1986).

A két Napló bejegyzéstípusai általában generalizáló, ill. személyességük, referencialitásuk ellenére is akként értékelhető kijelentések, s megfelelnek annak a műfajelméleti kritériumnak is, hogy valamilyen ítélező mozzanatot tartalmaznak, közel állnak a bölcséleti, filozofikus irodalomhoz. Nem alkotnak önálló bölcséletet, csupán elmékedéseiket foglalják művésziileg megformált aforizmába, szentenciába (vö. Lőrinczy 1993: 20; V Raisz 1996).

Az egzisztenciális jelentéshez közelítést hangsúlyozza a diáriumok tematikája is, hiszen mindig az ember, az emberi jellem, a társadalmi, erkölcsi jelenségek kérdései foglalkoztatják a szerzőket, minden világtapasztalatuk ezekben a rövid szövegekben fogalmazódik meg. Az általános érvényt - a műfaj sajátosságaival egyezően - a grammatikai eszközök is alátámasztják: ilyenek pl.

a) az önmegszólító-önfelszólító (E/2, személyű, felszólító módú igealakot használó) (ál)dialogikus formák:

„Tehetség van elég. Most már az erkölcsödön is igyekezz valamit csinósítani.” (Renard: *Napló* 1894. Márc. 25.)

„Tanulj meg mosolyogni. Engedd el magad... Semmiféle görcsös »magatartás« kifelé! És mosoly befelé! Őszinte, sértődéstől mentes mosoly. Nem tudtál az embereken segíteni? ... Nem is ez volt a dolgod. Ember voltál és emberek között éltél, tehát nem volt módod senkin igazából segíteni” (Márai: *Napló* 1943-44, 175).

b) az egzisztenciális értelmű főnevek, névmások szerepeltetése:

„Társaságban legjobb, ha az ember sokat beszél; így legalább nem veszi észre, milyen ostobák a többiek.” (Renard: *Napló* 1890. Ápr. 1.)

„Az emberek vinnyognak, menekülnek. Aztán átmenet nélkül röhögni kezdenek, libát zabálnak, bort vedelnek, szeretkeznek ... csak kevesen viselkednek emberhez és isteni származásukhoz méltó módon: egyszerűen, gondterhesen, mosolyogva és alázatosan” (Márai: *Napló* 1943-44, 139).

c) a T/1. személyű igealakok, ill. névszók használata:

„Ne keverjük össze az értelmes embert a tehetséges emberrel.” (Renard: *Napló* 1894. Ápr. 25.)

„Akármit teszünk is, egy bizonyos korig ... semmi örömről nem telik abban, ha olyan nővel társalognak, akit nem kívánunk szeretőnek.” (uő: 1889. Aug. 30.)

d) a személytelen bejegyzések:

„Társaságban az unalom megsokszorozódik a többiekével.” (Renard: *Napló* 1894. Ápr. 4.)

„A legnagyobb eszmének és a legbölcsebb gondolatnak sincs joga hozzá, hogy unalmas legyen” (Márai: *Napló* 1943-44, 111).

e) az infinitívussal általánosító részletek:

„Tehát nem lehet semmi mást tenni, csak dolgozni. S élni, de élvezesen; a munka mellett lehetőleg csak azt cselekedni, amihez igazán kedvünk van, ... s lehetőleg csak azokkal érintkezni, akiket szeretünk, sajnálunk vagy becsülünk. S türelmesnek maradni és tudni, hogy a halál nem a legrosszabb...” (Márai: *Napló* 1943-44, 138).

„Szeretni kell a természetet és az embereket, még ha szennyesek is.” (Renard: *Napló* 1893. Márc. 27.)

Elsősorban Renard szemléletmódjának adekvát műfaja az aforizma (az előbbieken említett generalizáló jellegén túl) azért is, mert a konvencionális ítéletek, közterek átértékelésére készlet, mert képes felmutatni a dolgokban, az életben rejlő ellentmondást, mert a satirikus, polemikus jelleg többnyire a műfaj immanens sajátossága.

Nyelvi szerkezetüket tekintve a legnagyobb számban az antitetikus felépítésű, paradoxális aforizmatokat találhatjuk a *Napló*ban:

Alázatosan bevallom, hogy gógos vagyok.

A gúny az emberiség szemérmé.

Mások halála ösztönöz bennünket az életre.

Állandó álmodozással igyekszik megközelíteni a valóságot.

Barátom csak arra jó nekem, hogy bosszantsa azokat az ellenségeimet, akik az ő barátai.

A humorista olyan ember, akinek mókás rosszkedve van.

Isten nem hisz a mi istenünkben.

Túlterheltem magam a sok lustálkodással.

Mindent érteni annyit, mint semmihez föl nem érni.

A szimmetrikus szembeállítás, a jó-rossz dichotómia aforisztikus formájában emlékeztet leginkább La Rochefoucauld-ra, néhol átút a szövegen, sőt egymásba is ivódik textusuk az alábbi példákban:

Jóságunk csupán alvó gonoszságunk.

Erényeinket tehetetlenségünknek köszönhetjük, amelyben bűnökre kárhoztattunk.

A szerénység is lehet gög, amely a mellélépcsőn onson tel.

(vö. La Rochefoucauld maximáinak mottója pl.

Erényeink többnyire álcázott bűnök. Vagy: Sokan azért tesznek jót, hogy büntetlenül tehessenek rosszat.

Találkozhatunk ártatlan megjegyzések álcázott aforizmával, melyben a gazdag implikáció s a megszokott relációtól való elfordulás segít eldönteni a hovatartozást:

Figyelemre méltó módon zongorázik | | egy ujjal.

Egész életében | | pótszéken ült.

Előszeregettel fordítok hátat | | magamnak.

Ha nem lép fel semmi komplikáció, rövidesen | | meghal.

Ezeknek a mondatoknak a megalkotása az elválasztással és kurziválással jelölt mondatrészig az olvasói elvárással megegyező módon történik, majd váratlanul szemantikai feszültség keletkezik azáltal, hogy a hagyományos preszuppozícióval ellenkezik a folytatás. A befogadó az abszurditást érzékelve arra kényszerül, hogy a visszamenőleg átértékelje a mondatjelentést, s az új összefüggések ismeretében a bennefogalások megfejtésével oldja fel a rejtélyt.

A tömörítés telitalálatai ezek a mondatok, akárcsak az olyan típusúak, amelyek már ismert szótár, grammatikailag, szintaktikailag rögzült formában elterjedt mondást forgatnak ki:

Világéletemben ittam a medve bőrére; Pontius Pilátus óta nem mosom a kezemet, stb. vagy az olyan hiányos, infinitívusos mondatok, amelyek a befogadók előismereteit, világról való tudását implikálva születtek:

Úgy írni, ahogy Rodin formái.

Kitakarítani Augiász istállóját egy fogpiszkálóval.

Külön figyelmet érdemelne Renard szellemes szövegyelletei, a híres állatportrék, amelyeknek részletezésére nincs mód e dolgozat keretein belül, ezért izeltől közlünk néhányat:

A fa: béna állat.

Jules Renard: zseb-Maupassant.

A madár a fa nomád gyümölcsze.

Ma|om: szegény rokon.

Kacsa: házi pingvin.

Gyík: krokodílinas.

Vakondtúrások: a mező libabőr.

Harang: zengő szoknya.

Ahhoz, hogy a maximákban feje tetejére állt világot ismét a talpára lehessen fordítani, „...erőfeszítésre von szükség, és bele kell helyezkedni egy bizonyos elmeállapotba” - nyilatkozta Renard egy öt faggató újságírónak.

Máira is érvényes ez a keresett egyszerűség, tőle sem volt idegen az aforisztikus homály és többértelműség. Pl.:

A boldogság fejelemi kérdés.

Az ember, ez a járvány.

Az emberek, soha nem olyan veszedelmesek, mint mikor bosszút állnak a bűnökért, amelyeket ők maguk követtek el.

Ezek az önálló bejegyzések nyelvi szerkezet és funkció szempontjából is az aforizmához állnak közel, mégsem független, kiszígelhető egységek, ti. a Napló egészének ismeretében, annak bonyolult összefüggérendszerében kapják meg teljesebb értelmüket, akárcsak a következő, vonzathányos mondatok:

A természet sem jobb, de legalább következetes.

Az Isten jobban tudja.

Rábukkanhatunk a *Napló*ban a szállóige-szólás-törvény Renard-nál már említett válfajára is:

Gyűlölök, tehát vagyok.

Egy író pontosan annyit veszít írói jelentőségéből, mint amennyi az általa kiszorított társadalmi pozíció súlya.

0 is kedveli a szójátékot, annak filozofikusabb pl.:

„Falstaff” franciául. „Erkölcstelen” Falstaff? Nem, csak nincs erkölcs, s a kettő nem ugyanaz, vagy szellemesebb változatát:

Lehet élni só nélkül; csak izetlen és unalmas [ti. a háború idején nem lehetett só kapni. Cz.]

Családomnak felajánlottam, hogy attikai sóval fűszerezem a levest, de lehurrogtak.

Az arányokat tekintve mégis a szentenciahasználat uralkodik, az a két-három bekezdésnyi típus, amely a konkrét esetet valamilyen általános elvnek rendeli alá s filozófiai vonatkozásban is megvilágítja a kiinduló gondolatot. Ezek az életbölcsestől is felfogható kijelentések az emberi lényeg újragondolásával erősen tanító célzatúak, erkölcsi-tapasztalati igazságokat tartalmaznak, ön- és világismeretre nevelnek.

Itt mutatkozik meg legjobban a *Napló* egységessége, amely a hasonló retorikai megoldások követésében, a visszatérő szövegszerkezeti eljárások alkalmazásában és a stílus egyöntetűségében nyilvánul meg. A legtöbb bejegyzésre érvényes, hogy tudatosan megkomponált, retorikailag következetesen felépített, feszes logikájú, a célulv szerkesztés szabályait szem előtt tartó bekezdésekből építkezik, amelyekben világos kötések, áttekinthető mondati-pusok találunk: mint pl. a 157. oldalon:

Nem hiszek többé abban, hogy bármilyen műveltség tartósan nevelni és fegyelmezni tudja a legalacsonyabb emberi ösztönöket és indulatokat. Nem hiszek abban, hogy az ember másképpen is tud méltányos és igazságos lenni, mint gyávaságból, szükségből vagy pillanatnyi érzelmességéből. Mind jobban hiszem, hogy a legtöbb, amire ember képes, az igaz emberi hősiesség nem más, mint a föltétlen alkura képtelen pártatlanság. Ez az igazi emberi nagyság. (A kiemelések a mieink Cz.)

Márai jellegzetes szövegszervezését láthatjuk ebben a példában: az ismétléseket és az ellentétet együtt alkalmazza, a parallel, változatos formában újrainduló főmondatok sajátos hullámzást, melodikus jelleget eredményeznek. Nemcsak a gondolatrítmus érvényesülése adja a zeneiséget, hanem a kisebb egységekben is megfigyelhető ismétlődés, amely vezérszólamként a bekezdés imaginárius centrumává válik. Az egyszintenciális értelmű nomen: az ember „csak” ötször fordul elő e néhány soros feljegyzésben (emberi ösztönöket; az ember; amire ember képes; igazi emberi hősiesség; igazi emberi nagyság). A klasszikus tisztaságú mondatokból álló, harmonikus szöveget kerekké, lezárttá az összegző szentencia teszi.

8. Még egy szembevetendő analógiára szeretnénk felhívni a figyelmet: van a naplóbeírásoknak egy típusa, melyben a természetélmény kap kivételes hangsúlyt. Renard valósággal természetimádó volt. Írásainak legfinomabb, leglíraibb hangütésű darabjai, híres hasonlatai ebben a témában születtek. Kosztolányi írja róla: „Fantasztikus kultúrkeretbe szereti berámázni a természetet. Mintha azt mondaná, hogy semmi se olyan egyszerű, mint ahogy hittük, de azért a legbonyolultabb dolgok is egyszerűbbek, mint ahogy első pillanatra látszanak” (i.m. 280). Sajátos antropomorf látás jellemzi ezeket az írásokat:

A fa fiatal ágaival olyan szép, mit egy mozdulatlan szarvas.

Eső. A fák feltűrt ágakkal járnak a vízben.

A harangok is a levegőben élnek, akár a madarak.

A fák közül a diófa a leghallgatagabb.

Temetetlen holt levelek.

A Hold már fölkel: mint egy dada emléke, amely a hideg miatt éppen csak kibuggyan ruhája nyílásán.

Reszket a víz: mintha ezüst leveleket hajtott volna a tó.

Márai természetélménye összetettebb. A külső látvány és a belső állapotrajz, valamint a történelmi idő érintkezésének bonyolult szövevénye:

Két nap falun. A táj megtelt, megérett. Fájdalmas ez a nyugodt bőség, az emberi nyomorúság fölött kivirult, diadalmas, közönyös, szuverén júniusi érettség. A levegőben valamilyen áldott, édes illat. Róma elesett. (163.)

vagy

Éjjel vihar. Nyárvégi vihar, almafákat dönt, diófák vastag, terméssel megtetézett karját tépi le. A szél, mintha már a természet is unná az ember garázdalkodását a földön, keserű dühvel túlkialtja egy pillanatra a háborút. Reggel az ember felel: vad bombázás. Zeng a föld, reng a világ. Délután itt az ősz: átmenet nélkül, fanyar-hűvös, szeptember eleji napsütés. Ökörnyál. A levegőben erjedt illat. Csodálatos derű a vihartól, bombázástól megtépázott táj fölött. Shakespeare szonettjeit olvasom a kertben. (204.)

A leírás elvont tétel hordozójává, gondolatívá válik. Szerkesztési, tematikus, szemantikai szinten egyaránt a létantinómiát hordozzák a szövegek. Az életigenlést egyfelől: a kreatúra tökéletességével, az örökkévaló, végtelen természet csodálatával - s az élettagadást másfelől: az emberi halandóság megérzékítésével, az értékét vesztett emberi létezés borzalmainak, a háborúnak az említésével.

9. Végezetül a naplónak mint tradicionálisan E/1. személyű műfajnak a narrációs eljárásait vesszük szemügyre, hiszen a két alkotás sok hasonlóságot mutat e téren is.

Michael Butor a naplót a monológ műfajával rokonítja műfaji és történeti szempontból, s azt állítja, hogy „természetes dolog, ha valaki megpróbálkozik... egy olyan beszédmód létrehozásával, mely tökéletesen egyidejű azzal, amit elmesél; de mivel az illető nyilvánvalóan nem írhat egyidejűleg azzal, miközben a harctéren küzd, vagy eszik vagy szeretkezik, ezért egy régi konvencióhoz kell folyamodnia: a belső monológhoz” (Butort idézi Cohn 1 996: 1 89). E téren az önéletrajzírás is közel áll a napló. ti. szerzője sohasem tudja közvetlenül elmondani az eseményeket, mindig van egy intervallum a történetek és azok leírása között. Ezt a megállapítást erősítik Renard vallomása: „Jegyzeteimet főként emlékezetből mérítem. Amikor nézek, hallgatok, soha nem gondolok arra, hogy le is kellene írnom” (229.), II. „Amikor élek, nem figyelek. Csak később kezdem vizsgálni életem mozzanatait” (84).

A diáriumokban a tudat megjelenítésére nem a cselekvéssel egyidejűleg kerül sor, az átvillanó gondolatokat az elbeszélő tevékenység során örökítik meg a szerzők.

Negyedik napja Leányfalun. Hajón érkezünk, március végi hóesésben és szélviharban. A március valóban sajátos hónap, nemcsak Caesar számára volt az. - (...) senki nem vár; a tulajdonosok elutaztak messzire. A fűtetlen házban kitört ablakok, jeges szobák fogadnak... Mindez mások barátságatlan, kedélytelen lenne. Most teljesen közömbös. „Was mich nicht umbringt, macht mich starker” - mondta Nietzsche és dr. Göbbels. Egyetértünk... (148.)

Ebben a Márai-idézetben a narratív távolság látszólag megszőnik azáltal, hogy az író mindvégig jelen időt használ, holott a felütésből kiderül, egy múltbeli esemény elmondása következik, hiszen már negyedik napja Leányfalun élnek. A jelen tehát csak egy kvázi-jelen, mindig egy múltbeli pillanatra utal. Az igeidővel áthidalja a tapasztaló és az elbeszélő én közötti távolságot. Dorrit Cohn (Leo Spitzertől kölcsönözve a kifejezést) evokatív jelen időnek nevezi azt a nyelvtani igeidőt, amely nem „valódi”, hanem metaforikus jelentésben szerepel; ekkor „az adott elbeszélő teljesen megfelelnek az időről és olyannyira emlékezik vissza arra, amit mesél, mintha az éppen most történe a szeme előtt” (i.m. 171).

Ez a történeti elbeszélő jelen a kiterjesztett időkeret érzetét kelti, amit a határozószók (pl. Most, délben, éjjel stb.) tovább erősítenek. A múlt dolgai kiemelkednek valós összefüggésrendszerükből, időtlenné válnak, mint pl. a következő idézetben:

Éjjel dühös bombázás. Éjjel után megyek haza, a néma budai utcán, szikrázó, csillagos őszi éjszakában. Egyetlen felhő sincsen az égen. Ragyog minden csillagkép, melyet az emberi szem sugara megérinthat. Mintha a mindenség teljes pompáját mutatná. A föld alól, a gödörből mászom elő, a villogó égre nézek, s a hideg őszi éjszakában azt az elragadtatást érzem, mintha kitüntettek volna, mintha e milliárd és milliárd csillagot a kreatúra tiszteletére tűzték volna ki. Felfoghatatlan nagy dolog élni. (217.)

A jelen gnómius jelenné válik, kíséri azt a folyamatot, amelyet a szöveg az első mondatból: a konkrét cselekvéselbeszéléstől a záró szentenciáig bejár. A „kézzelfogható” képek mentális képekhez vezetnek, elvonatkoztatnak az E/1 . személytől az általános alany felé. A pillanatnyi tapasztalat intellektualizálódik, az örök igazság szintjére kerül fel, s a szentenciózus zárás mintegy összegzi az egész epizód jelentését. Márai nemcsak megidézi a múltat, hanem újjá is teremti azáltal, hogy az esetleges élményeket a tudat kontrolljával átlényegíti, értelmet ad a megélésük pillanatában még alakatlan, összefüggéstelen dolgoknak. Az átélő-elbeszélő szerepkettéséből az utóbbi funkciója lesz a fontosabb, aki a reflexióban megtisztult élményt közvetíti, tárgyilagosan, tudatosan.

A Márai-Napló nem tartalmaz datált bejegyzéseket, csak időutalásokat, ezért nem mindig világos, hogy a cselekményes jelene-teknek mi a viszonyuk az írás időpontjával: épphogy megtörtént

eseményt rögzít-e, esetleg régebbi múltat vagy szinkron történet.

Ritkán fordul elő az elbeszélő énré való közvetlen utalás: pl.

A gettókat általánosan és kötelezően megvalósítják (...) Losoncon ma reggel kezdtek meg az átköltöztetést. Amíg írok, ablakom előtt zörögnek a kordék, melyeken nyomorult emberek tolják szegényes, rongyos holmijukat. (1 53.)

10. Mindent összevetve megállapíthatjuk: a két *Napló* típusában rokon. Renard „elrejtett tengerszem”-e - ha láthatatlanul is - bőségesen táplálta Márai „folyamát”. Igazolja ezt a fentiekben már kifejtett nyelv- és stílideál, a lételvek és az írói gyakorlat összefonódása, a két alkotói habitus hasonlósága, az intenzív formák iránt mutatott kivételes fogékonyság, a narrációs módszer megválasztása, sorolhatnánk még tovább.

A közeli rokonság azonban nem jelenti azt, hogy ne a maguk kimunkálta, egyedi naplólévoltozatot művelték volna. Maradékáltalánul érvényes mindkét műre Kosztolányi tanulsága: „Ilyet többé nem ír soha senki.”

*

Felhasznált irodalom

- Cohn 1996. Dorrit Cohn: Áttetsző tudatok. In: *Az irodalom elméletei II.* Jelenkor - JPTE. Pécs.
- Kocsány 1 986. Kocsány Piroska: *A mondás mint szövegtípus; Kandidátusi értekezés*
- Kosztolányi 1975. Kosztolányi Dezső: *Ércnél maradandóbb.* Szépirodalmi, Bp.
- La Rochefoucauld 1990 La Rochefoucauld: *Maximák.* Helikon, 1990.
- Lőrinczy 1993. Lőrinczy Huba: „... személyiségnek lenni a legtöbb...” Márai-tanulmányok. SUP, Szombathely
- Márai 1990. Márai Sándor: *Egy polgár vallomása.* Akadémiai-Helikon, Bp.
- Márai 1990. Márai Sándor: *Napló 1943-44.* Akadémiai-Helikon, Bp.
- Márai 1991. Márai Sándor: *Föld, Földi...* Akadémiai-Helikon, Bp.
- Márai 1992. Márai Sándor: *ihlet és nemzedék.* Akadémiai-Helikon, Bp.
- Márai 1996. Márai Sándor: *Az idegenek - Sértődöttek - A hang.* Akadémiai-Helikon, Bp.
- Renard 1967. Jules Renard: *Naplója* (Válogatás) (Ford.: Vigh Árpád, válogatta: Szekeres György) Gondolat, Bp.
- Rónay 1990. Rónay László: *Márai Sándor.* Magvető, Bp.
- Szegedy-Maszák 1991. Szegedy-Maszák Mihály: *Márai Sándor.* Akadémiai, Bp.
- Thomka 1986. Thomka Beáta: *A pillanat formái.* A rövidtörténet szerkezete és műfaja. Forum. Újvidék.
- Tolcsvai Nagy 1993. Tolcsvai Nagy Gábor: *A személyiséget állító tökéletes nyelv eszménye.* In: *Szintézis nélküli évek* JPTE, Pécs.
- Tolcsvai Nagy 1994. Tolcsvai Nagy Gábor: *Szövegvariációk és szövegglobalitás Márai: Napló 1943-44. c. művében.* Nyr. 1 1 8. /1994/3/.
- Tolcsvai Nagy 1996. Tolcsvai Nagy Gábor: *A magyar nyelv stilsztikája.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- V. Raisz 1 996: V Raisz Rózsa: *Szövegtípus, szövegszerkezet és retorizáltság.* Márai Sándor Füves könyvről. Kézirat
- VilLex Világirodalmi Lexikon

Lőrinczy Huba

„... AZ APA CSAK KÖVETTE A VÁROS SORSÁT...”

Márai Sándor: Az idegenek

(E tanulmány a harmadik- darabja egy elemzéssorozatnak, amely A *Garrenek műve* című regényciklussal foglalkozik. Az előző két rész a győri Műhely 1997-es évfolyamában jelenik meg.)

„Egy kissé mind Trianonba halunk bele” - mondotta volt a halokló Kosztolányi (idézi: Márai: *Vasárnapi krónika*. Bp., 1994. 69.), s panasza több volt egyszerű magánvélekedésnél. Sokan gondolták hasonlóképp a húszas-harmincas évek Magyarországon, példának okáért Márai Sándor is. Az *Egy polgár vallomásaiból* (Bp., 1990. 387-388.) megtudjuk, hogy apja a halál előtti „Utolsó napokban a városról (Kassáról : L.H.) is beszélt, ahol leélt életét, s ahonnan végül el kellett mennie idegenbe. Ezt a választ nem bírta el. *Talán c változásba halt bele*; teste küzdött volna még a kórral, de szíve föladata az élet becsvágyát, nem vonzotta többé semmi. (...) *Ez a város volt számára a család egyetlen, igazi kerete*; mikor el kellett mennie onnan, mintegy az élet kerete is meglazult, szétmállott” (tőlünk a kiemelések!). Az 1935-ös, *Válás Budán* című regényben ez áll a főhős apjáról: „Három évvel a háború után halt meg (...) Az ország *feldarabolása*, a kommunista közbiztonság megadták a kegyelemdőfést a roncsolt léleknek. (...) a magánélet sebesülését elvonszolta még egy ideig, de a *család, a haza sérülésébe belehalt. Ebből a fajtából s ebből a nemzedékből sokan pusztultak el így, s bizonyos, hogy nem a legsilányabbak.* A »haza« az apa számára végső gyűjtőfogalma volt a családnak”, (...) és „mintha a gyalázzal, amely az országot megsebezte, a legszemélyesebb családot sértették volna meg” (vö.: *Válás Budán*. Bp., 1993. 28. - a kiemelések a mieink!)

Az eddigiek után korántsem meglepő, hogy a legelső 1937-ben megjelent regény, *Az idegenek* is rejtett összefüggést tételez a „város” leigázása, ősi épületeinek romlása és Garren Gábor betegsége, majd elmúlása közt. Ilyféle kitételekre bukkanhatunk: „...az apa csak követte a város sorsát, melynek függvénye és része volt, (...) a két sors, az apa és a város sorsa, szervesen hat egymásra (...) A »betegség«, ez a merénylet, ez a büntény (...) egyszerre tört az apa és a város ellen” (74.) - másutt meg: „A bomlás egyszerre kezdődött, a vesében és a dolgozóban, a májban és a templomban, a szívben és a püspöki könyvtárban...” (154.) etc. etc. Garren Gábor pusztulásának csakúgy, mint az „öslakosok” „tömeges” elhalálzásának, magától értetődően megvan a prózai oka - az orvosok „...minden esetben találtak valamit az agy, a szív vagy a vese körül” (117.) -, a regény némely szereplői (Tamás, Anna, Lacta) szerint mégis kétségtelen az összefüggés a várost emésztő „kór” s a régi polgárokat tizedelő „névtelen nyavalya” közt (uo.), illetőleg: „...mintha az öslakosok között valamilyen morbus pusztitána, egyfajta morbus, melynek nincs neve és górcső alatt kimutatható kórokozója, s a betegség titkos természetét szerint hat mindazokra, akik fogékonyak a város nyavalyájára iránt...” (134. - a szerző kiemelései!). S jöllehet e korrespondencia magva föltétlenül racionális és tudományosan is igazolható - a lélek súlyos traumái fogékonyabbá tesznek a testi bajokra, romlásunk, esetenként pusztulásunk kiváltói lehetnek -, ba|osra vitathatnák: a várost, az öslakókat s a Garren Gábort egyaránt sújtó betegség csakis szimbolikusnak tekinthető.

Az *idegenek* - érdekes konstrukció! - egyszersmind előtörténete és folytatása a *Féltékenyek*nek. Részint a város megszállása óta eltelt húsz esztendőről, „minden hagyomány meggyalázásáról” (41.), részint az apa betegségének végső stádiumáról, majd az elmúlásról tudósít. Eseményhiányos regény volt már a *Féltékenyek* is, ám ha lehet, *Az idegenek* fabulája még amazénál is szegényesebb. A Garren-fivérek, Péter és Tamás döbbenet érzékelik - e mondat a regény fölütése! - : „A város nem volt egész pontosan a helyén”, mert „Valami szörnyűség történt

vele” (9.), s „Minden elmozdult a városban és az emberekben” (14.). A „szörnyűség”, az „elmozdulás” az *idegenek* műve, kik húsz esztendeje hóditóként érkeztek, s nem érik be a pusztta megszállással, a világi hatalom birtoklásával; leghőbb vágyuk a múlt eltörlése, a lelkek gyarmatosítása. S bár a város tőle telhetően - legfőként hagyományainak őrzésével - védekezik a betolakodók ellen, a bomlás óhatatlan megindul. A régi épületeket, a település testét kikezdő kór - mint a rákos áttét - az öslakókban, így Garren Gáborban is elburjánzik, s hasztalan a doktorok minden erőfeszítése és tudománya, hasztalan a leggondosabb ápolás, hasztalan a beteggyógy köré gyűlt családtagok aggodalma s „védőőrizete”, az atya mindegyre sorvad, végtére meghal, s a város egészét megmozgató temetés után népes családja szerteszed, „műve” pedig elenyészik a időben - azaz: öt gyermeke közül háromban, Annában, Péterben és Tamásban „él tovább” (197.). Ennyi volna mindösszesen *Az idegenek* „cselekménye”, s mert a szövegbe ékelte kisebb-nagyobb epizódok is - példának okáért János püspök és az apa találkozás (54-62.), Péter és Tamás látogatása a hajdani bandatársnál, Ábelnél (87-106.) etc. - jószerével eseménytelenek, konstatálnunk kell: a fabula ily látványos összezsugorodása nem csupán a szűzsé fontosságát hangsúlyozza, hanem rendre át- és fölértékeli a megmaradó - igen csekély számú - meseelemet is. Ha alig-alig esik valami egy regényben, sokkalta nagyobb nyomaték száll az önmagukban jelentéktelennek tetsző történésekre; átányegül, szimbolizálódik mindahány. Az *idegenek* - magától értetődően - ugyanazon művészi koncepció szülője, mint a vele szerves egységet alkotó *Féltékenyek*, vagyis szintűgy nem valóságtükröző, hagyományos realista epika. Általánosító, jelképesítő szándék munkál benne, s ez intencióból következnek az írói módszerek és eszközök, is. A *Garrenek* - legkivált az apa - itt is mítikus lények; szemben velük, kik többségükben bibliai nevek birtoklói s szemben a különös nevekre - Tokár, Zerzen, Kalb, Lacta, Kenta, Zorner - hallgató városlakókkal, a hóditók egytől egyig névtelenek; e könyvben is szemlélhető a tér és az idő tudatos dekonkretizálása, itt is az egyik legfőbb stíluseszköz a Krúdytól örökölt, nem hasonlító, a realitástól annál inkább eltávolító, „dimenziótágító” hasonlat, illetve a feltételes hasonlító mellékmondat (bár ezúttal - statisztikát ugyan nem készítettünk! - Márai mintha takarékosabban bánnék velük), s itt is mindvégig az elemző-értekező metódusok már-már nyomasztó túlsúlya, a reflexivitás érvényesül. Az *idegenek* és a *Féltékenyek* jellegadó sajátosságai szükségképp azonosak: mindkettő a családregény klasszikus (realista-naturalista) modelljének átalakítására tör, mindkettőben megtestesül a szerző által oly igen kedvelt krízisregény, mindkettőben roppant erőteljes a generalizáló, jelképteremtő szándék, s egyik is, másik is a *parabola* és az esszé „kevercsével” teremt újszerű epikai alakzatot.

A példázatoság - túl a Garren család történetén - leginkább a város és a megszállók, az öslakosok és a betolakodók szembesülésének, kényszerű együttélésének rajzában érzékelhető. A téma rendkívül kényes, hiszen - kétség nem férhet hozzá - a Trianonnal elveszített Kassáról szól a „mese”. Ámde nem kétséges az sem: Márai ambíciója sokkalta több annál, hogysem határrevíziót követelő, szimplán irredenta könyvet írjon, felkorbácsolni akarván az olvasói indulatokat. Nem, a szülőváros sanyarú sorsa az ő tollán két világ ütközésének jelképévé, egyetemes *érvényűnek* szánt parabolává finomul. A példázatoság érdekében a színhely egyszersmind felismerhető és felismerhetetlen, amiként „az idegenek” is azonosíthatók és azonosíthatatlanok. Mondhatnók úgy is: a regény egyszerre gyökerezdik a földrajz és a történelem tényeiben, s lebeg a meghatározatlanban, illetőleg a meghatározhatatlanban. A város képe, múltja és „jelene” részint

Kassát idézi: hatvanezer lakosa van (110.), hegy magasodik mögötte (13. stb.), nemzedékek emelte székesegyháza (dolgozók rajta a Garren-ösök is: 16., 183.) százti éven át épült (uo.), s immár hatszáz esztendő (1 22. stb.); az urbs „...kivül esett a világtörténelem veszélymezőnyein. Az utolsó nyolcszáz évben nem tapodta földiét ellenség” (24.) e t c ., etc. - s a szöveg diszkrétén utal rá, hogy „a háború” (23. stb.) után valamely alacsony rangú politikai bűnös mulasztása (28., 33., 57.), még inkább „a nagyhatalmak” köznyelvére és önkénye folytán (24., 57-58.) jutott az ellenség kezére. Beszéd és egyértelmű volna mind, amde kiderül: eme város legalább annyira fiktív létező, mint amennyire a tények szülte. A regényben egyetlen szó sem esik arról, mely országnak volt is része e település az idegenek érkezése előtt (mintha önálló állam, afféle városközség lett volna), annál gyakrabban említetik, hogy a - meg nem nevezett - tengerrel szomszédos (12., 13. stb.), hogy a halászok - akár a „kőcsiszolók” és az „üvegfestők” - céhbej! tömörülnek (63.) etc. - s ennyi elég is ahhoz, hogy a valódi Kassa mesebeli, semmiféle térképen föl nem lelhető helységgé stilizálódjék. - A leigázók, „az idegenek” még kevésbé azonosíthatók valamely nációval; kilétükről csupán egészen halovány értesüléseket szerezhetünk. Megtudjuk, hogy Északról, „a tengeren át” érkeznek (22., 23.), hogy parancsnokaik „Olyanok voltak, mint a *napnyugati tiszték, a nagy civilizációk katonái, a képes párizsi és londoni hetilapokban. De csak a ruhájuk volt ilyen nyugati*” (22. - a mi kiemeléseink!), meg tudjuk, hogy - s ez róluk a legárulkodóbb, mármár félreérthetetlen utalás - „Sok mássalhangzóval”, mi több: „...legszívesebben csak mássalhangzókkal beszéltek” (34., 41., 42., 65.), és hogy „...volt egy szentjük, (...) oki soha nem ment a mennybe, de itt a földön, néhány száz év előtt, lázított az úri emberek ellen, s ezért később forró gyantában megfőzték...” (52. - va--n Husz Jánosra vonatkozik e célzás?). Mivel azonban parabolával van dolgunk, mindez tán nem is lényeges igazán, s túl azon, hogy amúgy is hasztalan próbálnák a várost és hódítóit névelni, effajta törekvésünk föltétlenül ellene szólna Márai koncepciójának.

A példázatoság szempontjából az eddigieknél sokkalta lényegesebb, hogy az urbs és az idegenek „találkozásával” két világ, két kultúra (pontosabban: a több évszázados, hagyományörző, organikus fölépült *kultúra* és a megszállók képviselte barbárság) ütközik meg egymással. Jóllehet a hódítók is ápolják például a maguk pravoszlávnak tetsző - a püspök és Garren Gábor elfoglalt vélekedése szerint szánalmas és neveléses - vallási tradícióit (52-53.), a regényszöveg fogyatékos izlésüket, otrombaságukat, műveletlenségüket hangsúlyozza újra s újra (22., 32-37., 40-48. etc.). „»...a legtöbb hódító beretválatlan« - gondolta első izalmában, ideges felszisszenéssel Garren Gábor...” (33.), „Még franciái sem tudnak - gondolta megvetően. - Soha nem olvasta Rousseau-t” (37.), majd ugyanő, később: „Mór nem akarok igazságos lenni - mondta. - Azt hiszed, ők is emberek? Lehet. De én már nem akarok igazságos lenni” (46.). Nem csupán a mindenkor leigázott keserősége, dühe, gyűlölete szólal meg itt a mindenkor leigázó ellenében; a regény egészéből kitetszik, hogy az apa szávaival az érték, a kultúra ítélkezik az értéktelenről, a barbárról, egyszerűsége a múlt a jelenről, a régi az újról. Alighanem fölösleges elősorolnunk az idegenek műveletlenségének, bárdolatlanságának megannyi bizonyosságát - öltözködésük, viselkedésük izléstelen voltát, berendezkedésük, intézkedéseik ésszerűtlenségét és erőszakosságát stb. - e „tényeknek” önmagukban nincs különösebb jelentőségük. (Legfőljebb azt érdemes kiemelni, hogy „az államnyelv szellemében” átfestik a cégtáblákat...: 41. - a célzás világos.) A képzelet (is) szülte „faktumok” összességükben beszédesek igazán. Kiderül belőlük, hogy - szemben a város ősi és szerves kultúrájával - a megszállók nem egy másfajta kultúrát képviselnek és terjesztenek, hanem a kultúra hiányát, így védekezni ellenük nem fegyverrel, hanem csakis a műveltség, a hagyományok, a Garren Gábortól és János püspöktől tanult (59.) „szertartás és gyakorlat” konok őrzésével lehet. Akkor „Talán túlketyegi a város a kritikus időt”, talán elérhető, „... hogy a régi élet ne forduljon ki formáiból” (38.). Épp ezért „A város ellenállt, az egyetlen lehetséges módon: bezárkózott *belső formáiba*”, az apa példáját követve „...példás házirendben fogadta a változást”, s az idegenek „Ezen a renden nem tudtak pikókkal áthatolni” (39. - a saját kiemelésünk!). Az urbs makacsul őrködik a titok, s maga kultúrájának titka fölött,

s amíg e titok él, nem diadalmaskodhat a barbárság. „Az idegenek elfoglalták a házakat és a folyót, befészkelhették magukat a templomba és a színházba, rendezhettek bált, (...) de mindaddig, amíg a titkot nem árulták el, a hódítás tökéletlen és jelképes maradt. A világi hatalom az idegeneké volt, de mintha ők maguk is érezték volna, hogy ez kevés. (...) azt a legbelsőbb tartalmat, ami a város volt, (...) nem lehetett kisajátítani. (...) Mint egy jelszó, amelyről csak a beavatottak tudnak, úgy élt a város régi lakosainak eszméletében a titok öntudata. Aki nem ismerte a jelszót, nem hatolhatott át a város igazi területének akadályain” (64-65.). A „varázslóvá” lett Ábel is úgy tartja: „Azt hitték, övök a megszállott hazra; de csak a köveket, az erdőket és a házakat szállták meg” (99.). Épp ezért céljuk az idegeneknek a lelkek leigázása, gyarmatosítása, ezért fürkészik mind dühödtében, ám hasztalanul a „titkot” (65-68.), sejtve: „... ez a valami az egyetlen érték a városban. Csak ez érték” (67.). *Haza a magasban* - utalhatnak Illyés Gyula későbbi, szintúgy szellemi honvédelmet hirdető versére.

Holott a kultúra, a megszentelt tradíciók, az életforma titka nem jut a hódítók birtokába („...mintha a titok erősebb lett volna, mint ők, akik őrizték”: 67.), a város ellenállása az évek során mégis gyengül, s a barbárság megveti benne a lábát. Az idegenek kisajátítják s a maguk képére formálják át a múlt színtereit és hagyományait (48-50. stb.), az őslakosok mindegyre halnak, számosak erkölcsi gyengeségből avagy állásföltétsből (45-46., 49-50., 58-60. etc.) engedelményeket tesznek az ellenségnek, hajlandók „keveredni” velük, még többeket pedig megejt „az alantas élet”, „...mely semmi mást nem akar, mint mohón birtokolni és kielégülni” (61.-a kiemelés tőlünk!). S a bomlás folyamata, a lelki romlás megállíthatatlan. „Az embereket itt a városban már nem lehetett megmenteni, mert emberek voltak, mert elszakadt bennük valami, mert belülről fellázadtak az ellen, amire Garren Gábor s a püspök olyan műgonddal vigyáztak; *fellázadtak a felsőbbrendű ellen.* (...) Az embereket nem lehetett már megmenteni, mert *elkövetkezett az idő, mikor hosszú, évszázados nevelés után kitört rajtuk ez a (...)* mohó vágy a közönséges, a pogány, az aljas után, amit az idegenek hoztak a városba; (...) Most elkövetkezett az idő, mikor az alvilág kapui megnyitáltak, s kutyafejű és nevetséges szörnyek, az aljasság indulatai, az új pogányság gyakorlattal és szertartással nehezen féken tartott szörnyei, erőt vettek a városban (60-61. - a mi kiemeléseink!).

Olybá tetszik első pillantásra: mintha az ösztönök lázadásra s győzedelme zajlanék le hirtelenül az értelem ellen és fölött, mintha Dionüszosz gyűrné le Apollónt, a tudattalan a felettes ént. Mintha Nietzsche és - elsősorban - Freud állnának e fejtegetés háttérében. Minden bizonnyal szó van erről is, minden bizonnyal ott állanak ők is, ám náluknál sokkalta láthatóbban, determináltozabban valaki más: *Oswald Spengler*, s az ő feltűntével a regény jelentése egy másik dimenzióba fordul át. Ez a jelentéstágitás Márai egyik legművészebb tette Az Idegenekben, s ez ragadja a legmesszebbre könyvét az irredentizmus veszélyes köreitől. Kiderül: a hódítókkal nem csupán valamely - azonosíthatatlan - agresszor, valamely - néven nemigen nevezhető - ország avagy náció tör a városra s hajtja uralma alá, hanem velük karöltve, még inkább általuk az új világ, az új korszellelem is. Másként, spengleri nyelven mondvá: az urbs képviselte, reprezentálta *kultúrára* reátelepszik s lassanként felőrli a *civilizáció*, frissebb terminológiával mondvá: a korai - a reneszánszsal fölnyíló - modernséget elsöpri a kései - századunkkal beköszöntő - *modernség* hulláma, megint másképp mondvá: kezdetét vette Európa amerikanizálódása (11., 61. etc.) az európai identitás szétfoszlása. Ami a városban, a várossal történik - újfent spengleri fordulatokat használván -, nem más, mint „a Nyugat alkonya”, a „fausti kultúra” civilizációba fordulása. E fejlemény óhatatlan, hiszen - hangoztotja Spengler -: „A civilizáció egy kultúra elkerülhetetlen sorsa. (...) A civilizáció - lezárulás, (...) a visszavonhatatlan vég, amely benső szükségszerűségtől hajtva újból és újból beköszönt...” (vö.: *A Nyugat alkonya* I. Bp., 1994. 67. - fordította Juhász Anikó, Csejtei Dezső - tőlünk a kiemelés!). Ilyképp a megszállás előestéjén a Garren Gábor rendezte utolsó bál (22-29.), a francia négyes (26.) s a búcsúvalcer, „...ez az édes és tiszta keringő...” (27. - jusson eszünkbe Maurice Ravel egy korszakot elbúcsúztató remeke, a *La valse!*) a kultúra hatványdala, s ehhez képest a hódítók adta táncestély - túl az őslakók számára megalázó voltán - barbár szertartás, a civilizáció hírnöke (48-49.),

a várost átjáró olcsó muzsikáról („Valahol mindig zene szólt, mintha *állandóan gramofonzene mellett, néger dallamokra* beretválkozna valaki”: 61. - a mi kiemelésünk!) immár nem is beszélve. S a civilizáció ellenében mit sem tehet már a kultúra két letéteményese, János püspök és Garren Gábor. Az apa tudja, hogy „...a lélek készségén múlik minden”, s csak, ha „...mindenki beleegyezik”, lehet a város a hódítók martaléka (58.). Amíg a kultúra eleven volt, „nyolcszáz éven át” „...idegenek nem közeledhettek a városhoz, mert bástyánál és tornyoknál keményebb ellenállás tartotta távol őket” (uo.). - „Mikor eléri célját, (...) akkor a kultúra hirtelen *megmerevedik*, elsorvad, vére megolvad, erői megtörnek - *civilizáció* lesz belőle” - így Oswald Spengler (i.m. 188. - a kiemelések a szerzőtől!). „Ha valami megérett (...), annak el kell bukni” - így Garren Gábor (58.).

Márai a húszas évek elejétől-közepétől volt Spengler ismerője s - bizonyos határokon belül - követője. (Lásd erről elemzésünket: *Egy spengleriánus nyugati Keleten*. Márai Sándor: *Istenek nyomában*. - In: Pannon *Tükör*, 1996/2. 31-35.) Hosszú élete során megannyiszor - hol egyetértően, hol polemikusan - hivatkozott rá, a kultúra és a civilizáció sajátos viszonyáról (a szükségszerűen civilizációba váltó kultúráról) adott analizisét pedig jószerével feltétel nélkül elfogadta. Ez a tanítás épült be *Az idegenek* (de már egy kissé a *Féltékenyek*) koncepciójába is, hiszen e regény épp a fordulatot, az óhatatlan korszakcserét tematizálja. Az immár elhanyagolt kultúra jelképe (szomorú romlásával is) a generációk alkotta dóm, egyáltalán: a város valamennyi omladozó műemléke (122-125., 130-131.), régi, „beteg” épülete (74., 118.). Velük szemben a győztes civilizációt szimbolizálja a székesegyházzal átellenben (!) magasodó áruház, az idegenek telepítette „háromemeletes üvegdoboz”, amely „...a hódító pökhendi biztonságával állott a csúcsos tetejű házak között, megtömvé a gyanús *műveltség* *kellékeivel*, mintegy rummal, tollakkal és üveggyöngyökkel” (16. - a kiemelés tőlünk!). Ebben a stílusosan épületben - nem úgy, mint a város kicsiny, patinás boltjaiban - „...olcsó, de gyanús használati tárgyakat árultak: sárcipőt, hintőport gyermekek számára, idegennyelvű, történelmi tárgyú képes nyomtatványokat, tornaeszközöket, detektívregényt és óvszert” (uo.). Amiként Ábel mondja: az üvegházakban „...jutányosan árulnak minden vacakot, csak éppen a varázslat kellékeit nem árulják... a régi üzletekben minden árucikknek tapadt egy leheletnyi varázslat, valami finom lepedék, valami emberi ós varázsos...” (102.). - Ámde nem csupán ez az ellentét jelzi a regényben a spengleri koncepció jelenlétét, a kultúra alkonyát s a civilizáció (ma így mondanók: a fogyasztói társadalom) beköszöntét. Az idegenek hódítóként érkeznek, s Emmánuel cége is „A világot akarja megszállani és igazgatni...” (103.) - márpedig az imperializmus, a világhuralmi vágy a civilizációk lényegéhez tartozik (vö.: *A Nyugat alkonya II.* 607.), csakúgy, mint a birtoklás és a kielégülés szenvedélye, az élvezetek hajhászása (*Az idegenek*: 16-17., 60-61. -Spengler: i.m. II. 6/6., 691., 725.). Az „új emberek” „...mintha mindig sportolnának...” (154.), s mert a civilizáció egyszerűen amerikanizálódás, fontos számukra a flört, a szekszepl, a bidé és a csekk (11.). S nemcsak a köznép adja oda magát nagy készséggel a friss „ideálok”-nak, hanem az értelmiség is, ezt példázza az apát hasztalan gyógyítató doktorok közül kettő is, Kenta és a fiatal Zorner, kivált az utóbbi. Egyikük sem „idegen”, mégis mindketten a civilizáció emberei; csak a betegséggel törődnek, a beteggel alig. Zorner például „Mindig kissé lihegve érkezett az apához, mintha éppen sportolna”, modernül öltözött, „...minden reggel teniszezett és úszott...”, s az összes bajt az egyedül üdvöztetőnek vélt sugárterápiával orvosolta volna (118-120. etc.). A regény remek, ironikus-szatirikus (már-már karikatúrába hajló) portréit fest kettejükéről (106-120. stb.), s szemben velük, az öreg, részeges házi orvosnak, Ladának csakugyan kevés a tudománya, annál több az embersége, az empátiája, az intuíciója - mondhatnók úgy is: a *kultúrája* (108., 111-118., 194. etc.). A doktorok közül csakis ő sejtí az apát emésztő kör igazi okát, csak ő vél fölfedezhetni összefüggést a város köveinek, épületeinek málladozása és az őslakosok testi-lelki romlása, végtére pusztulása közt (116-118., 132. stb.). Garren Gábor meggyógyítani épp ezért ő sem képes, s temetése után halni készül maga is. (194.).

Az idegenek ilyformán nemcsak az alávetettséget hozzák a városnak, hanem a kultúrát váltó civilizációt is, s a regény-szöveg mindvégig ide-oda leng a két jelentéstartomány között. A koncepció eme feldúsítása, az értelmezési síkok egymásba játsztása - mondanunk tán fölösleges - részint nyelvi polifóniához, részint a parabolikus jelleg megerősödéséhez vezet. A példázatos-sághoz tartozik ama gyönyörű és heroikus (s csakhamar legendásodó) gesztus is, amellyel az apa fogadja a városra rontó hódítókat (35-38.), két találkozása János püspökkel (54-62., 127-129.), az egyházfejedelem gyászbeszéde ravatalánál (182-183.) nemkülönben. Kivülálgik e jelenetekből, hogy noha ők ketten hosszú idő-kig szemben állottak (54-56.), valójában szövetségesek (56-57. stb.), s személyükben személyfölötti erők s ideológiák békélnek meg - fenntartásokkal bár - egymással. Garren Gábor a ráció, a felvilágosodás képviselője - nem véletlen, hogy olyannyira szeretett Rousseau-|ától (37., 52., 54., 167. etc.) a *Társadalmi szerződés* még a koporsójába is elkíséri (187.) - János püspök a kereszténységé. Beszélgetésükből (s a mű egészéből) kitetszik, hogy viszályuk (az észelvűség és a katolicizmus viszálya) ellenére nagyjából ugyanazt szándékolják ők ketten: neveléssel, „szertartással és gyakorlat-tal” meghonosítani egy nemes, „felsőbbrendű” életformát, megfi-nomítani, humanizálni az alantas emberi ösztönöket (60-61.), vagyis - példázatosan fogalmazva - az egymás ellen küzdő két „pap” (mert Garren Gábor „...is pap volt, s a lelkekre vigyázott, egy éle-ten át, csak más hit rendtartása szerint”: 57.), s személyükkel szim-bolizáltan a ráció „vallása” és a keresztény vallás közösen terem-tette meg a „fausti” kultúrát, amelyet a regény jelenében eltöröl a civilizáció.

Ezt a pusztuló értéket, ezt a veszendő kultúrát - s vele egye-temben a kamaszkor zendülését, naiv hiteit, játékeit - őri, őrizné fanatikus elszántsággal, ám félig-meddig anakronisztikusan a vajákos, „varázslóvá” lett Ábel is. (Benne egyébként - bármi meghökkenő is - Márai idősebb pályatársára, Füst Milánra ismer-hetünk. „A »Sértődöttek« és »Féltékenyek« Ábeljében kissé őt min-táztam... de más ő a valóságban, összetettebb, valakibb. [...] Határeset ő, a zseni határesete.” - vö.: *Ami a Naplóból kimaradt*. Bp., 1992. 305.). Ő továbbra sem hajlandó „felőlni” (96.), kono-kul ragaszkodik egykor volt, lázadó ifjúságuk elveihez, ideáljaihoz, s a maga módján hadat visel az „idegenek” és a velük szövetkező, „a hazát eláruló” felnőttek ellenében (98-99., 102.). Ábel a hűség-re, az apai örökség vigyázására, Garren Gábor művének folytatá-sára és a szabadsággal azonosított értelem szolgálatára inti paran-csoló szóval a hajdani „szökése” és az Emmánuel cégénél betöltött állása miatt „hütelenné” vált Pétert (98-104.), ám a környezet- és alakrajz, az elidegenítő fogások sokasága, a fejezet szövegének modalitása nem hagy kétséget afelől: jöllehet akadnak részigazsá-gai, hasznos tanácsai, az egykori bandatag háborodott elme, affé-le ártalmatlan eszelős. Erről vall a „varázsló” különös, elébb mes-terségesen félszeg („Mindenben, nevetésében is volt valami álruha-szerű”: 96.), majd mind agresszívabbá váló viselkedése, viszolygást keltő megjelenése, házában a megállított idő, a művi, múzeumi változatlanóságban őrzött múlt (88-94.), a lakására települt tászfői, orrfacsaró bűz (90-92., 109.), a házigazda gyanakvást szító titko-lózdása (100-101., 104.), szappanfőző rögeszméje („Ez afféle kü-lönös szappan... az én találmányom... de még nem vagyunk ké-szen vele. Egy szappan, amely visszaadja az embereknek természe-tes szagukat...: 105.) - s ugyanerről tanúskodik groteszk program-ja, meghökkenő életfilozófiája is. Ábel az új szellem, az új világ el-leni tiltakozásul dacosan belemerevült kamaszkoruk eszméibe, abszolutizálja s megszállottan viszi tovább a hajdani zendülést. Az ő számára az írásnál, az irodalomnál hatásosabb fegyver a „va-rázslat” (95-96., 98., 102.), a nappali ellenállásnál sokkalta több-re becsüli az esti-éjszakai telefonos konspirációt (97-98., 102., 105-106.), szerinte az „értelem” nem a pusztán gyakorlati észjárás ellentéte, hanem az álmódás szabadsága, határos a vajákolással (102-104.), s úgy tartja: „...a játék az igazi élet”, hűségeseznek kell maradni az egykor üzött „...játék szabályaihoz” (104.). Aligha kér-déses: egy monómánia elűrhódásának, egy magatartás, egy sze-rep kényszeressé válásának lehangelő következményeit tárja elénk e fejezet. Kitetszik belőle: valóban kell a hűség a múlt értékeihez, az ifjúság ideáljaihoz, a „házához”, csakugyan óvni s folytatni kell az apák művét és hagyatékát (87-89., 99-100., 102-104.), de

nem Ábel módján, ki egy titkos szekta főpapjaként, mágusként viselkedik.

A kultúra a múlt tünevénye - sugalmazza Az *idegenek*; a jelen s a jövőendő - bármilyen szomorú is - szükségszerűen a civilizációé. Épp ezért korántsem meglepő, ha a szövegben egy helyütt (137.) ez áll: „A Garren-cég nem a jövőért dolgozott. Az >Aiolos< a múltért dolgozott. Ezt mindenki tudta.” A múltnak, az elnémult kultúrának jelképe - egyebek közt - az üzlet kirakatában porosodó, soha meg nem szólaltatott hárfa (gyakorta emlegeti már a *Féltékenyek* is), amely az apa eltávozta s a szimbólumként is funkcionáló ház lebontása után a telekkel együtt Kalb, a uzsorás kezére jut. (A Buddenbrook házra utalnunk szinte fölösleges.) „A hárfa, mikor Kalb megérintette - kíváncsian, mert soha nem érintett még hárfát - zengeni kezdett; egyik húrja lepattant, és zengő, éles hangot hallatott. Ez volt az utolsó hang, amely Garren Gábor művéről hírt adott a világban” (201.).

Meg kell kérdenünk: mi volt ez a „mű”? - ámde válaszolnunk nem is oly egyszerű. Úgyannyira néven nevezhető és megfogható, mint amennyire néven nevezhetetlen és megfoghatatlan. A két egybefüggő regény, a *Féltékenyek* s Az *idegenek* tanúsága szerint Garren Gábor műve nem valaminő alkotás, hanem a *megtartás*: egy hagyományé, egy életformáé, egy műveltségé, egy igényé. A rációból táplálkozó - ám nem szárazon racionális, hanem kifinomult, a zenével érintkező - kultúráé. A méltóság. A személyiség kisugárzása. A morális nem mindig és nem mindenben feddhetetlen, mégis nemes, mégis példaadó tartás és magatartás. Az összeforrás egy nagy közösséggel: a várossal - és egy kicsivel: a családdal. A világ és az emberi létezés törvényeinek megértése és tudomásulvétele. Egyszóval: az önelvű, *saját élet*, s belőle következőn a *saját halál*, hiszen - Az *idegeneknek* meg is említett (97.) - Rilketől tudjuk: saját halála csakis annak lehet, aki saját élet birtokosa volt. Márai számára már tizenhét esztendősen is igen fontos volt az osztrák költő lírája (vö.: Vasárnapi *krónika*. Bp., 1994. 234.), első diáriumban (*Napló 1943-1944*. Bp., 1990. 34.) Rilke prózájának - nyilvánvalóan a *Malte Laurids Brigge feljegyzéseinek* - „izmos, inas”, „kemény” voltát dicsérte, hogy „saját”, „megélt” halál után sóhajton elagotton, mert „...a statisztikai halál nem az enyém: idegen, melyet az egyén csak elfogad, de nem éli meg” (vö.: *Napló 1976-1983*. Bp., 1994. 29.). Ilyformán szinte magától értetődő, hogy Garren Gábor „művéhez” a saját életet lezáró saját halál is hozzá tartozik, az, amely - Csorba Győző átköltésében idézve a remek sorokat - „...kín, gond, szerelem // közt önsorsából nő ki lassudan.” Ámde még fontosabb, hogy Rilke híres regényét citáljuk (Görgey Gábor fordítása)! „Ki adha ma valamit egy jól kidolgozott halálért? Senki. (...) az emberek egyre kevésbé akarják, hogy saját haláluk legyen. Nemsokára ez is olyan ritkaság lesz, mint hogy valakinek saját élete legyen (...) meghalunk, ahogy éppen adódik. Még hozzá szigorúan a betegséghez tartozó halállal, hiszen amióta minden betegséget ismernek, azt is tudják, hogy a különböző elhalalozások nem az emberhez, hanem a betegséghez tartoznak; és a betegnek úgyszólván semmi tennivalója nem marad” (vö.: *Malte Laurids Brigge feljegyzései*. In: Rainer Maria Rilke: *Válogatott prózai művek*. Bp., 1990. 9. - a kiemelések tőlünk!)

Nos, az eddigiek után bizvást elmondható: az apa, ki „tudta, hogy mű nincs erkölcs nélkül” (150.), és „...érezte a formát, amely nélkül nincs élet, és nincs halál...” (152.), mindössze hatvanhét évesen (189.) nem az öregségbe pusztul bele, még kevésbé csak a szándékosan banális betegséghez tartozó halál ragadja magával. Nem, a saját életet fölmutató Garren Gábor nem a meghülés szövedményeinek áldozata. Művét bevégezte, küldetésének megfelelt - mennie kell, mert nincs már mit tennie. Ő, „...a város legnemesebb szerve, olyasmí, mint az emberi testben a bolygóideg, válságba került...” (74.). Voltaképp az idegenek érkezése betegíti meg, sorvasztja a kövek és a lelkek lassú romlása, haldoklása pedig - ő is tudja, ki is mondja - a székesegyház tornyát megbontó szélviharral „Kezdődik” (128.). Ami hátra van, az már csupán a saját halál, s előtte a végső meditációk, az utolsó „Simitások” (134-156.) a művön, a családon. Garren Gábor elmúlása - akár az élete - jól megformált, művészi halál, számára a mindent lezáró „szertartás és gyakorlat”, „...a művész ösztönével érezte, hogy az orvosokra és a gyógymódokra szükség van, mert nélkülük formátlan és tökéletlen lenne a befejezés”, illetőleg: a doktorok

„szakértelmükkel és segédletükkel hozzátartoztak a betegséghez és a befejezéshez” (152.), és Péter később úgy emlíkezik, hogy „...nagy művészre hasonlított a beteg e hetekben...” „Az emlék megmutatta, hogy az apa talán soha nem volt olyan föltétlenül művész, mint e hetekben, mikor kezdődött és tartott az a valami, amit az orvosok és egyes családtagok makacsan betegségnek neveztek, s ami később Péter számára úgy derengett, mint a pillanat egy művész életében, mikor elkészült a mű, s már nincs is más dolga az alkotónak, mint fáradt, könnyű és mégis biztos kézzel megejteni a művön az utolsó simításokat” (144.).

Mind ez természetesen szerves része a regény parabolikus voltának, az nemkülönben, hogy Az *idegenek* megmutatja: Garren Gábornak nem csupán jelképi okokból kell meghalnia, s nem is csupán azért, mert élete „kerekké” vált (183.), műve bevégeztetett. Távoznia kell azért is, mert már nem marasztalja a szeretet, a familiáé és a városé (156-176.). A család - miközben sóvárogná a csodát, a fölépülést - az idők múltával elunja a mind reménytelenebb várakozást, sürgetné a hamaros véget, mohón lesse a „zsákmányra”, az örökségre, s a városlakók szintűgy „...gyilkolták az apát”; „...belefásultak a sajnálkozásba, s már meg akarták ölni” (175.). Siettetni halálunkat, ha lemondanak rólunk - sugallják e mély és rezignált emberismeretről tanúskodó lapok.

A regényben mindvégig az elbeszélő szövege dominál, s ámde beszéde rendre a narratori dallamon szűrődik át; a történetmondó közvetíti, sűríti, kommentálja a különféle tudattartalmakat. A mesélő úgy von jelen a históriában és a hősökben, hogy egyszersmind fölötte-fölöttük is lebeg, belülről és kívülről is látja és látatja a dolgokat s az összefüggéseket. Akad példa (130., 131. etc.) a kettős-hangzatokra is: a narrátor szintleg felülbírája bizonyos alakok nézeteit, miattal titkon egyetért velük. A *Féltékenyeket* olyannyira jellemző stílpólfónia - magától értetődő - itt is folytatódik; az ott megismert hangnemi kevertség Az *idegeneknek* szintűgy egyik legfelölőbb sajátossága. A regény nyelve (gyakorta egy mondaton belül is!) játszi könnyedséggel vált ide-oda a legelterőbb modalitás-és stílusminőségek között. Ha kell, emelkedett, ünnepélyes, zengetes, ha kell, megsemmisítően szatirikus. A Garreneket, a „garrenséget” övező áhítatba számtalanszor (például: 185-186.) vegyülnek az irónia hangjai, mindegyre szarkasztikus az idegenek jellemzése, paródiát idéz a két modern orvostudor figurája, lírai, mélyen melankolikus futamok szólalnak az apa halálakor s A *lélek visszánéz* című fejezetben (ez elégikusság, e panasz burkoltan személyes voltát nemigen kell bizonygatnunk) - folytathatók még. Márai a maga téveszthetetlenül egyedi, kiérlelt, roppant elegáns, sokszólamú nyelvén beszél ezúttal is, ám ha a helyzet úgy kívánja, s játékos kedve úgy tartja, képes a Krúdy-világ, a Krúdy-stílus tökéletes imitációjára is (18-19. etc.).

Mind sorsra jut a „mű”, a Garren Gáboré, a Garrenké? Az *idegenek* kettős választ ad e kérdésre. A mű megsemmisül és folytatódik, elpusztul és tovább épül. Megsemmisül, elpusztul az egyes emberé, a Garren Gáboré, mert ő „...alázatosan alkotott, oly alázatosan, hogy nem maradt nyoma sem kőben, sem vásznon, sem az írott szavakban” - amiként János püspök gyászbeszéde mondja (182.). Megsemmisül, elpusztul, ámde úgy, hogy beleolvad a közös, az egyetemes emberi műbe, része lesz a nagy, kollektív alkotásnak. Az apa műve azonban tovább épül, folytatódik is, hiszen - túl az általa reprezentált, példaadó életformán - alkotott olyat is, ami maradandó: a családját, nyomot hagyott maga után a világon: a gyermekeit. Garren Gábor meghalhat, a Garrenek élnek. S amíg a Garrenek élnek, a mű, a „garrenség” nem enyészhet el. Az apa tudja, hogy öt gyermeke közül három őri csak a „garrenség” lényegét, s mert tudja azt is, hogy „...senki nem tehet jelleme és a végzet ellen” (198.), sejtí az ívadékaira várakozó jövőt (145-156., 197-200.), „visszanézó lélekként” pedig abban reménykedik, hogy már megfogant unokája „...ház és bunda helyett talán a művészetet örökli, a Garrenek művészi hajlamát, s talán (...) ő lesz az első, aki rögzíteni tudja valamilyen látható formában ezt a hajlamot” (199.) E bizakodás olvastán A *Buddenbrook házra avagy az Egy polgár vallomásaira* utalnunk éppoly szükségtelen, mint föltennünk a kérdést: vajon igaza lesz-e az atyának? Az idegenek nem tartalmazza a feleletet, pontosabban: nem Az *idegenek* tartalmazza a feleletet.

(Akadémiai Kiadó - Helikon Kiadó, 1996)

Cserba Júlia

EDOUARD GYŰJTEMÉNYE

Tiszteletre méltóak azok az emberek, akik - figyelmen kívül hagyva koruk divatját és a piaci szempontokat - saját ízlésükre, ösztöneikre támaszkodva vásárolnak műalkotásokat. És ha a gyűjtő rendelkezik bizonyos művészi, esztétikai érzékkel, akkor remek gyűjtemény születhet. Ilyen a *La Collection d'Edouard* is, amelyet a párizsi Maison du Geste et de l'Image-ban állítottak ki. A több mint kétszáz, kizárólag kortárs műalkotást bemutató magángyűjteményben - a figuratívól és a különféle irányzatú absztrakttól az op art-on át a „minimal art”-ig - az utóbbi évek szinte valamennyi művészeti törekvése képviselve van, és így átfogó keresztmetszetet ad korunk képzőművészetéből.

A gyűjtemény külön érdekessége, hogy tulajdonosa - igaz, nem vásárlója -, Edouard csak tizennégy éves. Családjában már hagyományai vannak a kortárs művészet támogatásának és gyűjtésének, hiszen már dédnagyapja is kortársakat vásárolt, és így került a család tulajdonába többek között Gauguin és Emile Bernard néhány alkotása.

Hogy hogyan jött létre Edouard gyűjteménye, arról édesanyja, Sylvie Reymond-Lépine, aki tíz éven keresztül a Musée d'Art Moderne munkatársa volt, a következőket mondta: „Az ember gyakran visz haza valami meglepetést a gyerekeinek, én játék vagy plüss mackó helyett mindig egy képpel, egy műtárggyal lepem meg a fiamat.”

A gyűjtemény első darabja **Monique Hebré** vegyes-technikával készült képe volt. A művésznek egy kiállításán feltűnt a hároméves futkározó, nézelődő Edouard, és a róla készült fotókból - valamennyi a kisfiú tekintetét örökíti meg - montázst készített, amit festéssel egészített ki. Az alkotás annyira megtetszett Edouard édesanyjának, hogy azonnal megvette.

Ettől kezdve rendszeresen vásárolt képet, szobrot, fotót és más műalkotást, amiről úgy gondolta, hogy fia érdeklődésének megfelel és örömet szerez neki. Előfordult azonban, hogy a gyerek váratlan módon reagált az ajándéokra. Amikor például **Samantha Mac Ewen** nagyméretű, 250 x 200 cm-es freskószerű képét, a halványzöld háttérből előrajzolódó hatalmas testű fehér *Tehenet* meglátta az akkor 4-5 éves Edouard, kétségbe esett: „Többé nem tudunk nyaralni menni, mert akkor nem lesz, aki enni adjon a tehenemnek!” Hasonlóképpen fogadta **Alice Grosz** „Tyúk és kakas” című olaj-vászon képét. A jól megkomponált festmény keretére ragasztott színes cukorkákat ugyanis, bár igen jól harmonizáltak a képpel, nem az alkotó helyezte el, hanem a kisfiú, aki ily módon akarta újonnan szerzett „barátai” élelmézését biztosítani.

Érthető, hogy az állat gyakran megjelenő téma a gyűjteményben. A magyar származású **Pierre Székely** *Krokodíjja*-i, **Cavaletti és Lou Lam Béká**-i, **Mercégies Naveiro Majmai**, **Sylvano Ballestra** szemfestékekkel rajzolt *Kutyá*-ja mellett érdemes kiemelni **Marielle Lévèque** pasztelljét, a Jegesmedvé-t. A test szinte az egész teret betölti, a nyak hosszan visszanyúlik, és így a fej kerül a kompozíció középpontjába. Meglepő módon nem a jegesmedve, hanem az alap fehér, míg az állat kék, fekete, viola színű, mintha a holdfényes sarki éjszakából bukkanna elő.

A Magyarországon élő **Dorosz Károly** fantasztikus, mesészerű világot idéző grafikája a gyűjteménybe kerülve az

„*A la Trace de Méliés*” (*Méliés nyomában*) címet kapta, kifejezve azt a rokonságot, ami Méliés-nek a film hőskorában készített varázslatos alkotásaihoz fűzi.

Ferid Khalifat műve, a „*Mini Mad Max*” egyszerre ijesztő és mulatságos. A feketére festett háromkerekű biciklin műmiaszerűen összekötözött, foszló tollakkal borított figura ül. Feje félbevágott földgömb, orra egy csengőszerkezet kiugró harangja. Ijesztő megjelenésével ellentétes kidüllesztett mellete, neveltséges tartása. Olyan mint egy vásott kölyök: rémisztő és kedves.

Thierry Agnon furcsa kisplasztikáit most vitrinben láthatjuk, de Edouard kiskorában sokat játszott az előmalac, hátul bárány figurával, a sárkánytestű, emberfejű szörnnyel és társaikkal. Ugyancsak játékként fogadta **Pierre Andrés** „*Egyszerű gép*”-ek sorozatának egy darabját is, bizonyítva a művész játékot és művészetet ötvöző törekvéseinek létjogosultságát. A fából készült építmény tetején lévő nyílásba helyezett golyó, a fizikai törvényeknek megfelelően, különféle módon elhelyezett terelők segítségével halad lefelé, és amint azt Pierre Andrés mondja, „*a látvány, a hang és a játékra fogékony néző együtt alkotják a művet.*”

Frans Schuursma festményein dombhullámokon hanykolódnak ide-oda dülöngélő házak, fák, emberek. (A festő műterme egy Szajrán ringatózó lakóhajón (péniche-en) van, ami némi magyarázatot ad arra, miért van képein minden mozgásban.)

Ahogy növekedett Edouard, ahogyan változott érdeklődési köre, úgy került egyre több nonfiguratív kép, graffiti, fotó a gyűjteménybe. Az utóbbi évek szerzeménye például az amerikai „utcai művészet” - Basquiat mellett legismertebb képviselőjének, a közelmúltban elhunyt **Keith Haring**nak egy hagyományos képkeretbe foglalt, nyersvászson szatyorra festett mulatságos figurája.

Martine Mougín alkotásai a fotóművészet és a festészet ötvözetéből születtek. A fekete-fehér fotók nagy részét a művész két-három áttetsző színnel fedte, és így a fekete - fehérre maradt rész különös hangsúlyt kap.

Feltűnően sok a fotók között a női portré, amire Sylvie Reymond-Lépine azt a magyarázatot adja, hogy szeretné, ha általuk fia felfedezné a női szépséget. Az amerikai **Lee Frielander** fotóaktját 10 évesen kapta Edouard, és bár ő Andersen kedves mesefiguráját, a Kis hableányt látta benne, a modell nem más, mint a nagyon fiatal Madonna. A cseh **Jan Saudek**-nek egy háttal fekvő aktja szerepel a gyűjteményben, míg a magyar **Zaránd Gyulán**ak egy portréja.

A kiállítás most ugyan csak néhány hétig látható, de a tervek szerint a Loire völgyében fekvő Montbrisonban létesítendő múzeumban kap majd állandó helyet.

(Párizs, La Maison du Geste et l'Image)

Cserba Júlia
22, rue du Centre
92200 Neuilly sur Seine

Jókai Anna

MENSÁROS LÁSZLÓ, A SZÍNÉSZ-EMBER

Nemrég lett volna hetven éves, négy éve halt meg. Már négy éve. Csak négy éve. Alakját szokatlan időtlenség lengi körül. Talán sohasem volt igazán „fiatal-ember”. Koránál mindig idősebbnek látszott, s nem is törekedett ennek az ellenkezőjére, mint általában pályatársai. Nem is álltak jól neki a bohókás ifjúság szerepei. Harminckilenc éves volt, amikor Kosztolányi *Aranyárkányának öregedő tanárát a filmen eljátszotta*, szívszorítóan hitelesen. Sokat tudott az emberi megaláztatottságról, kiszolgáltatottságról - hiszen, amikor a politikai hatalom többször bebörtönözte, a saját bőrén tapasztalhatta. Talán ezért vesztette el oly korán az ifjú hamvasságot - s nyerte meg helyette fokozatosan a férfiúi bölcsességet. A lexikon száraz tényadatokat közöl róla, alig minősít. „Intellektuális alkatú művész volt, szelíd humorral és iróniával” - mondja. Felsorolja filmszerepeit, szám szerint negyvenegyet. Színházi, előadóművészi teljesítményeiről hallgat. A hangjátékokat sem említi. De ha valakiről, valakinek a *lényegi lényéről* meg akarunk tudni valami személyesebbet, nem a lexikonhoz kell fordulnunk. Az adatok csak pontosítanak, kiegészítenek, de nem szólnak az összetéveszthetetlenül egyedi emberről. Saját élményeinket kell felelevenítenünk, saját emlékező lelkünkkel az ő itt volt lelkét szeretettel körbetapogatni.

Számomra a Mensáros-jelenség több, mint amit eljátszott. Mintha a kétségtelenül nagy mennyiségű filmbeli közreműködésben kevés volna a meghatározó, rá szabott szerep; mintha az eleve rá váró figura nem talált volna rá... Talán csak a már említett *Aranyárkány* a kivétel. Mintha fanyar humorát jobban értékelték volna, mint tűnődő-küszködő szellemiségét. Ki tudja miért - a későbbiekben talán a beteg szíve miatt is - nem helyezték tehetségét olyan súly alá, amit még elbírt volna. Aki nem hallotta őt önálló estjein verset szavalni, válogatással vallani magyarságáról, gondolatairól, az nem is ismerheti mélyebben teremően-továbbadó képességét. Sokoldalúságát sem használták ki, iróniáját gyakran pazaroltatták el gyenge krimikben. Így is több magyar író művét segítette sikerre; hadd említsem Szakonyi Károly *Ördöghegyét*, Görgey Gábortól a *Galopp a vérmezőn*-t, s Gyárfás Miklóstól a *Kastély csillagfényben*-t. Szelíd rezignációval azonosult Szindbáddal, a *Szindbád őszi utazásában*. Kítűnő, visszafogottságában is hatásos Lőrinc barát volt a *Rómeó és Júliában*. Mintha az Isten is rezonőrnek teremtette volna Németh László *Colbert*-jében, mint Bourdaloue-atyát - s a hozzá oly közel álló A mi kis városunk rendezőjeként. Az utóbbi ember- és halálközeli csendes filozófiáját annyira megszerette, hogy élete vége felé a darabbeli rendezőből átlépett valóságos rendezővé is, mintha valami nagyon fontosat üzenne ezzel. Alkata és orgánuma behatárolta szerepkörét: kétkezi munkást, parasztot, vérbő zsarnokot, vad-machót bajosan játszhatott volna el - de az intrikus szerep gyakran megtalálta. Talán csak nekem hiányzik, hogy nem forrhatott össze úgy a neve egy szereppel, mint például Timár Józsefé *Az ügynök halálában* az ügynökével. Persze, ha van művészi pálya, ahol a szerencse oly nagy úr, hát a színészi pálya az. Néha bizony a felelőletes vagy manírbá-rögzült önmegvalósítókat avatják sztárrá, szakmai zsenivé- míg más szerény, de komoly tehetség elkallódik, beleszürkül a reménytelenségbe. A színésznek nincs igazi utókora, távoli jövője. Nem csalhatja magát a halhatatlanság ígéretével, mint az író, festő, zeneszerző... Neki egyedül *itt és most* kell meghalnia. S a jó fizikum talán sehol sem olyan alapfeltétel, mint a színészmesterségnél. Márpedig Mensáros Lászlót egészséggel nem ajándékozta meg sorsa, sőt, úgy tetszik, körülményei mindent megtettek, hogy állapotát rontsák. Ebben a törékeny testben vívódó, érzékeny lélek lakott, utolsó éveiben szinte kisírt a testéből.

Nem, nem kallódott el, *megcsinálta magát* - de mintha valami még benne maradt volna, amikor a lét szűk porondjáról a létezés tágasabb színpadára hívták... Egy kicsit *idő előtt* ment el.

Vannak színészek, akik teljesen eltűnnek a vállalt, mindig más és más szerep mögött. Alkalmanként helyettesítik magukat egy idegen emberrel: engedik, hogy a szerep-diktálta jellem saját tulajdonságaikat, hiteiket, vágyaikat órákra kioltsa. Szőröstül-bőröstül kézre adják magukat III. Richárdnak, Ványa bácsinak, Ádámnak vagy éppen Lucifernek; a személyiségük feloldódik, s ettől olyan jők. Mások viszont modorosak, belerögzülnek panel-gesztusaikba, sokat gyakorolt mimikájukba, mondataik kérdő- vagy tagadó hangsúlyát, mint biztosan robbanó patront kezelik; mozgás-technikájuk rutin: egyes számú mozgás bánatra, kettes számú öröme, hármas számú haragra, négyes számú ijedségre... maga a skála széles, de hiába, ha valójában soha nem lehet egyforma a bánat, az öröm, a harag, az ijedség... A hatásvadászat persze hatásos. De ez csak pillanatnyi ösztön-hatás. Röpké nyíltszíni taps, ami a végső tapsrendre híg tapsocskává apad. Mensáros nem volt hatásvadász. Jó színész volt, de mégsem ön-kioltó. Valami különleges történet általa. Nem felejtette el önmagát a figura kedvéért, nem helyettesítette a darabbeli én-nel a saját énjét, hanem mintegy kölcsönözte belső erőit, az egész személyiségét *belevitte* a szerepbe; ő maga *változott azzá*, akit játszott. Nem sematizálta, hanem árnyalta, szinte a saját vérével dúsitotta, amit csinált.

Manapság divatos elhinni, a művész jelleme, magán-életvittele, moralitása vagy amoralitása *egyéltalán* nem számít: pusztán az számít, amit művészetével képes megjeleníteni. Ezt a vélekedést annyiban osztom, hogy a legnemesebb ember is lehet csapnivaló színész, és a különben hisztérika vagy botrányhős is teljesíthet legendásat. De van példa arra - s számomra ez a legvonzóbb - amikor egy színész nem csak szakmailag „fejlődik”, nem csak a mesterséget illetően bontja ki magából a legjobbat - hanem ezzel párhuzamosan önmagán is alakít. Utat tesz meg, bizonyos ívet ír le: életzáraskor több lesz, mint amikor érkezett. Menetközben folyamatosan javít lelki szerkezetén. Nem kiürül, hanem megtelik, nem foltosodik, de megtisztul, szellemi látása nem hályogosodik, hanem egyre élesebb. A szenvedés nem teszi iriggyé; minél híresebb, annál alázatosabb. Van ereje megbánni, amit meg kell bánni, és bocsánatában bőkezű. Ritka jelenség az ilyen az idegrendszerükben naponta érintett aktorok között... Mensáros Lászlót öregségére valamiféle szeliden vibráló *aura vette körül*; *ha meg sem szólalt, akkor is jelen volt. Titokzatos dolog ez - semmi hangoskodás, pátosz, hosszú szöveg* nem pótolja. A kisugárzás. Akinek nincs, nem tudja beszerezni. Nem tanulható, nem lekopírozható. A *beérett* személyiség árasztja magából.

Ezt éreztem akkor, amikor Shakespeare *Téli* regéjében utójára találkoztam vele. Háttal ült a közönségnek, fekete kabátban, széles karimájú fekete kalapban. Nézte a színlakra festett óceánt, felette a vászon eget, talán a kerekedő Holdat, talán a fogyó Napot... Arcát, szemét nem láttuk. S mégis tudtuk, válla görnyedt vonalából olvastuk ki, mire gondol. Micsoda alázat és micsoda öntudat kellett ehhez - epizódnál is epizódbab, majdnem néma szerep, néhány kalaplengető búcsúszóval a végén... Az örök Idő integetett, még maradó halandóknak, lám, a tragédiák, vígasságok egyként elvonulnak, meg-megképződik a varázs, aztán eloszlik újra minden, a könny leszárad, de éppúgy elhervad a mosolygás is... minden változik az ég alatt. S mint mögöttes, félreérthetetlenül átsütött a távozó ember üzenete is: szép volt, de elég volt, ne sírjatok, gyerekek...

Piros Ildikó, Mészáros László és Huszti Péter A testőrben (1992)
(Pintér Mária felvétele)

Almási Évával a Három nővérben (1979) (Ikládi László felvételei)

Nagy Anna és Mészáros László az Ármány és szerelemben (1991)
(Sárközi Marianna felvétele)

Az utolsó civil kép Mészáros Lászlóról (Koncz Zsuzsa felvétele)

Képszeállításunk a Színház c. folyóirat anyaga alapján készült.

Filinger Margit

A CSÁBÍTÓ AMADEUS

**„Én egész életemben nem voltam se boldog,
se boldogtalan, és ezt köszönöm Istennek”
(Mozart leveléből)**

Aművész, a zseni megítélése soha nem volt egyértelmű. Saját korában azért nem, mert bár belőle táplálkozik, főléje is nő, szabadon szánval a sorsszerű úton, későbbi korokban talán azért nem, mert - épp zsenialitása miatt - sokféleképpen értelmezhető, néha hamisan, néha megközelítve a valóságot. Keveseknek sikerül a nagy művészt a maga teljes mélységében megérteni, hasonlóan nagy művészeknek talán.

Aművész, a természet gyermeke, isten ajándéka, azért nehezen megközelíthető, mert az életet a maga sokféleségével, ellentmondásával együtt szereti, érti és éli meg, nem félve a szakadéktól, melyekbe leszállni kénytelen, amelyekről szólnia kell művésze nyelvén; szólnia kell a rosszról, hogy a jót akarjuk, a félelmetesről, hogy le tudjuk küzdeni félelmeinket úgy, hogy szembenézünk velük, mi, akik a mélységtől néha megszedülünk, gyáván elbújunk félelmeink elől, és ha valaki, hozzánk hasonló ember, ki meri mondani, amit mi nem, szándékosan nem értjük, vagy dicsérik benne a lényegtelen. Felszínes fecsegésbe menekülünk, vagy titokban megérinti nekünk a lényeg, ami számunkra kimondhatatlan. Kicsinyes korokban furcsa, néha komikus módon fejezzük ki elismerésünket a nagy művész iránt, vagy kiárúsítjuk. Mozart neve sokak számára ma valószínűleg elsősorban csak egy olvadékony, könnyen elmúló, finom édességet jelent. Jobb esetben könnyen megemészthető muzsikát.

Mozart, a csodagyerek, nem az a művész-zseni volt, aki nagyságával agyonnyomta volna környezetét már saját korában. Sőt, lényegében könnyed vonásai inkább igen népszerűvé tették kortársai és a későbbi korok számára is. Csupán lényegének sötétebb oldala marad időnként homályban. Mozart, a zenész azon a nyelven szól az élet sokszínűségéről, ami a legnehezebben érthető, hisz anyaga nem a szó. Zene, amely olyasmiről is ki tud fejezni, amit szó nem, ami néha a szavak ellenkezőjét fejezi ki velük egy időben, vagy épp a szavak valódi jelentését tárja fel. Szó és zene, vagyis opera, drámának és zenének ez a sajátos keveréke, amelynek Mozart volt az első igazi mestere. Első volt abban is, hogy mint művész szabad volt: nem szolgált nagyuraknak, ahogy azt korának zenészei kénytelenek voltak tenni.

Micsoda szerencse, hogy egész fiatalon képes volt ilyen bölcsen dönteni! Figaro énekének ez a megalázó élmény lehet az előzménye: az ifjú zenész a salzburgi palotából kihajítja, mint valami útonállót. A maga választotta utat járta, ami persze jóval nehezebb volt, és magány járt vele, de aminek azt a sokszínűségét köszönhetette, ami maga az élet. Kevesen merték úgy megjeleníteni a tragikus és a komikus egyetemesre, mint ő. Nemcsak ezek az ellentétek jelentek meg nála természetes módon, hanem műfajok is keveredtek, néha egy-egy operán belül. A német Singpiel hagyományai és az olasz opera buffa békésen megfértek egymás mellett. Nála nem volt romantikusan kínzó vágakozás a dél derűje után, ahogy ez a nemet irodalomban oly gyakori motívum.

Mozart ismerte a magányt, a sötétséget, a derű mégsem távozott soha lelkéből. Leveleit olvasván egy roppant közvetlen, nyíltszívű embert ismerhetünk meg, aki kicsinyes mindennapi anyagi gondokkal küzdött. Sokan ezt azzal magyarázzák, hogy gyerek maradt, vagyis képtelen volt gyakorlatias lenni, pénzzel bálni, családdal törődni. Valójában gyermek maradt, de nem ebben az értelemben, hisz ez inkább gyerekes tulajdonság. Ami a gyerekkorban a legértékesebb, a tiszta, derűs lélek, az maradt meg benne haláláig. Ez segítette őt át a nehézségeken. Aki a mozartit derűt élvezzi csupán, valószínűleg megdöbben, ha találkozik azzal a levéllel, amit Mozart az apjának írt, röviddel annak halála és nem sokkal a *Don Juan* prágai bemutatása előtt (1787. április).

„... szokásomná vált, hogy minden dologban a legrosszabbat képzelem el - mivel a halál (hogy néven nevezzük) életünk valódi végcélja, és így néhány éve az ember eme legigazabb, legjobb barátjával jó viszonyban vagyok, úgyhogy többé nem riasz, sokkal inkább megnyugtató és vigasztal az a tudat, hogy létezik Köszönöm Istennek, hogy részesített a szerencsében, hogy a halált mint valódi boldogságunk kulcsát ismerjem meg. Soha nem fekszem le anélkül, hogy arra ne gondoljak, talán a következő napon (bármilyen fiatal is vagyok) nem ébredek föl - és mégsem mondhatja egy ember sem, aki ismer, hogy a velük való érintkezésben mogorva vagy szomorú lennék. Ezt a boldogságot köszönöm teremőmnek minden nap, és ezt kívánom tiszta szívemből minden embertársamnak.”

Az idézet bizonyítja, hogy a derűs muzsika mögött miféle sötétség élt, illetve, hogy ez a zene nem is olyan derűs. Nem félni a haláltól: ez valóban nagy ajándék. Talán ez tette bölcsé, hogy a bőségből, mely belőle áradt, mindig az elegendőt és a megfelelő tudta kiválasztani.

Talán ezért vonzotta őt a Don Juan-téma. Biztosan nem véletlen ket-tejük találkozására. Don Juan létezett Mozart előtt is, népmesei hős, mint Faust, Mozart után is sokan feldolgozták a spanyol lovag történetét, de Mozart után már nem lehet szólni róla Mozart nélkül, a zene nélkül, ami a téma lényegét ragadta meg. Valószínűleg a független, saját útját járó, vesztébe rohanó ember, aki nem fél a haláltól sem, ismerte fel benne a rokonleket. A meg nem alkuvó, aki szembeszáll az erkölcsi világrenddel, akit halálra üldöznek és joggal, de akinek mégis van egy irigylésre méltó tulajdonsága: igent mond az életre akkor is, ha belepusztul.

Van még közös vonásuk, ezt a romantikus 19. század emelte ki, és értelmezte vonzó módon: a zsenialitásuk, Don Juan életművész, a csábítás zsenije, a pillanat élvezője. Ő az életerő szimbóluma, míg a Kövendég a halál démona - e két elem harcol a zenében-, és az életvagy motívuma győz, miközben a lovagot elnyeli a pokol. A Don Juan fináléja ezt bizonyítja. Mozart Don Junját a romantika fedezi fel először a maga mélységében. Korának zenerajongói, a bécsiek nem kedvelték ezt a Mozart-operát, ezért csak Prágában lehetett bemutatni, de a romantika felfedezte és értette. E.T.A. Hoffmann, aki maga is zenész volt és Mozart-rajongó (ezért vette fel harmadikként az Amadeus nevet), és aki különösen a titokzatos, démoni ábrázolásában nyújtott nagyszerű teljesítményt, elsősorban a démonit és a zsenialitást látta meg benne. Világképebe kitűnően beleillik a Mozart-mű. Nem képes ugyan az élet teljességét megmutatni, mint Mozart, de fantasztikus látásmódja képessé teszi arra, hogy új műfajt teremtsen a mesével, ami a valóságból nő ki, ill. a valósággal együtt, párhuzamosan létezik. Nála bármi meglevenedhet lépten-nyomon (nem csupán egy köszor), és átlenyúlhet egy másik, álomszerű, igazabb világba. Az „átjárásra” csak a költő képes és a gyermek, hiszen e kettő voltaképpen egy. E.T.A. Hoffmann *Don Juan* c. novellájában egy utazó zenész valóságos színházi élményéről számol be, a felszín mögött azonban kezdettől fogva jelen van a mű másik rétege, ez a második rész, az opera hoffmanni (-romantikus) értelmezése, Donna Annával a középpontban. Hoffmann műveiben a saját élmény mindig fontos szerepet játszik: a mű megírásakor házasodni készült, Donna Anna alakjában menyasszonya iránti rajongása fejeződik ki, de egyébként is ő a legfontosabb nőalak az operában. Nála Don Juan valódi ellenlábas nem a Kövendég, hanem Donna Anna, a démonikus ellentéte az isteni, és ez ő, a nő, aki valóságos és elképzelt egyszerre: a színésznő és az általa eljátszott-énekelt figura. A legvalóságosabb a zene, melynek őri-ási hatalma van, és melyet a „filiszterek”, akiknek Don Juan „túl sötét”, Donna Anna „túl szenvedélyes”, nem értenek, ezért a költő-zenész rokon-éleket, egyedül, újra átélve az előadást a páholyban, feltárja a valódi mélységeket („... csak költő érthet meg egy másik költőt...”) Értelmezése romantikus, és Donna Anna szinte fontosabb figurának tűnik számára, meg a lovagnál is fontosabbnak. Ő az „isten nő, akinek tiszta lelke fölött ördögnek nincs hatalma”. A pokol „minden hatalmát csak ő tudta földi módon megsemmisíteni.” Hoffmann szól az érzékiségről is, hisz Donna Anna az a nő, akit csak Don Juan volt képes tőzbe hozni: „egy földöntúli érzékiség füze, a pokol izzása árasztotta el bensejét” - ettől kezdve nincs többé nyugalma. A nyugalmat csak a lovag pusztulása hozza meg számára, de „ez a nyugalom a saját földi pusztulása.” A megsemmisítés után nem omlik vőlegénye karjaiba (aki Hoffmann szerint unalmas fráter a lovaghoz képest) sőt egy év haladékat kér, de ezt az évet - teszi hozzá az elbeszélő - valószínűleg nem fogja túlélni. Donna Anna és az őt játszó énekesnő a nőiesség megtestesülése, a két másik nő az operában egészen más, Őket nem, vagy alig említi Hoffmann. Amikor újra átéli a művet, belülről hallva a zenét, és elérkezik ahhoz a ponthoz, ahol Donna Anna az egy év haladékat kéri, visszatérünk a valóságba („éjjel kettőt üt...”), amelybe kísértetiesen beleolvad az elképzelt világ: az énekesnő sóhaját és parfümjének illatát érzékeli az elbeszélő. A jeges lehellet, az illat, a zenével történő azonosulás boldogító érzéssel tölti el, és kifejezi vágyait egy távoli, szellemelek lakta birodalom után. A rövid zárórészből megtudjuk, hogy aznap éjjel 2-kor az énekesnő meghalt. Idegösszeomlás, túlságosan azonosult a szereppel. A halálnak tehát a hoffmanni értelmezésében is fontos szerepe van: csodálja a csábítót, mert nem fél, és csodálja a nőt, az énekesnőt (a kettő végül is eggyé válik), aki odaadásában annyira mélyre száll, hogy ebbe belehal.

A számtalan Mozart-Don Juan értelmezés között ez a romantikus novella közelít leginkább a lényeghez. Szubjektív módon persze, de a lényegre tekintve helytállóan látszik. Mert a lényeg Hoffmann szerint a zene. Csak zene képes ilyen bonyolult érzelmeket kifejezni, mert egyébként

a szöveg (Lorenzo da Ponte szövege) önmagában nem túl „érdekes”, nincs benne túl sok „költői” elem. (Az előadást az eredeti, tehát olasz nyelven hallgatja az elbeszélő, az énekesnővel szintén olaszul beszél, és mindannyiszor mélyseges örömet jelent számára ezen a nyelven megszólalni.)

Ezen a ponton (tehát a szöveg lényegtelen, a zene fejez ki minden lényegest) egyezik a véleménye a dán filozófusával; Sören Kierkegaard az, aki Mozart Don Juanját filozófiája egyik alaptételének bizonyításához használja föl.

Kierkegaard is a 19. század gyermeke, de ő már a romantika ellen fordul, ami eléggé ellentmondásos, hisz benne él, teljesen elszakadni tőle képtelen.

Ezt bizonyítja szóhasználat is. *Don Juan - Az érzéki zsenialitás mint csábítás* c. művében nem kerülheti ki pl. Hoffmann által is gyakran használt „démonikus” szót. Nem bizonyítja semmi azt, hogy ismerte volna E.T.A. Hoffmann novelláját, egyszerűen csak arról lehet szó, hogy nem tudott igazán elszakadni a romantikától, filozófikus műveket ír, de szépirodai stílusban néha Don Juan Hoffmann szerint „az isteninek és a démoninak” a konfliktusát testesíti meg, Kierkegaard szerint ő a „természeti erő maga, a démonikus...” Abban is megegyeznek, hogy csak zene képes ezt a lényegét kifejezni, de itt Kierkegaard mélyebben tekint: bebizonyítja, hogy Don Juan figurája Mozart zenéje nélkül értelmetlen lenne! A szövegkönyv, sőt az eredeti mese hihetetlen. (A csábítások Leporello által felsorolt számára gondol, és nem a Köszobor megelevenedésére!) Don Juan lényege Kierkegaard szerint a csábítás, ő az „érzéki zsenialitás” életművésze, és mint ilyen a pillanat rabja, hisz amint meghódít egy nőt, rögtön el is hagyja. A csábítást soha nem tervezi meg, a pillanat készletét érzéki erejének kipróbálására, és az elillanó érzéki pillanat kifejezésére csak a zene képes. Esztétikai szempontból tökéletesen igaz megállapítás. Kierkegaard azonban filozófus, tehát a dolog nyilván más szempontból érdekli, ő az élet értelmét kutatja. De az az élet a múlt század közepén újra ellentmondásossá vált. A 19. századi ember ekkor már nem az a bizakodó lény, aki hisz önmagában, felfedezéseiben, sokkal inkább csalódott, elkeseredett, hitetlen. Kierkegaard korán megérzi, észreveszi a valóságot, megértette azt is, hogy a társadalom elpusztítja a személyiséget, mert szemben áll alapvető létezésével. Ez ember lényege a boldogságra törekvés, ám helyette csak boldogulás van, melynek ára a hazugság, az erkölcsösség bére a sikertelenség. Mindez kiábrándulást eredményez, elfordulást a vallástól, Istentől, ennek következménye, hogy az ember félni kezd a haláltól, ez viszont folytonos szorongással tölti be egész életét. A szorongást a „csak egyszer életünk, éljünk bármilyen” - jelszóval próbálja az ember leküzdeni. „Létezem, tehát vagyok” - fordítja meg Kierkegaard a felvilágosodás jelszavát, tehát a létezés az elsődleges, a létezés viszont megismerhetetlen, a szubjektum az egyetlen megismerhető dolog, és őt a szorongás jellemzi. Mindezt ismerve, már érthető, miért foglalkoztatja őt Mozart Don Juanja. Don Juan az a személyiség, aki önmaga tud maradni, aki nem azért él „bármilyen áron”, mert fél, hanem mert ő maga a csábítás, és nem szorongását leplezi ezzel. Tehát Kierkegaard példát lát benne, akit kora elé állít: ha már csúnyán éltek, tegyék zsenialisan? Igen, talán ez is benne van. De benne van a romantikus szemlélet is: a valóságban elérhetetlen cél (ti. az összes asszonyt elcsábítani) elérhetővé válik egy irreális szférában, ami közel áll a hoffmanni romantikus felfogáshoz. Don Juan számára ez a szféra önmaga lelke, de ő tisztában van azzal, hogy ezt a célt nem érheti el. Kierkegaard azért is példát lát benne, mert képes leküzdeni a szorongást, de számára Don Juan csak az úgynevezett „esztétikai életszférának” megtestesítője, és ez a szféra a legalacsonyabb szint, a magasabb szint az „etikai” vagy „vallási”, ahol már szerepet játszik a lemondás is, de ehhez Don Juan figurájának semmi köze. (Esetleg Donna Annának lehet köze a magasabb „szférákhoz”.)

Kierkegaard tehát végül úgy összegezi Don Juanról szóló írását, hogy ezt a figurát nem látni, hanem hallani kell, különben nem értjük meg soha. Vajon nem ugyanezt fejezi ki E.T.A. Hoffmann [novellájában az a rész, amikor egyedül van újra a páholyban, és újra végigéli a művet? Érdemes idézni Kierkegaard szavait az írás végén, annyira romantikus és költői, mintha nem is filozófus írta volna: „Hallgassátok Don Juan... *Hallgassátok a kezdetet, élete nyitányát; mintha csak villám csapna le a gomolygó felhők közül, úgy tör elő az élet komolyságából, gyorsabban mint a villám, vadul cikázva és mégis magabiztosan; hallgassátok, amint belerohan az ember élet pazar gazdagságába, amint megostromolja és áttöri az élet rendjének gátjait. Hallgassátok a vágy és a szenvedély e fékevesztett tombolását... a megkísértés suttyogó hangjait a csábítás örült mámorát, hallgassátok a pillanatot néma csendjét...”.*

Don Juan csábít, tehát még mindig, kell, hogy csábítson minket is Mozart zenéje.

A század egyik később született költőjét érdemes talán még a témával kapcsolatban megemlíteni. Eduard Mörike és a Mozart *prágai Utazása* c. kisregénye közelítette meg a mozarti személyiség lényegét a leg-sokoldalúbb módon. Mörike lelki rokont fedez fel Mozartban, művészetében ugyanúgy jelen van az árnyék és az idill. Menekülése az idillbe személyiségéből adódó kényszer: képtelen a valóságot, melyben ő is csalódott, mint e század gondolkodói, elviselni, ezért idillt teremt magának, de szenvedését nem tudja és nem is akarja elhallgatni. A szenvedést „letisztulva és

mosolyogva” kell a művésznek ábrázolnia. Ezért Mozart az ő számára példakép és a Mozart-novella főhőse egyben önarckép is.

Mozart Prágába utazik a Don Juan bemutatójára 1787-ben. Az úton egy kis időre ő és a felesége megáll egy idillikus kastélyban, arisztokrata környezetben. A novella felépítése zenei jellegű. A „nyitányban” már felcsendül a korai halál előérzetének motívuma, akárcsak a Don Juan-nyitányban. Az operáról azonban csak a novella vége felé szól itt Mozart, addigra el is sötétül a fényes, idillikus környezet, és a mű végső kicsengése ez marad: árnyék borul az arisztokrata világra, a mester zenéje és önmagával kapcsolatos sötét előérzetei mély nyomot hagynak az egyik szereplőben, aki, nem véletlenül, egy fiatal grófnő.

A novella szimbolikája többszörös pusztulást sugall: halál vár az arisztokratikus világra, az önmagát emésztő művészetre, és persze Don Juanra, de ez utóbbi az egyetlen, akinek halála nem lesújtó, inkább felemelő.

AMörrike-novella a mozarti személyiség sokszínűségét is képes ábrázolni: a mester magányosságát alkotás közben; zenéjének olaszos fényt, vonzódását az egyszerű, természetes élet és emberek iránt, ami-ben neki soha nem volt része; jókedvét, bécsi bohéméletét, szeretetét és barátságát (Haydn levele), független szellemét. Mindezt teszi úgy, hogy tragikus és komikus motívumok, fények és árnyak egyszerre vannak jelen, akárcsak az „operák operájában”.

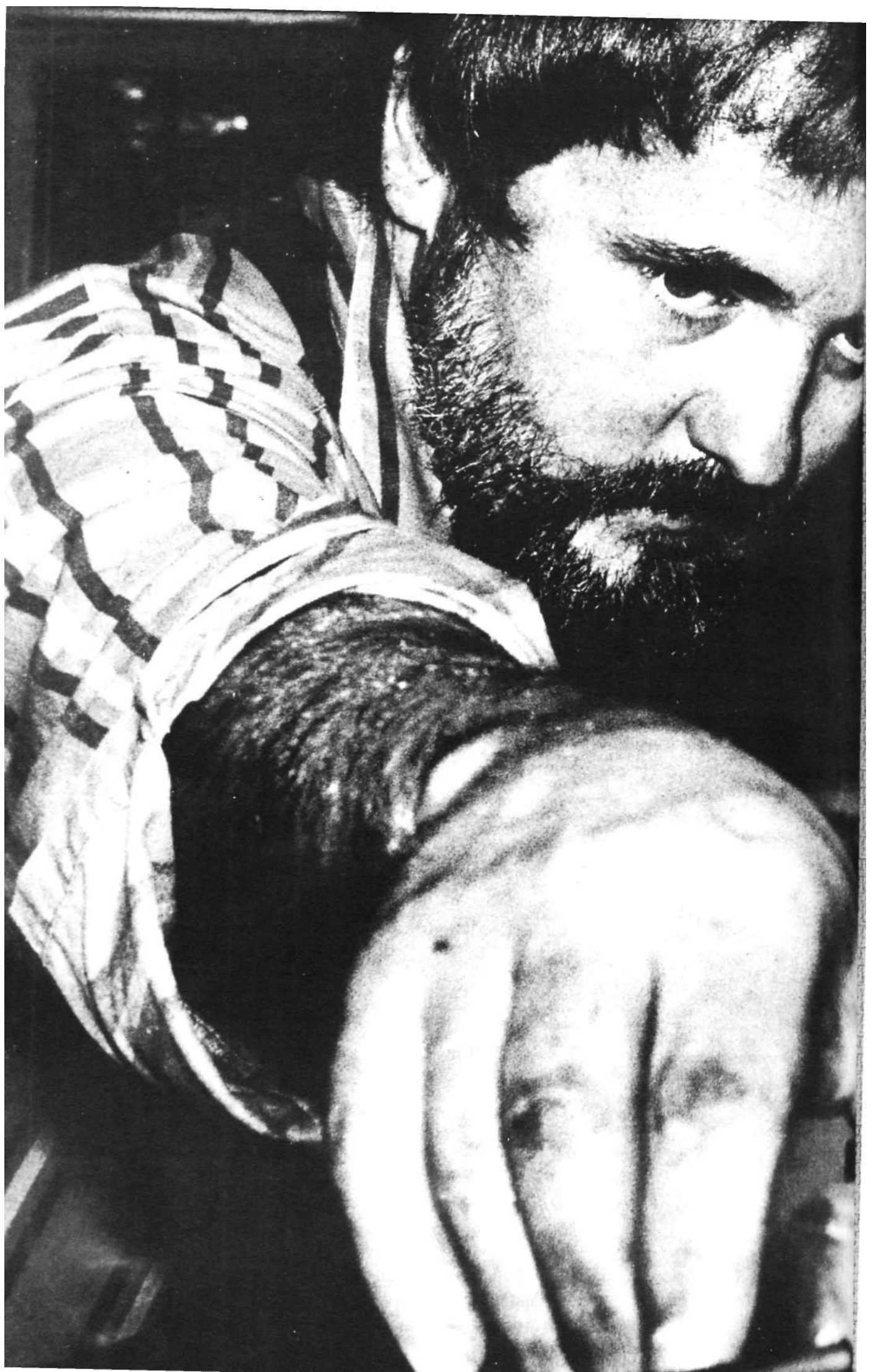
Ú elemmel is gazdagítja Mörike a Mozart-képet. A művész-problematikával, ami számára alapvető konfliktus. A művész magányos többnyire, a környezet ritkán érti meg és fogadja el, konfliktus okoz lelkében az a törekvés, hogy megértsék, és az a tudat, hogy úgysem fogják megérteni. A Mörike által teremtett, elképzelt idillikus környezetbe Mozart úgy jut be, hogy „bűnt” követ el: leszakít egy gyümölcsöt a kert narancsfájáról, nem szándékosan. Elbűvöli a Dél látványra, már mászott van, gyereként Nápolyban, és már dallamok áradnak lelkéből, derűs dallamok: Zerlina és Masetto kettőse. Keze akaratlanul téved a gyümölcs felé. A bűnt büntetés követi egy kertész képében. Mozart, akinek nevét nem ismeri a kastély, csak annyit tud róla, hogy muzsikos, a novella elején egyértelműen „lump” alak, aki lopni jár előkelő emberek olaszos kertjébe. Csak a Mozart név hallatán fogadják őt lelkesen, hódolattal, nagy őszinte szeretettel. A művész tehát gyanús, a foglalkozása nem „erkölcsös”, ez a „normális” ember véleménye. Kivételes eset, amilyen csak a fantázia szférájában van, hogy egy Mozart egy zeneértő- és barát arisztokrata körben egy boldog, gondtalan napot tölthet. (Egyébként csak „költő érthet meg egy másik költőt.”)

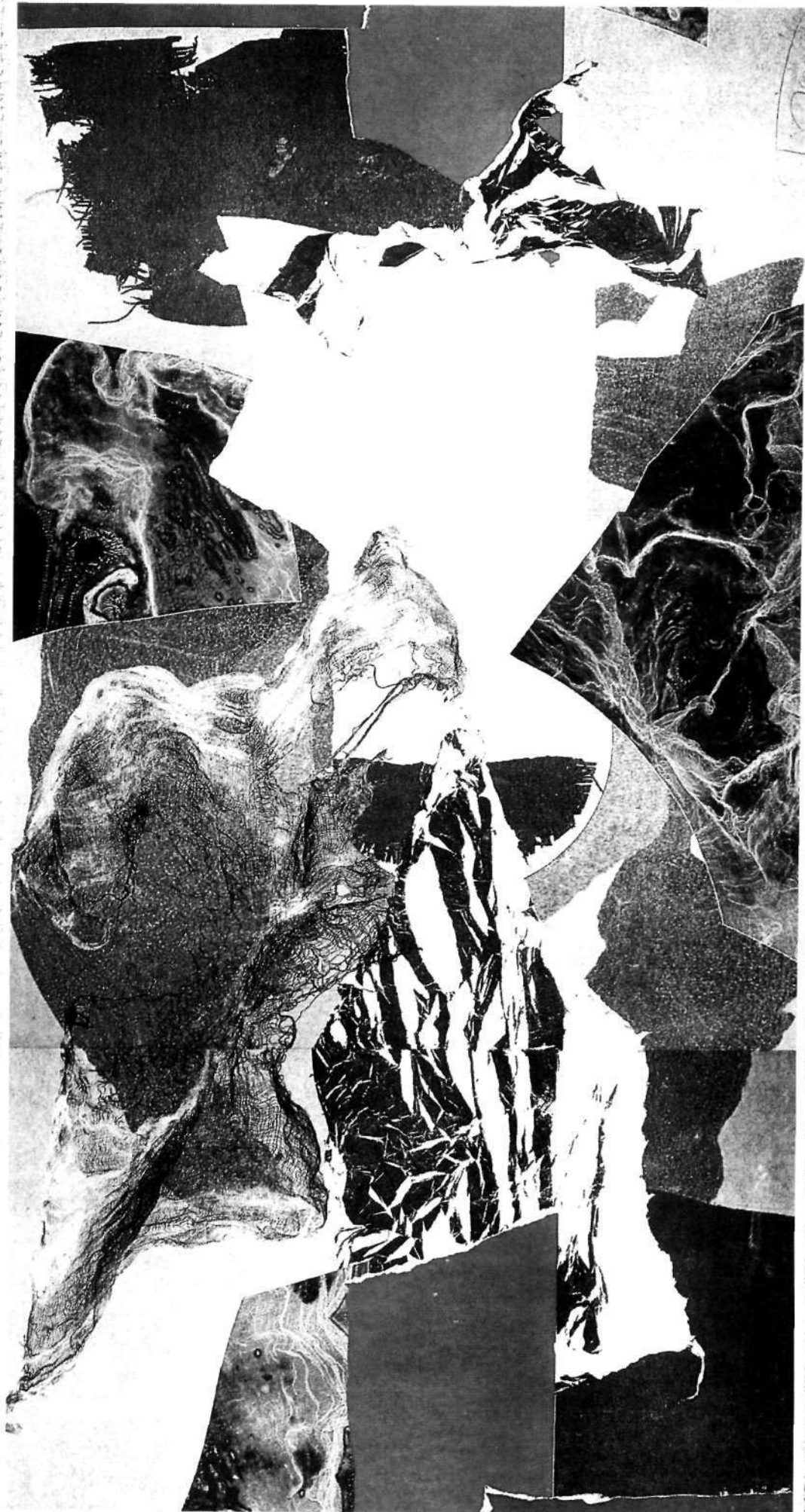
Ebben a novellában az is érthető nyelven, hogy Mozartot miért érdekli a Don Juan-téma. A figura is „erkölcstelen”, bűnt követ el, amiért bűnhődés jár, de a zene pozitív gondolatokat is kifejez: itt fordul elő először, hogy Don Juan nem szimpla szélhámosként jelenik meg. Mozart számára követendő példa, önmagát megvalósító, szorongást nem ismerő, világrénddel szembeálló ember, életművész, művész.

A Mörike-novella konfliktusmentesnek ábrázolja a művész és a hallgatóság viszonyát, de csak a felszínen, és érzékelteti azt is, hogy ez csupán ábránd, vágykép az ő részéről. Az út végül is azért vezet Prágába, mert Bécsnek nem kellett a Don Juan; az út legvégén pedig valóban a korai halál, az „élet legigazabb” barátja áll. Ezzel a sötét tétellel zárul Mörike Mozart-novellája, amely akár összefoglalója is lehetne a 19. századi Mozart - Don Juan - értelmezéseknek.

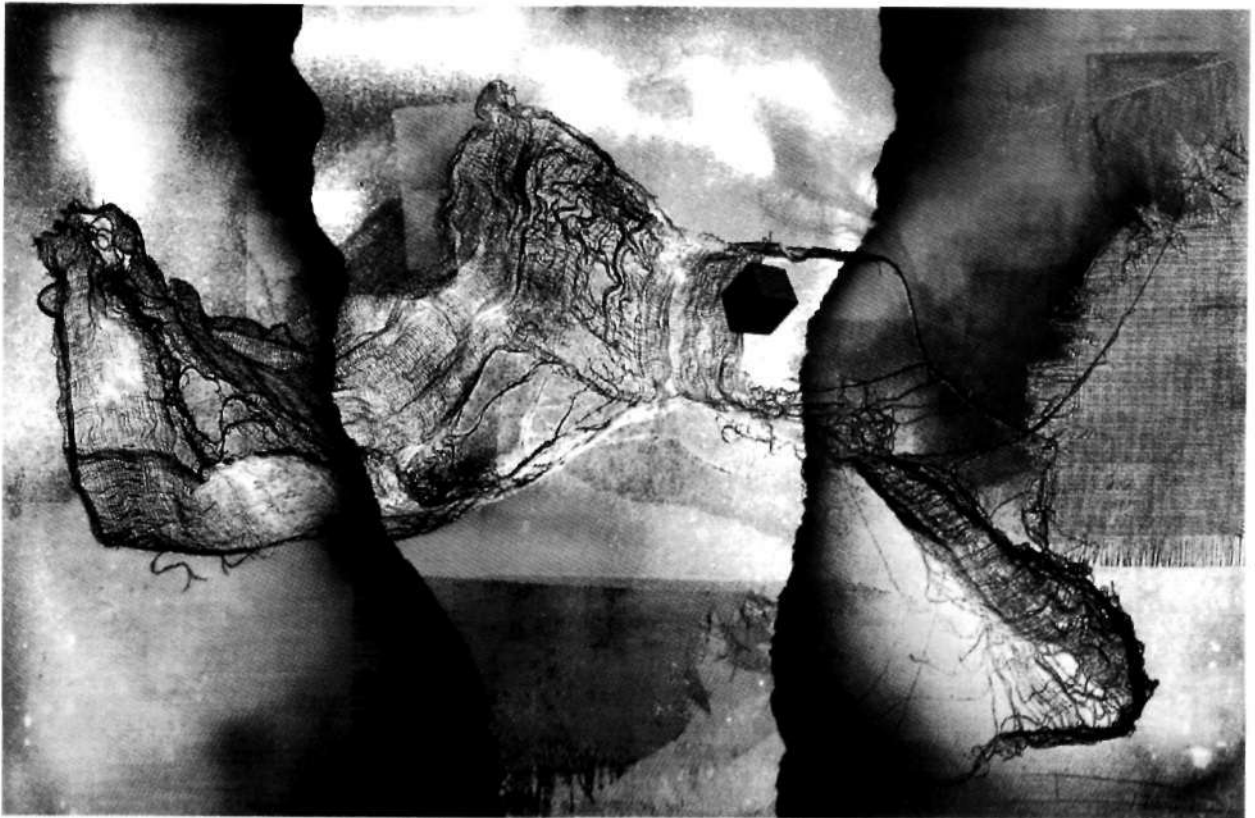
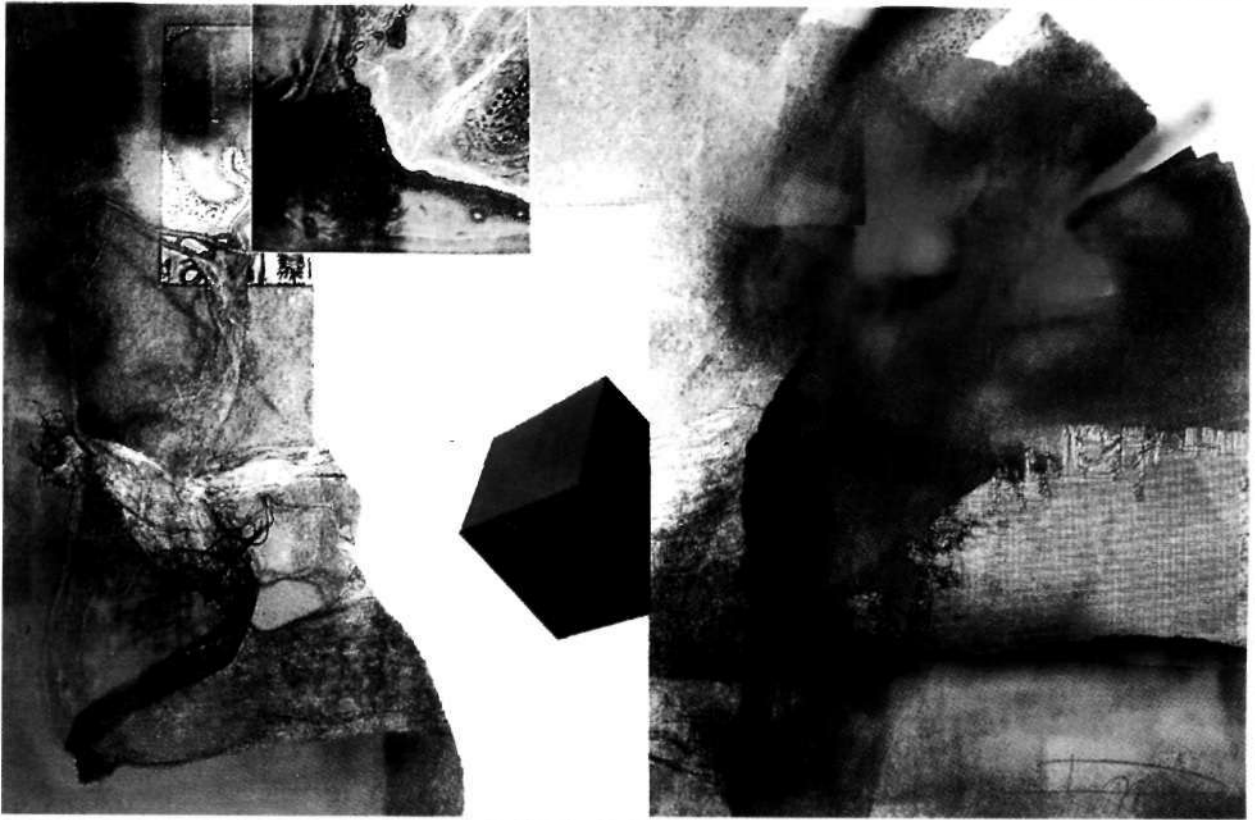
Mozart életútján persze még találkozhatunk nagy művekkel a Don Juan után is, de egyikben sem kap a démonikus erő ilyen hangot. A *Cosi fan tutte* akár ellen-Don Juanként is felfogható; Mozart korában játszódik a történet és arról szól, hogy könnyűvérű társadalmakban már nincs is szükség Don Juanra: a nők könnyen elcsábíthatók, nem kell túl nagy erőfeszítés, nem kei! nagyhatalmú csábító. Kicsinyes emberek, kicsinyes célok kerülnek előtérbe, nincs tragédia, csak könnyed nevetés. A *Varázsfuvola* megint egészen nagy világ, betegen és szomorúan alkotta utolsó opera, amely mégis az élet szépségét hirdeti, a hitet, hogy győzni lehet a sötétség felett.

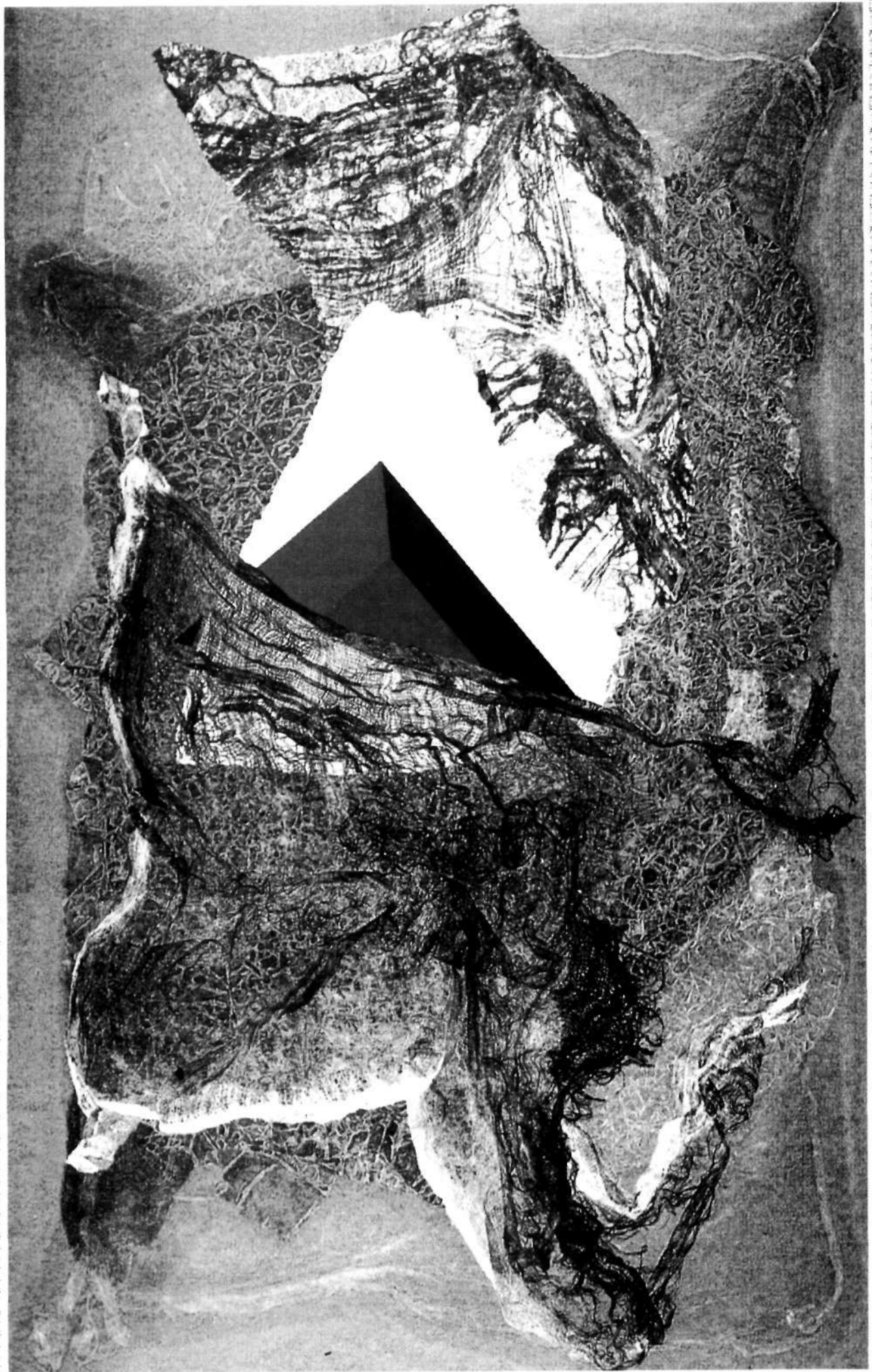
Azseni értelmezése a múlt század óta sokat változott. Elvesztette romantikus jelentőségét, Mozart zsenije azonban továbbra is csodálattal tölt el minket, rejtélye ma is megihlet művészeket: a legmodernebb művészet, a film nagyjait például. Milos Forman *Amadeus* c. filmje is azt kutatja, valóban az „istenek kegyeltje” volt-e Mozart. A film nyelvén próbál szólni a zenéről, ami éppoly lehetetlen, mint a költészet erejével szólni, de ő is közel kerül a személyiséghez. Mörikéhez hasonlóan ő sem titkolja el kevésebb ragyogó oldalait, csak sokkal szabadabban és persze képszerűen teszi ezt. Az ő filmjében Mozart infantilis, élethabzsoló fiatalember, akinek valódi örömet mégis csak a zene nyújt. A kép hiteles, hisz Mozart maga vall levelében arról, hogy soha nem volt igazán boldog, de boldogtalan sem, és ezt valószínűleg a zenének köszönhette, mely bőségesen áradt belőle. Forman filmjében tehát Don Juan-i vonásokat kap Mozart, de a modern művész megszabadítja őt a már közhellyé vált romantikus sallangoktól. Igazi választ arra a kérdésre, hogy mitől zseni a művész, ő sem ad, de vállalkozása bizonyítja arra, hogy a „természet műalkotása” (-Mozart) ma is csábít. Ma is vonzó sokak számára a sötét, de cseppet sem riasztó mélység, melyet könnyedség álcáz, melyet csupán hallgatva érthetünk meg.

Buza Beáta

HIGGYÉL, BÍZZÁL, ÖRÜLJ

(Beszélgetés Dús Lászlóval)

- *Azért vagyok kíváncsi rád, mert érdekel, hogy ki az az ember, aki akkor is Zalaegerszegen van, amikor valójában a világ egy másik részén él, dolgozik. Hogyan lehet az, hogy Te állandóan jelen vagy ebben a városban?*

- Erre nem nekem kellene válaszolni, de azt hiszem ennek a legnagyobb titka, hogy hazahoztam egyszer egy ezüstsínű autót Amerikából, s ez akkora port vert föl, hogy ettől engem mindenki ismert. Nem azért, mert képzőművész, festőművész vagyok, hanem mert volt egy Ford Taunusom.

- *Mikor volt ez?*

- Hetvenegyben. Buza Feri bácsi javította a kocsit, akkor az egész országban nem volt ilyen autó. Ez nagyon nagy dolog volt akkor. De lehet, hogy nem ezért. Lehet, hogy a szakkör miatt ismernek. Én nagyon híres szakkört vezettem, kedves, csodálatos emberekkel, ma is szívesen emlékeznek rá - én is.

- *A családban nem igazán lehet találni olyan embert, aki képzőművész lett volna. Rólad hogyan derült ki, hogy van benned tehetség?*

- Anyám mesélte, hogy három éves koromban arra kértem, hogy rajzoljon nekem egy lovat, és próbáltam utánozni, amit ő rajzolt. Igazából a zalaegerszegi Petőfi iskolában vették észre, és fölhívták anyám figyelmét arra, hogy ezt kellene folytatni. Orosz tanár úr azt mondta anyámnak, hogy ennek a gyerekeknek a képzőművészeti gimnáziumba kéne menni, és akkor én oda felvételiztem.

- *A család, az édesapád foglalkozása miatt - aki katonatiszt volt - eléggé különleges utat járt be.*

- Ez úgy volt, hogy anyám apánk után vitt Németországba, és ahogy ez történni szokott, a férje elhagyta - kiment Amerikába - kénytelenek voltunk visszajönni. Megérkeztünk a nagyapámékhoz, nem sokkal azután az egész családot 24 óra alatt kitelepítették a szőlőhegyre, szóval szörnyű dolgok voltak.

- *Azt mesélték rólad, hogy az első elemít Németországban jártad. Beszélés is németül?*

- Nem, nem. Állítólag kitűnően végeztem az első elemít, beszéltem is németül, de aztán hazajöttünk, és akkoriban nem volt jó dolog németül beszélni. Itthon szinte azonnal kiverték belőlünk, hiszen magyar iskolába kellett járnunk. Egyébként nem nagyon szerettem a német nyelvet, amilyen nyelv antitalentum vagyok, örülök, hogy angolul sikerült megtanulnom, az sem volt olyan könnyű.

- *Mesélj a gimnáziumi négy évről. Elmentél tizennégy évesen...*

- A gimnázium csodálatos volt. Emlékszem rá, hogy a családom miattam nem disszidált ötvenhatban, mert amikor hazajöttem Pestről, közölték, hogy megyünk. Mondtam: nem én! Engem most vettek fel ebbe a csodálatos iskolába, ami egy álom volt, innen el nem mozdulok. Ezért itt maradtunk, nem mentünk sehová.

- *Nehéz volt bekerülni abba az iskolába?*

- Nagyon.

- *Hogyan ment, emlékszel rá?*

- Hát az úgy történt, hogy az édesanyámnak volt egy barátnője, egy tanárnő, Gabi néni, akinek a nagynénje jól ismerte Borsos Miklóst Pesten. Amikor meglátta az én itthoni kísérleteimet, - szobrocskákat készítettem akkor -, azt mondta, hogy ezt ő szeretné elvinni Pestre a Borsoshoz megmutatni. Majdnemhogy ez adta az első lökést. Borsos azt mondta, hogy ennek a gyerekeknek van érzéke, ezt folytatnia kell. Így kerültem én Pestre ehhez a nénihez, akinek párizsi szalonszerű, művészkedvelő háza volt. Ott én megismertem, mint tizennégy éves gyerek Szabó Lőrincstől kezdve mindenkit. Nem tudsz olyat mondani, aki számított a képzőművészetben, vagy az irodalomban, akivel én ott ne találkoztam volna. A Tersánszky Józsi bácsi furulyázott nekem például. Egészen fantasztikus körülmények közé kerültem innen Egerszegről, egy pillanat

alatt körülvettem a komolyzene, az irodalom, a képzőművészet, amit el tudsz képzelni. Plusz ott volt a gimnázium, szóval fantasztikus volt.

- *Akkor nem csodálok, hogy nem akartál menni.*

- Nem. Nem voltam hajondó.

- *Az egészen egyértelmű volt, hogy a gimnázium után tovább mész a főiskolára?*

- Egyértelmű lett volna, ha rögtön felvettek volna. Harmadszori kísérletre vetek föl, az első alkalommal például csak estire, de nagyon jó volt, mert Kmetty bácsihoz kerültünk, és sokat tanultunk tőle.

- *A főiskolán milyen hatások értek?*

- Az első, hogy Bernáth Aurél tanítványa lettem. Én soha nem felejttem el, amikor felvettek a főiskolára Borsos Miklós gratulált nekem, és azt mondta: nagyon örülök, hogy Bernáth növendék letél, mert vedd tudomásul, nagyon kevesen tudják, de megmondom neked - akkor nem is nagyon értettem, de ma már tudom -, hogy aki Magyarországon számít valamit a képzőművészetben, az mind Bernáthtól került ki. És ha belegondolsz, tényleg a Csernustól Újházig sorolhatnám neked, aki itt valami komoly dolgot csinál a festészetben, az mind Bernáth növendék volt. Mert fantasztikus tanár volt, olyan csodálatos egyéniség, hogy nem is kellett, hogy mondjon valamit. Csak ült és nézte a képet, mi meg pontosan tudtuk, miről von szó. Ez volt Bernáth Aurél. Ma már ilyen ember nincs.

- *Vagányváltál?*

- Nem tartoztam a vagányok közé, nem ittam, nem verekedtem, nem voltam az a fajta, a mai napig sem vagyok az. Megpróbáltam a magam módján dolgozni, nem utánoztam senkit, néha szerettem volna olyan jó képet csinálni, mint az Újházy, de megpróbáltam előrehaladni. Amikor utolsó éves voltam, lett volna lehetőség arra, hogy egy évig úgynevezett művészképzésen vegyek részt. Bernáth Aurél szerette volna, ha ott maradok a főiskolán, mint tanársegéd, de a feleségem már itt dolgozott Egerszegen a tervezőirodában, mint ösztöndíjas, tehát ahogy tudtam, megpróbáltam minél előbb befejezni az egészséget, és hazajönni.

- *Nagy kérdés volt egyébként, hogy mi lesz veletek a főiskola után?*

- Egy művésznek ez nehéz. Az is nagy szó volt, hogy idekerülve Zalaegerszegrre volt állásom. Én voltam a megyei képzőművészeti szakreferens, még kimondani is nehéz. Inkább szakmai tanácsadás volt ez.

- *Gondolom, nem csináltad szívesen?*

- Ezt nem mondhatnám. Érdekes volt, tulajdonképpen ez adta a lehetőséget, hogy meg tudtam oldani olyan dolgokat, hogy idehozzak egy Borsos kiállítást, megcsinálni az egervári művésztelepet. Ez az állás tette lehetővé, hogy személyesen ismerkedjem pártvezetőkkel, a kulturális élettel, a megyei tanács ott dolgozó munkatársaival, több lehetőségem volt előkészíteni a dolgokat.

- *Hogyan jött az egervári művésztelep ötlete?*

- Az ötlet a megyetanácson született. Amikor végeztem, leírtam egy vázlatban, hogyan kellene megcsinálni. Összeállítottam egy névsort, amiből botrány lett később. Elterjedt, hogy a Dúsnak a reakciós bandája megjött Egerszegrre, szóval rendkívül bonyolult volt az egész, mindenesetre a lényeg az, és az örömöm, hogy huszonöt év után visszajöve kiderül, hogy az a bizonyos reakciós, képzőművészeti banda, akiket én Egerváron összegyűjtöttem, a magyar képzőművészeti élet meghatározó alakjai lettek. Nagyon sokan közülük Munkácsy-díjasok. Szóval nagyon komoly művészek voltak itt.

- *Mennyire kísért téged akkor a származásod?*

- Érdekes módon, nem túlzotton. Valahogy úgy volt, hogy én elkerültem Pestre, és ott nem törődtek velem ebben a szakmában, de

a húgom, aki Zalaegerszegen maradt, őt érték hátrányok, nem mehetett például egyetemre, egyszerűen elválták.

- *Amikor te visszakerültél a városba, nem figyelték a lépéseidet?*

- Sok minden volt, amit több napos beszélgetésben sem tudnék elmondani. Nem tudom igazán, miért, de akkor kezdődött a cirkusz, amikor én ki akartam menni Amerikába egyéves tanulmányútra. Ennek az előkészítése szörnyű volt, soha nem felejttem el, napokat kellett bejárni a rendőrségre. Dús elvtárs, ide figyeljen, ha ott megnézi ezt vagy azt, stb, megpróbálják beszervezni. Hogyha maga megígéri nekünk, ha tudomására jut, hogy a szakkörében vannak olyan elemek, akik nekünk nem tetszenek, ha ezekről naponta információt ad, akkor biztosíthatjuk, hogy megkapja az útleveleit. Szóval ez így ment, és minden nap valami más. Nahát, amikor visszajöttem, akkor rám akarták fogni, hogy kémkedtem, azért kaptam az autót. Tényleg volt úgy, hogy három-négy órát ültem a rendőrségen, rám zárták az ajtót: írja le, hogy mi történt, gondolkodjon. Nem véletlen, hogy kimentem. Ha ez nem történt volna meg, még mindig itt vagyok. Én imádtam Zalaegerszeget, Zala megyét, a művésztsáim, a barátaimat, az egészet. Nem mentem volna el, rákényszerítettek.

- *Végül is nem bírtad?*

- Idegileg nem bírtam. Apám, itt járt Magyarországon, és azt mondtam neki, hogy semmi más nem kérek tőle, azt is vissza fogom fizetni, - ahogy vissza is fizettem, - küldjön jegyet, hívjon meg, hogy én kimehessek és körülnézhessenek, mert biztos voltam benne, komoly művészetet anélkül nem lehet csinálni, hogy az ember ne nézzen körül, és ne tudja, hogy mi van a nagyvilágban. Ebben segített, hogy egy évre kikerülhettem Amerikába.

- *Mit csináltál az alatt az egy év alatt?*

• Cleveland-ben voltam, a pincében festettem, és a képekből volt három kiállításom Amerikában. Na, ezeken a kiállításokon vásároltak tőlem annyi képet, hogy abból vettem azt az autót, nem kémkedésből.

- *Amerika a lehetőségek hazája, segített neked ott valaki?*

- Senki.

- *Beszéltél akkor már angolul?*

Nem, egy szót sem.

Hát hogy lehet akkor? Kimegy az ember Amerikába, lemegy a pincébe, fest, és amit fest azt azonnal eladja?

- Várjál, ez egy ilyen tanulmányúton még elmegy, de képzel el, amikor megérkezel Amerikába, két bőrönddel, egy feleséggel, egy kisgyerekekkel és egy kurva szót sem tudsz angolul - akkor újra kell kezdeni az egészet.

- *Tulajdonképpen, amikor megjöttél, és elég sokat zaklattak, akkor döntötted el, hogy végleg elmész?*

- Hosszú ideig nem. Egyszer kértem útlevelet, hogy családostól kimehessek Olaszországba, hogy megnézhessenek egy-két dolgot. Azt mondta az útlevelesztályon az egyik vezér, hogy idefigyeljen Dús elvtárs, amíg én itt vagyok, maga itt családostól útlevelet soha, sehova nem fog kapni. Ezt így megmondta.

- *Figyeltek?*

- Ha én a kocsival elindultam bárhová, egyfolytában követtek.

Mi lett ezzel a csodaautóval?

- Azzal léptünk le.

- *Mikor?*

- Hetvenháromban.

- *De azért ezt már megelőzte a gondolat, nem? Készültél rá?*

Hajaj! Meg volt pontosan tervezve a szökés. Amikor közölték, hogy nem fogok útlevelet kapni, akkor elhatároztam, hogy én in- nért elmegyek. Nem bírtam már, azt mondtam, ha még egyszer be kell, hogy menjek a rendőrségre - már pedig majdnem minden nap be kellett mennem -, akkor indulok. Azt mondtam, ha úszni kell, ha bármit kel! csinálni, én megyek. A feleségem is vállalta, és képzel el, gyerekekkel ezt megcsinálni! Meg volt tervezve, hogy Jugoszlávián keresztül megyünk. Szegeden volt egy focista, aki pénzért elvállalta, hogy átjuttat a vízen keresztül Olaszországba. De én optimista ember vagyok, ezért bementem a Gazsóhoz. Azt mondtam: nem hiszem el, ha én megmagyarázom a Gazsóznak, hogy nekem látnom kell egy-két olyan dolgot, ami nekem fontos, nem hiszem, hogy ne értené meg. Fogadott. Érdekes módon én ezekhez a funkciókhoz mindig bejutottam, bejáratos voltam, jóban

voltam velük. Azt hiszem, a maguk módján tiszteltek és szerettek is. A Varga Gyula is fogadott. Mondtam neki, hogy nem kapok útlevelet. Varga Gyula előttem hívta fel a Gazsót, azt mondta, hogy ennek a gyerekeknek adjatok útlevelet. A Gazsó megfogott, levitt a Vargához, azt hiszem az volt az útlevel osztály vezetője, és azt mondta neki, hogy három napon belül a Dús család kapjon útlevelet. Esküszöm, így volt. Én boldogan hazamentem, mondtam, lesz útlevel, mehetünk Olaszországba. Akár hiszed, akár nem, aznap éjjel két órakor, szakadó esőben egy magas rangú rendőrtiszt beállított hozzám, hogy négy szemközt szeretne velem beszélni. Bementünk a műterembe, s ott azt mondta, hogy a Gazsó elvtársnak az a kérése, hogy azonnal vonjam vissza az útlevelkérelmemet. Még most is szaladgál a hideg a hátamon, ahogy visszaemlékszem rá. Mondom, hogy nem vonom vissza. Erre azt válaszolta, hogy meg lesznek ennek a következményei. Rá egy hétre megkaptam a kérelmem elutasítását. Na, most képzeld el, hogy a feleségem és a gyerekek kérelmét nem utasították vissza, s ez a leglényegesebb. Akkor leültem, soha nem felejttem el, írtam egy levelet, hogy mégiscsak felháborító ez az eljárás, és elmegy mindenki, magyarul kiírtam, hova a minisztérium meg a többiek, s ezt, mint fellebbezést elküldtem. A nevelőapám azt mondta, hogy ezért engem le fognak csukni, ezt nem lehet csinálni, de akkor a levél már régen elment. Mi történhet, megkönnyebbültem, és elkezdtem éjjel-nappal intézni, hogy szökünk. Akkor Szegedre mentem, onnan Pestre, éjszakai lokálokban tárgyaltuk, hogy szökünk, vittem magammal nagy összegeket, hogy ezért fognak minket átvinni. Hazalövök Szegedről hajnalban, és a feleségem felöltözve ott vár, ideges, s azt mondja, képzelj el, megkaptad a fellebbezésre az útlevelet.

- *Arra a csúnya fellebbezésre?*

- Igen, arra. Na, most jön a lényeg: az itthoniak nem tudták, hogy én a fellebbezésre megkaptam az útlevelet, a pestiek meg azt nem tudták, hogy a feleségem és a gyerek itthon megkapta az övét. Képzelj el, ilyen előfordulhat ebben az országban.

- *Szinte hihetetlen.*

- És akkor, abban az állapotban, ahogy Szegedről megjöttem, beültem az autóba és mentem Budapestre vízumokért. Egy-két nap múlva már nem voltunk itthon. Amire észhez tértek, addigra mi már kint voltunk.

- *Rögtön Amerikába mentetek?*

- Nem lehet Amerikába csak úgy bemenni, egy fél évet kellett dekkolnunk Németországban, és várni arra, hogy kiengedjenek bennünket. Barátoknál voltunk, és várakoztunk.

- *Az édesapád tudta, hogy mész?*

- Igen, tudta, helyesebben írtam neki, hogy megérkeztünk Németországba, kaptam tőle levelet, amiben írta, hogy azonnal menjünk vissza, nem mehetek ki, és semmiféle támogatást nem ad nekem. Közölte velem, hogy az egész nem lehetséges, mert művész még labdába nem rúgott Amerikában, felelőtlen dolog családostul kimenni. Ő segíteni nem tud, nem is akar és nem is fog, mert ehhez nem járul hozzá.

- *Mit csinált ő Amerikában akkor?*

- Egy neves 27 nyelvű rádióállomásnak a tulajdonosa volt. Ellenkező híresztelések ellenére - ugyanis sokan mondták, könnyű volt a Dúsnak, az apja kint volt Amerikában, megadta a kezdő lökést, - ez nem így volt. Az én kezdő lökése az volt, hogy takarodjál vissza.

- *Ismerte ő egyébként a te munkáidat?*

- Persze. Volt egyszer-kétszer idehaza, és látta mit csinálok.

- *Szóval, akkor Amerika nem fogadta tárt karokkal Dús Lászlót.*

- Nem.

- *Hogy sikerült mégis bevenned ezt a nagy világot?*

- Megérkeztünk, egy barátomnál laktunk egy hónapig, utána sikerült egy padlásteret kibérelni. Közben voltam segédmunkás egy keretgyárban, két dollár ötvenért, a feleségemnek sikerült elhelyezkednie rajzolóként három dollár ötvenért, és ez így ment kb. fél évig, de én közben éjjel festettem, csináltam a képeimet, abban hittem, mert ha én ezt egyszer meg tudom mutatni itt Amerikában, mindenki seggre ül, mindenki elájul.

- *Miket csináltál akkoriban?*

- Próbáltam folytatni azt, amit már itt elkezdtem, de ez itthon nem kellett, nem is értették, nem akarták, ezek akkor már nonfiguratív dolgok voltak. Később béreltünk egy házat, annak a pincéjében dolgoztam, Clevelandben, de akkor egy ismeretség révén eljutottam a States College-ba, ott volt módom a grafikai osztály gépeit és anyagait használni. Éjjel-nappal dolgoztam, monoprinteket, egyedül grafikákat készítettem. Öt-hat alkalommal összehoztam egy anyagot, amiről úgy gondoltam, ennél jobbat nem lehet csinálni. Most majd lemegyek New Yorkba, és bemutatom, aztán mindenki el lesz ájulva, hogy megjött a nagy európai művész. Hát ez télen volt. Két hatalmas portfólióval, bőrönddel beállítottam New Yorkba, előre felírtam hetven galériát, hogy oda kell elmenem, fontossági sorrendben, és a Püskiék könyvesboltjából hívogattam föl őket. Képzeld el, hogy tíz nap alatt egyetlen egy galériára sem volt hajlandó fogadni. Nem arról volt szó, hogy ezek a képek olyan rosszak, hogy nem érdemes velük foglalkozni, meg sem nézték. Utolsónak odairtam, hogy Leo Castelli. A Leo Castelli még ma is a képzőművészet pápája. Ez egy olasz származású galerista, aki úgy kezdte a pályafutását, hogy megcsinálta a New York-i iskolát, az egyik legfontosabbat a huszadik században. Na, ez az ember föl volt írva utoljára, hogy talán ő is számításba jöhet, de őt még ember nem merete felhívni. Fölhívom, ezt a Leo Castellit, és képzeld el, hogy ő vette föl a kagylót. Ilyen a világon nincs. Ez olyan szerencse, hogy páratlan. Elmondtam, hogy én semmi mást nem akarok, csak azt, hogy valaki nézze meg, és adjon egy jó szót, hogy legyen erőm folytatni. Azt mondta, jöjjön be. Mikor? Most. Nahát képzeld el, beállítottam ezzel a két bőrönddel, mert abban az időben nagyméretű monotípiákat csináltam, s ahhoz, hogy egy grafika létrejöhessen - egy hetvenszer százas papírra nem fért több a rézkarcnyomó gépbe - nyolc, tíz darabot kellett egymás mellé tenni, úgy alakul ki a kép. Ezek voltak a bőröndben.

Leo Castelli egy kicsi ember, ott állt az íróasztal mögött, és képzeld el az íróasztal egyik végében ült a Rauschenberg, az én számomra az egyik legnagyobb művész, és a másikban, akit nem nagyon szeretek, de mégis egy sztár, Andy Warhol és Castelli. Én azt sem tudtam mondani, hogy csókolom, vagy jó napot... Ott álltam, lemerevedve. Nem tudom elmondani ezt az érzést. S egyszercsak ez a kis ember azt mondta, hogy akkor nézzük. És akkor ezek hárman a padlóra rakosgatták a dolgaimat. A lényeg az, hogy Leo Castelli eltöltött velem három órát, azt mondta, nagyon tehetséges munkák, neki nagyon tetszenek, de ő nem kezd új művészekkel, de rajtam fog segíteni. És ott előttem fölhívott két galériát, s ezeknek elmonda, hogy van itt egy tehetséges ember, akit ajánlok a figyelimetekbe, s ha egy mód van rá, segítsenek. Az első helyre, ahová elmentem, ami nálam volt, mindent megvettek, készpénzzel kifizették, úgyhogy hazavittem nyolcezer dollárt zöld pénzekben, azt hittem, hogy tényleg itt a világ vége. Így kezdődött. És úgy folytatódott, hogy a későbbi menedzserem ebben a galériában meglátta a képeimet, és fölhívott telefonon, hogy neki ez kell, ő ezt szeretné, erre van szüksége, fölkeresett személyesen, alá akart íratni velem egy húszéves szerződést, amire nem voltam hajlandó, és ezzel az emberrel dolgoztam együtt úgy, hogy két-két éves szerződéseket kötöttünk, egészen 90-ig.

- *Szóta önálló vagy?*

- Igen, 90-ig mondhatnám bátran, hogy én voltam a világ egyik legjobban fizetett művésze, szerződésben. Kaptam 15-20 ezer dollárt havonta. Ez ment 15 évig.

- *Ő meghatározta, hogy mit csinálj?*

- Semmit. Ez a legérdekesebb. Soha sem mondta, hogy mit, hogyan, semmit.

- *Mire vagy legbüszkébb, amire azt mondd, hogy csúcs az életedben?*

- A legnagyobb csúcs, amit művész elérhet, és rajtam kívül magyar művész Amerikában ezt nem érte el, hogy bent vannak a munkáim a Metropolitan Múzeumban, a washingtoni Nemzeti Galériában, mindenhol Amerikában. Legnagyobb csúcs - mi az, hogy csúcs? Az embernek vannak elképzelései, s ha létre tudja őket hozni, az már csúcs. Most a legnagyobb csúcs, hogy kitaláltam egy olyan technikát, hogy hogyan lehet papírt merítés nélkül,

limit nélkül készíteni, most készítettem hat négyzetméteres papírokat Mórton, és papírszobrokat.

- *Tudnivaló rólad, hogy téged elért egy eléggé ritka és súlyos betegség Amerikában.*

- Mertem remélni, hogy az első olyan riport, amiben erről nem lesz szó...

- *Ha akarsz, nem kell róla beszélned.*

- De, szívesen. Ujabb Amerikában, ha írnak rólam és megjelenik egy újságcikk, márpedig sok jelenik meg, ez a főcím: a híres művész túlélte a sklerózis multiplexet stb.

- *Ezt nem tartod extra dolognak?*

- Én mint művész nem változtam, lehet, hogy emberileg igen, de művészetemet ez nem befolyásolja. Az, hogy az ember tolószékben ül másképp gondolkozik akkor, és utána is. De már nem vagyok tolószékben. Ha művészetemről van szó, nem kedvelem, hogy a betegséggel azt összehozzák, de különben szívesen beszélgetek róla, sőt eljárak klubokba, ahol ilyen emberek találkoznak, mesélek nekik, mert ez különleges eset, hogy valaki kijön a tolószékből.

- *Meddig voltál tolószékben?*

- Egy fél évig.

- *Hogy sikerült kijönni belőle?*

- Ebből igazán soha sem lehet meggyógyulni. Engem betoltak a clevelandi klinikára, amelyik az egyik leghíresebb kórház, ahol ezt a betegséget kezelik, ahol volt egy fiatal orvos, aki ezt kutatja régóta. Nagyon nagy szerencsém volt, hogy vele találkoztam. Összebarátkoztunk, ő is fest, vasárnapi festő, nagy sakkos, én is nagyon szeretek sakkozni, ő azt mondta nekem: ide figyelj, neked elmondom, mert te megérted: mi nem tudjuk, hogy mi ez a betegség, nem tudjuk mi okozza, mit lehet vele csinálni. Azt mondta, hogy higgyél, bízzál, örülj, ne bánkódjál, csak ezt lehet csinálni, semmi mást.

- *Ez az a híres pozitív gondolkodás?*

- Ez. Én nem hittem el, hogy tolószékben vagyok, nem tudtam, és nem akartam fölfogni.

- *Sakkozta közben?*

- Hogyne, éjjel, nappal.

- *Honnan van neked ez a nagy sakkszenvedélyed?*

- Gyerekkorban alakult ki, itt a szomszédban a Schmidt-gyerekekkel kezdtük, állandóan sakkoztunk először rosszul, aztán belejöttünk.

- *De nem voltál versenyszerű játékos?*

- Akkor még nem, de most az vagyok.

- *Tényleg? És hol sakkozol?*

- Clevelandben.

- *Hát meséj! Milyen eredményeid vannak a sakkbán, a képeidet azt ismerjük, de ezt az oldaladat nem.*

- Nem komoly eredmények, nekem a sakkbán a minősítésem 1950 pont, ami egy magas szintű közepes játékos.

- *És büszke apa vagy, ugye jól tudom?*

- Ez így van. Életem legnagyobb sikerének a lányomat tartom. Bernadett tavaly ment férjhez Magyarországon. Palóznakon, egy volt osztálytársam kastélyában, és Somogyi Győző, a híres magyar művész - ő is osztálytárs volt - eredetileg pap volt, s mint pap, ő adta össze a vőlegényével. Bernadett ugyanúgy beszél magyarul, mint én, ez olyan dolog, hogy szinte hihetetlen, hiszen öt éves volt, amikor kimentünk. Divattervezést tanult New Yorkban, de a férje díszlettervező, és most vele dolgozik, ragyogó állása van, és nagyon jól csinálja.

- *És a te művészi sikereid?*

- Ahhoz, amit én létrehoztam, három dolog kell: tehetség, éjjel-nappal munka és szerencse. Akármelyik hiányzik, véged van. A szerencse, talán a legfontosabb.

- *Laci hol vagy otthon?*

- Mindenhol. Én imádom Göcsejt, ezt az egész Zalát, de világpolgár lettem, ha szabad ezt mondani.

- *S itteni kötődéseid?*

- Ezek a legfantasztikusabbak, mert szerintem azért lettem az, ami, mert innen indultam, ezekkel a tanárokkal, ezekkel a barátokkal, ezzel a háttérrel, ezzel a zalai dombbal, mindennel.

(Az interjú a Zalaegerszegi Városi Televízióban elhangzottak írott változata)

Beke György

SZÉKKUTAS - KESZTHELY

❶

Találkozhattunk volna ugyanígy Székelyudvarhelyen. Még inkább Farkaslakán. Találkoztunk is, nem egyszer. Mindig olyankor, ha közös ügyben kellett mozdulni, tenni, áldozni. Bakk Elek főorvos úr és orvosnő felesége házigazdája volt minden hasznos és méltó igyekezetnek.

Házuk Székelyudvarhely városában az irodalom, a művészetek, és így a nemzeti gondok otthona. Mondhatnák „irodalmi szalont”, mint az erdélyi magyar irodalmi lexikon, de talán nem ez illik. Móricz Zsigmond vagy Németh László nem azért lépte át Bakk Elekék küszöbét, hogy elköltse a székely vacsorát, megigya az ízes küküllői bort - persze, ez is velejárt a vendégeskedéssel - ők a gondok számtartóit keresték meg mindennütt, még inkább a cselekvés embereit. Zsögödi Nagy Imre, a festő sem pusztán jó hangulatú beszélgetésre tért be hozzájuk. Tamási Áron számára pedig olyan volt a házuk, mint oltalmazó kikötő, tengeri vihar nyugtalan hajójának. Farkaslakát, a szülőfalut soha nem ejtette ki székelyföldi útirányából, de az otthoni látogatás, a falu életében való megmerítkezés után friss élményekkel, fájó gondokkal Bakk Elekéknél kopogtatott Székelyudvarhelyen.

Az tudja igazán, hogy mit jelent egy ilyen sziget a szülőföldön, aki a szüleit már csak a temetőben keresheti fel.

Bakk Elekre, a közéleti szerepet vállaló fiatal orvosra a harmincas években Bukarestben figyelt fel a magyar közvélemény. Testvérével, a falukutató Bakk Péterrel együtt változást kívánó demokrata román értelmiségiekkel, Dimitrie Gusti szociológusaival szövetkezett. Bukarestben a közéleti szerep a kisebbségi közművelődéstől kezdve a szegény sorsú magyar betegek ingyenes gyógykezeléséig nagyon sok tennivalót jelentett, Bakk Elek pedig, jó emlékezetű kollégájával, a csángó-magyar dr. Papp Bélával mindennütt jelen volt, ahol segíteni lehetett valakin, valamin. Románia fővárosában is lélekben szülőföldjén élt: tervet dolgozott ki Székelyudvarhely fürdővárossá alakítására. Az 1940-es bécsi döntés után hazaköltözött Udvarhelyre, de a háború, később a diktatúra nem volt alkalmas idő nagyigényű terveinek megvalósítására.

Természetesnek tartotta viszont mindenki Székelyudvarhelyen, hogy a diktatúra időszakában Bakk Elekék otthona, orvosi rendelője egyféle párhuzamos magyar intézménnyé vált, amely igen sokszor pótolta a hivatalos város mulasztásait. Ki rendezhette volna meg méltóságteljesebben 1966-ban Tamási Áron farkaslaki temetését, mint Bakk Elek és családja? És ki sürgethette volna eredményesebben Tamási Áron emlékművének felállítását?

Kötestével feszesen áll a szobor a sír előtt. Mintha mesebeli óriás hajította volna ide azt a sziklát a Hargita tetejéről, még abban a korban, mikor tűzhányó volt a székely havas. A szikla szembenéző síkján két székely férfi. Közöttük kopjafa, a név és az évszám: Tamási Áron 1897-1966. A sziklatömb három másik oldalán Tamási-novellák, színművek és regények alakjai. Két szobrász, apa és fia, Szervatiusz Jenő és Szervatiusz Tibor kőbe fogalmazta az író hőseit, világát, mondandóit.

Tamási 75. születésnapján avatták fel a síremléket. Ez a nap 1972 szeptemberére esett. Mái emlékszem a hangulatra, amely több volt az emlékezésnél. Sütő András életet követelő beszédére még az időjárás is odafigyelt, abbahagyta a koraőszi havazást. Az avatás pillanatára a nap is kisütött. Ott volt a farkaslaki temetőben fél-Erdély, fél-Magyarország, írók, olvasók, hívek, barátok.

Egy valaki hiányzott csak: Bakk Elek főorvos úr. Ő még annak az esztendőnek a januárjában elment barátja, Tamási Áron után. Pedig neki igazán ott kellett volna lennie. Ő álmod-

ta meg a kőszlopot, ő kereste meg a sziklát, ő szelídítette meg a román diktatúra bizalmatlanságát. Csak a baráti kör vette észre Bakk Elek hiányzását. Zökkenő nélkül ment minden.

Bakk Elekné dr. Takács Sára példás szervező, lelkesítő, igazi nagymama volt.

Ott állt mindig férje mellett a negyvenes évek elejétől, mikor a csongrádi tájról a Székelyföldre kérte kihelyezését nyári gyakorlatra. Életre szóló kötés lett a gyakorlatból, a kutasi pusztai szövetsége a székely anyavárossal, egy csupa tettvágy, felelősségérzet asszony ihletésében.

❷

Hódmezővásárhely főutcáján szembejön velem az alacsonytermetű, idős asszony, leányaival, unokájával. Olyan otthonosan köszöntjük egymást, mintha Székelyudvarhelyen lennénk.

- Látogatóban?

Mosolyog. Lánya, László Bakk Anikó sem árulja el, hogy mi járhatban. Pedig jó ismeretségben vagyunk még Kolozsvárról, ahol pontos, kedvelt szerzője volt akkori lapomnak, A Hét-nek. Várom, hogy a nagymama visszakérdezzen: hát én mit keresek itt? De nem kérdez. Természetesnek találja. Éppen olyan természetesnek, mint ahogy mindenüvé elkíséri az egész országból összeverebült írócsoportot, amelyik Rapcsák András vásárhelyi polgármester meghívására a népi írók 1935-ös paraszt-író találkozóját ismétli meg. Föltűnhetett volna, hogy a székelyudvarhelyi nagymama miért hoz fenyőlombokból és vadvirágokból font koszorút, ölébe veszi, úgy vigyáz rá, egyetlen lombja se sérüljön meg.

Második nap Székelyudvarhelyen az utcánk. (Így nevezik most az önálló községgé vált egykori Vásárhely-Kutast.) A falu végén, a református templom közelében megáll a busz. Kiszállunk. Az országút és a vasút között sírkő. Körülfogjuk.

- A Hargitáról hoztam ezt a fenyőkoszorút, nagypapa.

Gregus Máté nyugszik itt. Hozzá beszél Bakk Elekné, de nem halotthoz, hanem az élő nagypapához. Mondja a sorsát, életét a messzi Székelyföldön, beszél a családjáról, arról az út-raláról, amit innen, Székelyudvarhelyről, a pósahalmi öreg tanyáról, a vásárhelyi gimnáziumból és a szegedi orvosegyetemről vitt magával.

Most értem meg, hogy a hajdani írótalálkozó egyik kezdeményezőjénél tisztelgünk. Gregus Máté igazi parasztapostol volt ezen az alföldi síkságon, aki nemcsak családja, de az egész falu tehetséges fiataljainak tanulását támogatta... Tanyasi iskola, egyféle internátus, későbbi népi kollégiumok őse...

- Ebben a szobában tanultak nagypapám gondjából a tanyasi tehetségesek - emlékezik a székelyudvarhelyi nagymama.

Pósahalmán újraéli ifjúságát.

Gregus Máté jó érzéssel ismerte fel, hogy csak a tudás, a könyv, az iskola emelheti fel a magyar tanyák népét ezer esztendő eszetségéből.

Mi, íróvendégek a Cseresnyésben kaptunk szállást. Így emlégeti mindenki Vásárhelyen: a Cseresnyés. Azt is tudják, hiszen Németh László hagyomány itt, hogy az író honoráriumát 1942-ben a tanyai tanulók otthonának ajándékozta. A hála adta a színmű címét a mai kollégiumnak.

Maga Németh László 1968-ban így emlékezett:

„Különös érzés ebből a ragyogó teremből, ahol naponta több mint 400 tanyai tanuló, kitűnően ellátott gyerek étkezik, visszagondolni a szomszédos kis házra, ahová Móricz Zsigmond vitt el 38 esztendővel ezelőtt, ahol a főnmaradás, a hollapítást bizony mindennapi gond volt. De ahogy vannak a világon, Franciaországban is, nagy radiológiai intézetek, s ezek

nem teszik fölöslegessé és nevetségessé azt, hogy arra a kis fészerre gondoljunk, ahol Madame Curie és Picire Curie a rádiómot előállították, talán erkölcsi téren is vannak ilyen ritka anyagok, sugárzások, amelyeknek első előállító helyük éppúgy megérdemli a megbecsülést. Azok az emberek, akik ezt a kis internátust megcsinálták, a magyar értelmiségnek bizony szomorú s uránban szegény közetéből vonták ki a felelősségérzetnek azt az energia-adagját, amely a tanyai tanulók otthonát létrehozta. És én azt hiszem, a mai napon elsősorban órájuk kell gondolnunk: a vidéki, tanyai tanítóra, aki bejött ide és elpanaszolta, hogy pusztuló tehetségeket lát; a fiatal tanárra, aki Sárospatakról idejött és vállalta azt a nehéz munkát, hogy szegény tisztviselők fillérjeiből összekoldulja, megszervezze a tanyai internátust. Mellettük harmadikul Móríc Zsigmond nevét mondanám ki, akinek a kis botja mellett utolsó éveiben én is ott koccogtam. Vásárhelyre sem kerültem volt cl soha, ha ő nem mondja, hogy ide kell jönni, és közben meg nem mutatja ezt az intézményt is, úgyhogy életemnek azt a szép fejezetét, amit a vásárhelyi tartózkodás jelent, tulajdonképpen neki köszönhetem."

Németh László és Gregus Máté! Összekapcsolom a két nevet, az olyannyira eltérő két életet - az íróét és a tanyasi gazdát, és közös gondolatokat ébresztenek. Gregus Máté a maga minőségi forradalmát képzelte el Pósaalmán, negyven holdas szőlő és gyümölcsös közepén. Ahol ugyan élhetett volna régi módon, csak a maga további gazdagodásá-
val törődve.

Akkor aligha lenne ma múzeuma Székkutason.

Hódmezővásárhely öreg írója, Kárász József emlékezete így őrzi testi mivoltát: „Az egyik széken az ősz Gregus Máté ült, szájában hosszú tajtékpipájával, végig kigombolt pitykés mellényben, fején zsíros, fekete kalappal.” Mint akármelyik tanyasi magyar gazda. De ez a tanyasi paraszt, távol a világtól igen messzire ellátott, és - Veres Péter így mondaná - nemzetben gondolkodott. Hívják el magukhoz a nép sorsával törődő írókat, akkoriban ívelt fel a népi írók mozgalma, főleg őket, de ne csak őket, jöjjenek a gondokat vállalók mind, a jövőt fürkészők, közösen tervezzék a magyar holnapot. Szervező és a pósaalmi gazda, megtervezi a vendégek szállását, kosztját, programját, aprólékosan mindent. Felcsap krónikásknak: a vendégek számára megírja Vásárhelykutas történetét.

3

Pitykés mellény, zsíros kalap, hosszú tajtékpipa...

Meghívónk, mai vendéglátónk igazi úriember. Szabályszerű pantallós, nyakkendő. Hódmezővásárhely polgármestere, országgyűlési képviselő. Más is lehet képviselő, más is polgármester. Rapszák András dr. fizikus, mérnök, Gábor Dénes-díjas. Írt szakkönyvet: *Mérlegtechnikai kézikönyv*; 34 évesen írta. Most már 52 esztendő. Debrecen szülötte, aki negyedszázada Vásárhelyen él, de szemét nem veszi le Debrecenről sem. Csak úgy megjegyzi: „Innen tőlünk Debrecen éppen 200 kilométer. Nem nagy távolság a mai világban. Sík vidék végig, VI-SZ a tekintet.” A vásárhelyi Mérleg Kft. ügyvezető igazgatójaként, az ő vezetésével öt év alatt 16 szabadalmat és ipari mintaalalmat valósítottak meg. Négy gyermek apja. Mikor a pártoskodó jelöltek szétfutottak, vállalta: megpróbálja megoldani Hódmezővásárhely gondjait. 1990-től a város polgármestere. Igen rokonszenvesnek találom, hogy ezernyi közéleti gondja mellett szakít időt a sakkozásra is. Mesterjelölt.

Ez a mai Gregus Máté hívott el Hódmezővásárhelyre.

Vittem magammal némi nosztalgiát. Illyés Gyula, Kovács Imre, Nagy Lajos, Matolcsy Mátyás, Szabó Pál, Sértő Kálmán, Féja Géza, Oláh György, aztán a szegediek, Buday György, Ortutay Gyula, Tolnai Gábor, Tomori Viola nyomdokain lépkedhetek. Itt volt Számadó Ernő is, öreg korában ismertem meg, Bukarestben kereste a barátokat, akiknek a karába fogózkodhatnék, aztán beleveszett az éri lápvilágba.

Olyannyira, hogy az új magyar irodalmi lexikon halála dátumát sem tudta vagy akarta kideríteni. Pedig csuk egy levelezőlapot kellett volna írni Érkeserűbe... Sokan elvesztek, eltévedtek az egykori vendégek közül. De akkor még, 1935-ben együtt voltak és nagyjából ugyanazt akarták. Kronfeld Móric báró a *Magyar Szemlét* képviselte, Szekfű Gyula folyóiratát, és többször is felszólalt. Egyébként a *Magyar Szemle* közölte a Gregus Máté mellett másik kezdeményező, Simándi Béla beszámolóját. Simándit is maga mögött hagyta a száguldó idő és a rostokoló emlékezet. Ki tud már a Nagyszombatról indult (Istenem, milyen messzire van most tőlünk Pázmány városai), Hódmezővásárhelyre, Szegedre érkezett költőről, újságíróról, kenyérkereső foglalkozása szerint tanyasi tanítóról, aki a kutasi találkozó egyik áldozata lett: a főispán kívánságára a magyar kultúra akkori minisztere a homoki pusztaság egyik eldugott, kicsi iskolájába számúzta. Egy tanyasi tanítón tudott legkönnyebben „elégtételt” venni a hatalom.

Eljött volna Sinka István is, pedig nem hívták. Bizonyosan elfelejtették. Sértődését bele is írta *A Fekete bojtár vallomásaiba*. Éppen csak átlépett Vésztőről, s azt se bánta, hogy a szalmakazal tövében jutott szállás számára éjszakára a Gregus-tanyán. Legalább szemmel tarthatta az égbolt csillagait.

4

Olvasókörökbe is elhívták az írókat, akárcsak minket 1995-ben. Először láttak írókat, költőt a tanyavilágban. Kicsit igazságosztónak képzeltek őket és az írók nemkülönben önmagukat. Vátesz mindegyik! Csak úgy dongtak a gondok az írók körül, mint mérges darazsak. Illyés Gyula így őrizte meg a kavargást:

„Válthattam ismét csodálkozást az életrealitáságon, értelmességén és a súlyos anyagi elnyomottságon.. Ilyeneket mondtak: Az adóvégrehajtó mindennapos a határban. Arra voltam kíváncsi, hogy képzelik cl a bajok megszüntetését.. Sztrájkkal - felelte nagy meglepetésemre egy széles állkapcájú férfi... Az egész gyülekezet újra a valóban aránytalanul nagy és bonyolult adminisztráció ellen tüzelt... A másik gazdakörben ugyanez volt a hangulat. A tanyákon, melyeket a következő nap meglátogattam, ugyancsak. Szárazság, aszály, nyomor...”

Nagy az adó, ezerféle, és mind a parasztembert nyom|a, panaszták akkoriban a tanyákon. Súlyos adósság fekszik minden gazdaságon, elviselhetetlen a kamat, alig jut valamire az élelmen kívül. De azért ficánkoló fajlokat vezettek istállóikból a vendégek elé, másutt szakszerű tehenészetbe invitálták az írókat, volt gazda, aki a sertéskondájával büszkélkedett. A tanyák jóformán nem is a gazdáké voltak már, hanem a bankoké, hiszen az adót is csak bankkölcsönből tudták kifizetni, és gyakori látogató lett a tanyavilágban a kíméletlen, mivel a maga sorsát néző végrehajtó. Az ő költségeit is a gazdák számlá-lóra írták...

Lehetett így élni? Az egész népi irodalom talánya: a vég-sőkig kiuzsorázott magyar paraszt, aki mégis él, épít, nemcsak magának, hanem a közösségének is. A „nemzet talpköve”. Paraszti küzdelem tette önálló községgé Székkutas tanyáit. Gregus Máté és sok-sok tanyasi gazda felismerte, hogy a tanyáknak találkozniuk kell egymással, ha nem akarnak szétszórtságban, petróleumlámpa vagy fagygyertya világánál maradni örökre. Vásárhelykutas kialakítása egyféle honfoglalás volt. Előbb a villanyt harcolták ki maguknak, aztán a vasúti rakodót, a telefont, a közigazgatási kirendeltséget, a patikát, az egészségházat, a nagyobb iskolát. Jó ezer évvel azután, hogy a közeli Ópusztaszeren megtartották az első magyar országgyűlést.

Mondják, hogy a csendőrök jöttek hívás nélkül.

Maga a város, a „gazda” Hódmezővásárhely volt az új fa-lu kialakításának egyik ellensége. Adózó polgárokat vesztett a kutasi önállósággal.

Most meg a Város, Rapcsák polgármester igazít el Székkutasra, immár a „szomszédba”. Amely kívül esik Vásárhely határán. Itt Sajti Mihály polgármester a gazda, és jó házigazda. Terített asztal vár. Uri muri? Szerényebb, „elvtársi” kivitelben. Sok mindent eltakarhat a falu mai gondjaiból. A jóízű ételtől, a bortól, amely kívántatja magát, ellustulhatnak a kérdések. A falu képe egyébként csakugyan vonzó. A családi házak egyenesen csinosak. Csak talán túlságosan hasonlítanak egymásra. Mögöttük kicsi zöldségeskert. Mintafalunak szánták Székkutatást.

- Tanyákat is láttunk a határban. Majd mindegyiken kimustrált vasúti tehervagon a szín, a szerszámkamra, a szénacsűr.

- Vagy ötszáz tanya maradt körülöttünk. Székkutas lakossága összesen 2800 lélek.

Sajti Mihály megáll, és hangsúllyal folytatja:

- Majdnem 300 iskolás gyermek van a faluban.

Sok nagyközségben, városban megirigyelhetnék ezt az arányt! Irigylük? Hiszen rajtuk múlik. Ma is nehéz gond a gyermek. Nehezebb, mint régen. Lebéklyózza az életet. Fekete Gyula egymagában annyit megírt már a magyar élet szörnyű sorvadásáról, újat aligha tehetné hozzá. Legfennebb a székkutasi reményt.

De a gazdasági számadás - ezt feszegetem - lehangoló. Az egy lakosra eső személyi jövedelmadó évente 3.241 forint. Ennyi volt 1994-ben. A székkutasi lakosok átlagos havi jövedelme hat-nyolcezer forint.

- Budapesten ez tavaly 13.000 forint volt - jegyzi meg keserűen a polgármester.

Nagy távolság a mai magyar világban 175 kilométer. Hódmezővásárhely azonban csak 25-re esik.

- Gyári munkára nem járnak be a székkutasiak??

- Ha beköltöznek Vásárhelyre. Oda és vissza egy egész műszak ideje az utazás. Szinte annyi...

Itt elakadnak a gondok. Nem fakadnak fel a panaszok, mint 1935-ben Túl rövid ehhez a látogatás. Vagy bizalmatlanabb lett a tanyasi gazda? A székelyudvarhelyi nagyszony újra szót kér, mondani akar még a nagyapjáról. Mintha örülnék is ennek. Kedélyesebbre fordul a beszélgetés.

5

Kutasra hívták volt a népi írókat 1935-ben, de elvitték őket Hódmezővásárhely gyáraiba is. Az üzemi világba Takács Ferenc kísérté el a falukutatókat. Szociáldemokrata országgyűlési képviselő volt. Vásárhely a századfordulón és később is az agrárszocialista mozgalom egyik központja. Szántó Kovács János szobra a főtéren. Nem messzire attól az épülettől, ahonnan zendülés szabadította ki 1894-ben az agrárvezért.

Takács Ferenc neve ismerős számomra. Az ideiglenes nemzeti kormány megalakulásakor olvastam róla először. 1944. december 21-én alakult meg a kormány, amelyben Takács Ferenc az egyik miniszteri tárcát kapta. Talán a kereskedelmit. Nem emlékszem pontosan. Számunkra a Székelyföldön kétszeresen fontos volt ez a kormány: Magyarország továbbélését jelentette és elnöke egy Háromszékről elszármazott tábornok volt, Dálnoki Miklós Béla. Reménykedtünk, hogy nemcsak a szülőföldünk jogán lesz közünk hozzá.

Osztályharcos szociáldemokratát rajzol Takács Ferencről az emlékezet. Még városmutogatás közben is hevesen vitázott. A legmakacsabb népi íróval, Kovács Imrével és a könnyen sértődő - nomen est omen - Sértő Kálmánnal.

Hol jártak a falukutatók Vásárhelyen? A Kokron gyárban, a kaptafagyárban, a Kalmár-féle rostagyárban. A szociáldemokrata politikus bizonyosan szándékosan választotta a Kokron gyárat. Hadd szörnyülködjenek a falukutatók! Nemcsak a parasztság nyomorog. A gyári lányok órabére 7-8 fillér volt. Ez 8 órás műszakban napi 64 fillér, heti 3 pengő 84

fillér. Havi 15 pengő 36 fillér. Egy kezdő gépirónó megkapott havonta hetvenet-nyolcvanot.

Hogy is szólt a kupié? Havi kétszáz fix-szel, az ember könnyen viccel. Egy gyári lány 13 egész hónap alatt kereste meg a kétszázat...

Rapcsák András reánk bizza a választást. Az utóbbi évtizedekben - a szocializmus korszakában - jó néhány jelentős vállalkozás indult Hódmezővásárhelyen. Mezőgazdasági gépgyár, textilgyár, mérleggyár (a polgármester 15 éven át itt volt fejlesztőmérnök), aztán takarmány-feldolgozó kombinát, gabonatarló, nagy kapacitású malom. És a híres vásárhelyi fazekasipar modern utódja, a harminc éves Alföldi Porcelángyár.

Ide jelentkezünk. Néhányan. Mi látnivaló akad egy porcelángyárban, mégha világhíresek is a termékei? Ezért is lehetett olyan gyorsan privatizálni. Vagyis eladni. Olyan külföldi tőkés csoportnak, amelyik aligha a magyar fazekasipar hagyományai iránt érdeklődött. Minket azonban érdekelnék a csészék, a tányérok, minden porcelánholmi, de leginkább az emberek. A gyár munkásai, akik közül számosan tegnapi tanyasi parasz-tok.

Talán egy érdekesebb életút villan fel előttem. Mai karrier, vagy mai gond, nyomorúság. Dehát lehet-e beszélgetni bárkivel is egy modern üzem rohanásában, különösen, ha velünk a gazda. Már mint a tulaj képviselője. Az egyik gyári vezető. Aki meg van győződve - nem alaptalanul -, hogy mindenkinél többet tud és mondhat a gyár mai állapotáról.

A munkásokról is? Hogyne. Fejből mondja, hogy a privatizáláskor 3200 alkalmazottja volt az üzemnek. Most már csak 2000. Nagy eredménynek tartja... Racionalizálás... Profit... Kreativitás... Röpködnek a modern ipari világ kifejezései a fogadóteremben, a hűtőkkel díszített asztal körül.

- A magyar ember kreatív - mondja az egyik gyárvezető. Többen is vannak vendéglátóink. Nem tudom rang szerint megkülönböztetni őket egymástól. Mert nagyon hasonlatos a gondolkodásuk. Udvariasak, kimértek, magabiztosak. Tudják, hogy egy hatalmas világkonzern áll mögöttük. De ennek a bizalmát el is veszíthetik. Ez számít igazán. A munkások bizalma?

- Kiváló minőségű termékeikért vették meg olyan gyorsan a gyárat?

- Uram, a mai tőkés pontosan kiszámítja a maga hasznát. Csak azután megy bele az üzletbe. Nem humanitásból...

Számokat emlegetnek... Százmillió márka... tömegtermelés... világg piac... Eszébe jut egyiküknek, hogy írók vagyunk. Szánakozik is szegény magyar irodalmunkon. Mikor lesz versenytársa a németnek? Az angolnak? Mekkora világgpiacra számíthat a magyar nyelv, a magyar kultúra? De a gyár, az igen!

- Ézszerüsítünk mindent. Hát nem pazarlás a saját sportpálya, az étkezde, az orvosi rendelő?

Úgy érzem, akár az ember is fölösleges lehetne itt. El is makogom. Egyik vendéglátónk hűvösen végigmér:

- Uram, tudjuk, hogy van kötelező udvariasság is... Más-ként...

Ertem: legszívesebben kidobna. Nem ilyen vendégeket várt. Hogyan kidobott innen 1200 munkást a 3200-ból. Fő-lőslegesen terheket a tőkés üzem léghajójából. Humanitás? Ugyan!

Nézem a gyárvezért vagy alvezért, mindegy. Negyven esztendősen lehet, talán valamivel több vagy kevesebb. Mindenképpen a szocializmus neveltje.

Előhozakodom, udvariasabban, újabb aggályommal: ha szűkül a világgpiac, a nyugati tulaj, a cég vajon melyik porcelánüzemét állítja le? A saját országban lévőt vagy a vásárhelyit?

- Tőlünk is függ. Ezért akarunk jövedelmező, előnyös magyar vállalatot alakítani a porcelángyárból.

Rideg igazság. Mit vethetnék ellene? Szó se róla, gyorsan felzárkóztunk a nyugati világhoz. Ez aztán „magyar kreativitás”!

6

El innen, mondom Madách-csal. Például a Bethlen Gábor Gimnáziumba. Vagy valamelyik olvasóköribe. Ilyen is akad a kicsiny tanyabokrokban és a városban. Szám szerint tizenhárom. Vagy tizenégy.

Nem az bámulatos, hogy milyen nagy múlt áll mögöttük. Egyikük a „Szabadság olvasó- és népkör” 120 esztendő. Lelkes lokálpatrióta, Hegedűs Mihály idézi fel az alapítókat... Szamecz András szücsmester, aki Kossuth Lajos hívó szavára nemcsak egymagában ment el katonának, de pénzzé tette kis műhelyét, házát, és megszervezte a „Bercsényi szabadsapatot”. A kiegyezés után, mikor engedett az elnyomás, olvasóköri szervezéséhez látott. Időközben a szakmában is haladt, vagyonosodott... Császtvay István tímármester a kör alapítása után felhagyott a szakmájával, vendéglőt nyitott, ahol kedvükre összejöhetnek. Ő is Kossuth-honvéd volt a szabadságharcban... Paku Pál a fiával együtt lépett be a körbe... Egyik köri elnök Endrey Gyula, a függetlenségi párt helyi vezetője, a Vásárhely és vidéke tula|donosa és szerkesztője. Édesapja kapcsolja a 48-as szabadságharchoz: Endrey Antal honvéd Kossuth seregében.

Nem ez volt igazán rendhagyó. Hiszen akkor még a napilapok nem nagyon járnak a tanyákra, nincs rádió, nincs televízió. Az önképzés, a tájékozódás fóruma az olvasóköri, ahol baráti társalgás folyik, élénk eszmecsere néha; olvasás és az olvasottak megvitatása szélesíti a szemhatárt.

Lehetőség a szórakozásra is. Tánccmulatságokat rendeznek, „gyönyörű ünnepeket”. A bevételt szigorúan nyilvántartják, a kiadásokkal együtt közzéteszik a helyi sajtóban, hogy a nyilvánosság is ellenőrizhesse. Íme a „Szabadság-kör” 1899-es mérlege. Bevétel 850 korona, kiadás 620 korona. A házalapra félretettek 200 koronát. Öt év múlva saját házat vásároltak a Klauzál utcában.

Mennyi gyanakvást, gáncsol, rágalmat, egyben mennyi a teljes nyilvánosságot mai alapítványaink is gyakorolnák!

Meglepő, hogy a rádió, a televízió, a mindent előtűnt és elsöpörő sajtó sem tette fölőlegessé a tanyasiak és a vásárhelyiek szemében az olvasókörieket. A kötés, az egymáshoz tartozás fontosabb számukra a modern világ egyedekre szaggató és kiszolgáltatottá tévő hatásánál. Nem vetik alá magukat jámbor alázattal.

Kezet nyújtanak a város egészének, az országnak. Határon túl élő magyaroknak.

Különös térkép és lustra a Bethlen Gábor Gimnázium udvarán. A hátsó, magas falnál. Erdélyi raja és a magyarlakta helységek névsora. Székely városok, falvak hiánytalanul. Agyagfalva, Atyha, Betfalva, Bibarcfalva.....

- Földrajzlecke? - kérdezem
- Történelemlecke.

Mikor Romániában elkezdődött a falurombolás, így tiltakoztak. Tanárok, diákok úgy érezték, hogy a nagy fejedelem neve kötelezi őket. A Bethlen Gimnázium szelleme, amely mindenkor egyesítette itt a nemzeti öntudatot és a haladás igényét. Németh László a mérce itt, ahol három éven át, 1945 és 1948 között tanárkodott. Hódmezővásárhely nemcsak oltalmazó sziget volt számára, hanem serkentő közösség is. A 272 éves iskola most a református egyházé. 547 diákja mind-mind vallja és vállalja az örökséget. Miként Vásárhely másik író-patrónusa, Móricz Zsigmond kötötte egy előző diáknemzedék lelkére:

„Fiaim, kezetekben van a jövő. De csak nagy munkával tudjátok elérni. Nem azt tanítom, hogy aprólékosan szorgalmas munkára vesztegessétek el az életet, hanem azt, hogy igyekezzetek nagy koncepciókkal foglalkozni. Nem szabad belefúlni a

sárba. Szervekedni. Megkeresni azokat a feladatokat, amelyek túlnőnek az egyén és a perc ügyei fölül. Szövetkezni. Szabad szövetségbe, polgári, s nem állami szövetségekbe csoportosítani az erőt. Kollektív erőket! Az állam is csak akkor lesz igaz otthon, ha nem millió és millió egyénnel kell foglalkoznia, hanem ezer és ezer szövetkezettel oldhatja meg nemzeti feladatát. Gondolkozni, fiaim!”

Tarthatjuk ezt a korszak egyik uralkodó eszméáramlata, a „nép irodalom” üzenetének?

A Bethlen Gábor Gimnáziumban korszerűen őrzik az örökséget. Az 1992-es évkönyv tanulmányai közül az első, Árva László magyar-történelem szakos tanáré, aki 1986-ban kezdte el szolgálatát a gimnáziumban. Nagy László költészet és a magyar irodalmi hagyomány címet viseli. „Nagy László népisége - írja - azonban nem csupán a népköltéssel érintkezik. Az előzőekben már utaltam rá, hogy beágyazódik a magyar irodalmi hagyományba, s magába szívja annak minden részéből a tápláló erőt. Nagyon fontosnak tekinti a folytonosságot, mely a költészet érthetőségét is lehetővé teszi, egészen a legősibb rétegekig.”

Talán leglényegesebb vonás e dolgozatban, hogy Nagy László költészetét, prózáját a népi írók vonulatában helyezi el.

De van-e, lehet-e még vagy már népi irodalom?

7

Az is sarkallt Rapcsák András polgármester úr meghívásának elfogadásakor, hogy feleletet kapok erre a kérdésre. Korszerű-e még a népben-nemzetben gondolkodás és alkotás, a történelmi felelősség a népért, önmagunkért? Van-e folytatása, lehet-e folytatása Illyés, Veres Péter, Németh László örökségének? És ha van, akkor kik is a „népi írók” napjainkban, idézőjellel vagy anélkül?

Egy jó esztendeig szerkesztettem a *Magyar Élet* nemzetpolitikai szemlét, abban a hiszemben, - osztozva ebben Serfőző Simon szerkesztő társammal -, hogy a népi irodalom legjobb hagyományait folytatjuk. Minden számunkat egy-egy kérdéskörre építettük fel. Éppen azt a számot készítettük, hogy van-e népi irodalom napjainkban, mikor 1995 januárjában a folyóiratot megfojtotta az anyagi kényszer. Nem tudtuk felvonalatni az érveket és a kétélyeket.

Talán itt most választ kaphatok.

Második napon irodalmi est a vásárhelyi Németh László Városi Könyvtárban. Az előadó Domokos Mátyás irodalomtörténész, szerkesztő. Hajdan a Szépirodalmi Kiadó, most a Holmi szerkesztője. A közeli Gyula város szülőtte. Fő kutatási területe a huszadik század magyar irodalma. Kiadói szerkesztőként - mások mellett - Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor műveit gondozta. A vásárhelyi rendezők tőle az írói szerep és feladatkör hatvan évvel ezelőtti és mai felfogásáról kértek választ.

Kicsit szorongtam, még inkább reménykedtem, ismerve Domokos Mátyás igényét és szigorát. De miért képelem, hogy egy műves kritikus elutasítja a cselekvés irodalmát? Figyelek. Mellettem Olasz Sándor figyel, Németh László híve és hirdetője. Szegedről hazajött a szülővárosába. Figyel a terem. Írók és olvasók.

Domokos Mátyás meglepő dolgokat mond. Éppen azért tűnik meglepőnek, mert nagyon természetes az, amiről beszél:

„Pedig az irodalom nem értékelődött le, csak annak a pusztító hadjáratnak a rombolásaival találkozunk mindenfelé, a könyvkiadásban éppúgy, mint a könyvterjesztésben, és a tömegkommunikációs szerek műsorpolitikájában, amely a magyar kultúra tudatos felperzselését célozza; mindannak a megsemmisítését, amit a legjobbnak, legnemesebbnek hihetünk ahol, amit, történelme során a magyarság létrehozott. Amiben önazonossága rejlik, szellemi és erkölcsi kohéziója, ami egyszerre összetársadalmi, nemzeti és individuális érték.”

Ilyés mondhatná így, Veres Péter, igen sokan. De alighanem Babits is. Fontos, hogy most, 1995-ben és itt, Hódmezővásárhelyen Domokos Mátyás mondja:

„Az írói magatartás és kifejezés módja lehet másmilyen, a feladat azonban, én legalábbis úgy érzem, nem változott 1935 óta (vagy mondjam azt, hogy a testőrök fellépése óta?); egy elkábitott, a züllés kéjével narkotizált társadalmat kellene valódi élete igazságával, mint » sajátvér-injekcióval « bódulatából magához téríteni. Még csak nem is szelíd erőszakkal, hanem hiteles, igaz szóval csupán. Ha nem akarjuk, hogy Magyarországnak népéből szőröstül-bőröstül balkáni csőcselék váljon... Magyar író, amennyiben van az ország állapotát, helyzetét érintő, indokolt kérdése vagy érvényes mondanivalója, nem köthet különbségét.”

8

Pedig ez a „különbéke” mégis megkötöttet. Köztem és a lehetőségek között. Kényszerbéke? Melyik nem volt az a történelemben? Legalábbis a mi magyar békéink közül.

1995-ös naplóm Székkutasról odakerült elvázott írásaim közé. Nyugtalanító nyugalomban. Elfogadom az ellenérveket. Nem eléggé egységes az írás, szétbomlik, háromba. De vajon ha egybecsavarom a szálakat, feszesre, mint egy kötél fonatait, nem lesz-e túl súlyos az ütése? Nem ítélni akartam, csak kételyeimet elősorolni. Él bennem a (naiv?) hit, hogy a „kapitalizmus építése” rendjén ejtett igazságtalanságok elkerülhetők, megelőzhetők, éppen azért, mert megtapasztaltuk a „szocializmus építése” során elkövetett igazságtalanságokat. A történelmi leckék látszatra „ingyenesek” - pedig véres árat követelnek -, talán ezért nem vesszük számba őket. Vajon nem döbben meg a vásárhelyi magyar menedzser, ha felidézem neki, amit fiatal kora miatt nem tudhat: abban a másik nagy, lázas „átalakításban” észre sem vettek emberi megaláztatásokat, méltánytalanságokat, amelyekből az egész nemzet sértettsége vált? Kolhozszervezők beszéltek gögös fensőbbiséggel földek elvételéről, sorsok megnyomorításáról a „nagy eszme” nevében, miként egy mai menedzser magabiztos hetykeséggel sorolja sikerei közé 1 200 munkás elküldését a 3200-ból, az üzemi étkezde, a sportpálya és a saját gyári orvosi rendelő felszámolását. Hol van itt már az értékek serkentő versenye, az emberi egyenlőség, méltányosság, tisztesség, amelynek nevében a történelem a diktatúrát megdöntötte? Ez lenne a töke igazi arca, ez a „haladás” újabb törvénye, hogy minden második-harmadik munkást az utcára kell dobni, minden társadalmi vívmányt korszerűtlenné minősíteni? És ezt nem is megértéssel, részvétellel, hanem kíméletlen nyíltsággal vinni véghez, mintha nem az új gazdák párizsi palotájából rendelték volna el, hanem maga a történelem adta volna ki a parancsot.

Lehet-e olyan történelmi parancs, hogy egy tízmillió országban négy millió embert létbizonytalanságban, életminimum alatt kell tartani?

Meg kell-e szólalnia az írónak, főleg a szociográfia művelőjének, ha nem akar cinkosan sunyítani és a jövő előtt szegyenkezni majd?

9

Keszthelyen 1997 tavaszán újabb tanácskozásra jöttek. Össze a „népi irodalom” híve és az ebben kételkedők. A hercegi kastély fényes termében el kellett panaszolnom vásárhelyi kudarcomat; éppen azért, mert oly komorak az élményeim. Odajött hozzám Pék Pál tanár-költő, a nagykanizsai Pannon *Tükör* szerkesztője: vállalja tetszalott írásom feltámasztását. És a vihart is, ha egyáltalán felfigyel valaki az én Vásárhely-képekre, széplelkek fanyalgását vagy a lélektelenné gazdagodott menedzserek haragját? Egy folyóiraton nagyobb lehet ütni, mint az írón.

Bátorságának kétszeresen kell örülnöm.

De marad továbbra is - az írói szociográfia művelőit mindenképpen - nyugtalanító kérdés: szükség van-e még a műfajra? Hiszen a sajtó manapság mindent kiteret, a Szonda Ipsos állítólag mindent előre felderít, a diktatúra se szervezhetné meg jobban a társadalmi mozgásokat. Csakugyan? Nincsenek többé olyan jelenségek, gondok és lehetőségek, amelyeket a zsurnalizmus ne mutatna fel, túlharsogva a pesti politikai forgalom zaját is?

Ezen az 1997-es tavaszon két társadalmi „elmozdulás” is az újságok első oldalára került, mégsem érthettük meg a lényegüket. Talán éppen a toladó zsurnalizmus, a mindenható bölcselkedés és a fanyagló cinizmus miatt.

Kiskőrösön elindult egy paraszti mozgalom, amelyet ötven év óta először nem „felülről” szerveztek meg és éppen ezért ott „fenn” nem is tudják kordában tartani. Pusztán adósztrájkot látnak benne, alkudozással akarják feloldani az ellentéteket. Május elsején megszólalt a legnagyobb magyar szakszervezeti szövetség: elég volt a bankkonszolidálásokból, ideje lenne a magyar munkás, a magyar nép helyzetét konszolidálni.

Ha az elmúlt esztendőben megiródott volna az újabb *Viharsarok*, az újabb *Futóhomok* vagy újabb *Cifra nyomorúság*, akkor a magyar társadalom érzékelné a lélekmélyi, tenger mélyi áramlások igazi okait. Nem tartanók ösztönös mozgalomnak, netán néhány jó szervező eredményének, sikerének vagy kihívásnak azt, ami - vállalom a nagy szót - a történelem óvása.

Nincs hát szükség többé írói szociográfiára?

Pichler József felvétele

Novák Béla Dénes AGYLEÉPÍTÉS

Díákkoromban - orvostanhallgató ismerősöm révén részt vehettem egy boncoláson. Rémisztő látvány volt, amint a prospektúra doktora egykedvűen trancsírozta a néhai, szívrohamban elhunyt férfi tetemét, miközben latin szavakat zsolozmázott. Feltárult a koponya is, s megtekinthettem az evolúció legcsodálatosabb és legbonyolultabb szerkezetét, az emberi agyat. Szürke, kocsonyás valamit láttam, néhol lila foltokkal tarkítva, s átmegeátszöve a már megalvadt vértől feketéllő ércsomókkal. Ez a halom micsoda irányítja életünket? Ebben a kotyvalékban születnének a gondolatok, a zseniális ötletek, a szerelmek, az álmok? Csalódottan távoztam, aztán elfeledtem az egészséget, s beálltam a sorba, rohantam és írtam, telefonáltam és káromkodtam, söröztem és gyereket neveltem, idegeskedtem és szerelmeskedtem, csakúgy, mint minden embertársam ebben az ezredvégi lélek-mészárszékekben...

1996 januárjában azonban különös, ijesztő változásokat vettem észre viselkedésemben. Kezdődött azzal, hogy nem tudtam aludni. Reggelente támolyogva és iszonyú fáradtan ébredtem, ami nem is volt csoda, hiszen éjente többször is fölébredtem és reménytelenül bámultam a fekete felhők mögül ki-kibukkanó Holdat. Néhány hét után már dolgoznom is nehezemre esett, állandóan álmatag és bágyadt voltam, étvágyam sem volt. Nosza, doppingolunk kicsit, és sűrűbben kezdtem emelgetni megszokott söröskanocsóimat.

De a sörbet se segített, sőt, még fáradtabbá, s időnként szokatlanul ingerültté tett, odáig jutottam, hogy viháncoló kisfiam pofonütöttem. Ez már a vég, hiszen sose bántottam, mindig irtóztam attól, hogy tőlem gyengébbet inzultáljak, életemben egyszer húztam be egy kósza lotyónak, ám az megérdemelte, mivel ellopta a pénztárcámat, ráadásul lapost kaptam tőle. Gyorsan és remegős-idegesen kezdtem tanulmányozni a különböző orvosi könyveket, főként az elmekórtannal kapcsolatos dolgok érdekelték; sejtettem, valahol a fejemmel van baj, végtére is nem csoda, ha azt használom, naná, hogy az betegszik meg. Régi hipochonder lévén, természetesen minden betegségben magamra ismertem, egyik nap neurotikus, másnap skizofrén, avagy paranoiás voltam, végre is rájöttem: a nálam tapasztalt tünetek csak a depresszió körleírására illenek. Az első stádiumban. De mi ez a betegség? Ami, állítólag, noha népbetegséggé lett, nehezen diagnosztizálható, s bizonyos esetekben összefügg - az általam gyógymódnak alkalmazott - alkoholfogyasztással is. Idézek *dr. Bánki M. Csaba A beteg elme* c. könyvéből, amiben leírja a depresszió legvégű stádiumát. „*Nem jár--l, nem társalog, ágya végében ül, meggörnyedten. Arca kétségbeesést, félelmet, s valami mélységesen mély szenvedést tükröz. Időnként felpillant, látható erőlködéssel, mintha pillái ólomból volnának. Ilyenkor úgy tűnik, mintha segítséget kéme. Nővér kíséri be a vizsgálóba, nyolc-tíz méter megtétele három percbe kerül. Ha nem tárogatná, elakadna féluón. Leültetjük, a szék legszélére ül, levegőt is lassan vesz, körülnéz, mintha azt kérdezné: miért bántanak engem? Fáj mindenem. Nem bírok aludni... nem tudom mi van velem. Adjanak egy injekciót,*

hogy elaludjak örökre... Én vagyok a hibás... Csak a gyermekeim ne bántsák..., nem bírom, meghalok... ez rettenetes, Istenem...” A vizsgáló orvos ezt vési a kórlapra: „A beteg egy hónapja kezdte rosszul érezni magát, fejét és gyomrát fájlalta, folyton fáradtnak érezte magát. Panaszkodott a szívére, hogy lassan ver, meg akar állni. Hiába szedte a nyugtatókat, állapota egyre súlyosbodott. Egész nap sírt, azt kezdte mondogatni, hogy ő bűnt követett el, ezért meg fogják büntetni, felakasztják... És egy reggel, mikor már alig bírt járni, rajtakapták, hogy két doboz gyógyszert készül bevenni. Ekkor hozzátartozói nem halogatták tovább az elmeorvosvizitációját.” Tehát ilyen ez a betegség, kifejtett formájában. De hogyan éli át maga a beteg? „*Eleinte fáradt, ingerlékeny, teljes erővel dolgozik, de csak a fele készül el, - mi van velem, kérdi magában -, s holtfáradtan roskad az ágyba”* Így és így tovább, a borzasztó tünetek, s én megrémülök, te |ó Isten, ide lehet jutni? Ekkor rákényszerítem magam a tornázásra, reggel 300 fekvőtámasz, harmincasával, utána hideg zuhany, azért se adom föl. Azért se.

Közben kiderül, hogy ez agyi anyagcserezavar. A dolog ott fajult tragikussá, amikor feleségem kiugrott a fürdőkádból, de ellentétben az ókori filozófussal, nem azt kiáltotta: heuréka! hanem, hogy: hülye vagy! Tegnap is izomlázat kaptam a sörösvég-cipeléstől! Miért nem hívod föl az idegyógyász-költő ismerősödet?

Fölhívtam.

- A depressziós hangulatzavar nem érzés, hanem az érzések kínzó hiánya. A tárgyhoz nem kötött félelem. De telefonon én nem mondhatok neked diagnózist. Gyere be a kórházba és majd elbeszélgetünk. Bizonyára összeolvasztál minden marhaságot és betegebbséget képzeld magad, mint amilyen vagy.

Be kell mennem hozzá, öt perc múlva, egy nap múlva, két nap múlva, messze van, közel van, vajon ad-e nekem paraszolvenciát, hiszen óriást veszjt el, nem akárkit? Ilyen zagyvaságok jutottak eszembe, s gyorsan elrohantam a közeli könyvtárba, utána nézni a legfontosabbnak. Amire már az előbb is utaltam. Hogy ez a fajta kór bizonyítható-e biológiailag, s rá kellett jönnöm, hogy igen. Annyi a különbség a depresszió és a fertőző betegségek között, hogy itt nem jut a szervezetbe idegen élőlény, baktérium, vírus, ellenkezőleg: hiányzik valami. Például a szerotonin, vagy a noradrenalin, tehát azok a biogén *aminok*, amik az agyban az éberséget, a kezdeményező-képességet, s általában az érzelmi életet szabályozzák. Ezek szerint én valóban beteg vagyok. Egyetlen tünetem nem stimmel: a szexuális érdektelenség. Lehet, hogy totál hülye vagyok, de kefélni azért még tudok; ez tartotta bennem a lelket!

Adoktor gyanakodva néz. Nem látszol betegnek, mondja, miközben matat valamit papírjai között, végül dönt: álljak föl és tartsam magam elé a kezeimet, kinyújtva; nem remegnek, csalódottan visszaül. Hát, izé... Közben idézem neki egyik legjobb magyar költőnk D. K. mondását, miszerint erről a pszichiátriáról ép ésszel senki nem távozott! Sértődötten azt válaszolja: hát mit gondolsz, ide normális emberek jönnek? Persze vannak szakmai ár-

talmak, a múltkoriban (anekdotázik a főorvos úr, talán hogy elriasszon, mert sejti, mi vár rám), egyik beteg bebeszélte a másiknak, őket a CIA, meg a KGB figyelteti és bebújtak a vécébe, úgy kellett, közelharc után kihozni és injekciózni a szerencsétleneket... Hiába mondja, én már elhatároztam, nem leszek ambuláns és bejáró idegbeteg, én, mint aránylag normális honproletár, veszek egy nagy lélegzetet és leszálok ebbe az Infernóba.

A töltözetnek pizsamába, elveszik a személyi igazolványom, innét már nincs visszaút, leülök a dohányzásra kijelölt előtérbe, elszívok egy cigit, majd a telefonfülkéhez ballagok, sorban állok, öreg néni jön hozzám, nyújtja a két tenyerét felém: csak egy húszast adjon, föl kell hívni a fiamat... Mint kezdő, adok neki, nem tudom még, az a mániája, hogy pénzt kér mindenkitől. De nincs egyedül, még három nagymama korú néne ront hozzám és ők is követelik a lóvét, egyikük, mivel nem látja bennem a hajlandóságot, kiböki, föl kell hívni a Köztársasági Elnököt, intézkedjen, mert itt mindenki hülye. Az orvosok és a nővérek is!

De nincs sok időm megbotránkozni, kiabálnak, hogy menjek vérvételre, EKG-ra, meg hogy vár a pszichológusnő. Csíkos pizsamás férfi lép elém, merőn bámul, majd azt mondja: Te tudod, hogy a kommunisták már a piacon vannak?! Nemsokára ideérnek és akkor mi lesz? Különben a tér görbületébe nem fér bele Einstein, kilóg a koordinátákból. Mit szólsz hozzá? Nincs igazam? - Hirtelen dühös lesz. Ki vagy te egyáltalán? - Izé... Bonaparte Napóleon... Ahá! Akkor a IV emeleten hazudott az a szemét, tehát nem ő az! - s vakargatja egy darabig a gombjait, vigyorog rám, hogy legközelebb megbeszéljük a trafalgári ütközet stratégiáját, mert a Nelson admirális itt van az elsőn, a zárt osztályon, rábeszéljük, hogy eleve adja föl... Kapituláljon, mert másképp nem hívjuk meg kávéra, és különben is megverjük...

- Gyermekkori traumák vannak? - kérdi a pszichológus és jelentőségteljesen nézi a hónom alatt tartott farmernadrágot és írószövegségi igazolványt. (Ennyit sikerült megmentenem az állományba vételnél.) - Igen - válaszolom, mert hirtelen vicces kedvem támadt, amúgy sem árt, ha kipróbálok, pszichológusnő-e valóban, vagy csak annak képzelem magam? Gyermekkoromban gyerekeknek képzeltem magam. Már akkor kezdődött nálam ez a micso-da. Valamint francia császár vagyok és magyar költő. - Maga bolondnak néz engem? - kérdi joggal a hölgy, s valamit firkál a kórlapomra. - Hiszen maga a bolond! Vagy csak bliccelni tetszik az úrnak? Sok itt a szimuláns! - Maradjunk abban, hogy nem vagyok császár, csak enyhén ideggyógyász - válaszolom, és ez megnyugtatja.

A z FKG-nál sorba kell állni, előttem tolókokcsiban egy iszonyúan összevert bácsika, mint kiderül, súlyos alkoholista, arca kék-zöld, sőt lila, nincs rajta zokni, és látni a lábait, bokáig penészesek! Talán csövezett valahol. Hiába kérdezem, dűnnyög maga elé, nem értem mit. A szív-vizsgáló, fekete hajú asszonyosság csodálkozva bámul, jé, ez nem tetves és nem koszos, hát maga hogy került ide? Tranzit ügyben dolgozom - ezt nyilatkozom neki, ettől nevetethnékje támad, végre egy normális! Mint a szívműködése. Bár enyhe bronchitiszes hang hallatszik, jobban tenné, ha nem cigizne. - Föl a IV emeletre, ott kaphatni kávé és ásványvizet. A büfés minden érzelem nélkül tekint rám, rá kéne jönnöm, hogy csak egy vagyok a sok hülye közül, nem értem, miért képzelem többnek

magam? Egy cigánylány közelít hozzám, majd a fülembe súgja: ha fizetsz egy kávé, kimehetünk a parkba és a bokorba' leszoplak... Ijedtemben nem tudom, mit mondjak (ha csinos volna, elmennék vele) talán majd délután, nekem ugyanis 2 és 4 óra között szokott fölállni... Jó, akkor várlak a rózsaabokornál - duruzsolja a szörnyűséges némben, és megnyugtatólag hozzátesszi; nem vagyok ám tripperes. S kivillantja egyetlen sárga fogát. Lefelé menet a lépcsőn azon elmélkedem, vajon van-e olyan gonorrhoea, mit orális-mód is tovább lehet adni, de mire a földszintre érek, szerencsére elfeledem kalandomat, s inkább nézegetem a kéregető öregasszonyokat.

K iülök a parkba egy padra, (elhatározom, hogy 2-től 4-ig a kórteremben tartózkodom majd) bámulom a tavaszt, madarak csicseregnek, s végtére is, ideje már, hogy szembenézzek önmagammal: én dilis volnék? Hogy kerülök ide? Hiszen itt örültek tanyáznak, nem vagyok közéjük való! Netán ez olyan, mint a 22-es csapdája, ha valaki azt hiszi magáról, hogy nem hibbant, akkor hibbant, de ha tudja, hogy ő bolond, akkor bizonyára nem az? A fene se érti. Annyi bizonyos, hogy a főorvos úr és a pszichológus nem normális, ebből következik, hogy normálisak... Sok időm nem marad a mentális-moralizálásra, pocakos férfiú lép elém, s megkérdi: nem találkozta-e egy örülttel? Mindenütt keresik, megszökött az I. emeletről, vigyázz, ha cigit kér és nem adsz neki, akkor megharap! Én pediglen, ha bagót kérnek tőlem, akkor harapok, válaszolom, mire leül mellém, s elmeséli, ő villamosmérnök, napi két üveg vodkát ivott, úgy hozta be a mentő, gyógyszeradagja 24 seduxen és az infúzió. Már jobban van, de hétvégén kiengedik, s attól retteg, hogy ismét inni fog. Ez itten egy menedék, de olyan menedék, hogy stigmát üt az emberre, mert ha kimegy és a házirovosa leírja a valódi diagnózist, mindenhol félnék tőle és kirúgják a munkahelyéről, még a családtagjai is rettegnek, eldugnak minden gyógyszert előle, sőt, azt vette észre, hogy a lakásban lévő összes ruhaszárító kötelet is eltüntették, pedig dehogy is akar ő öngyilkos lenni, szép az élet, virágzanak a vodkafák...

*

B elépek a kórterembe. 39-es, első ágy jobbra, a takarítónő megkérdi, szokott vécepapírt lopni? Mert akkor teszek ki magának minden reggel egy csomaggal, az a pofa, aki itt aludt ebben az ágyban, mindennap lopott, de mások szekrényéből, azért kérdem... Nyugodjon meg, asszonyom, én csak borotvahabot szoktam elemelni, azt is a női szakaszból... Aha, válaszolja ijedten, s látom rajta, hogy minimum normálisnak néz a sok lelki nyavalyás között.

S ápkóros fiatal gyerek áll meg ágyam mellett (lefe-küdtem keresztretjvényt fejteni) bámul, aztán nyög egyet és föl s alá kezd járkalni. Éjjel is ezt csinálja, szólal meg egy síri hang mellett, nézem, hát a paplan alól beszél valaki, s megnyugtatómra hozzátesszi: kényszerneurózisos a kölyök, de ha erélyesen rászól, lefekszik és napokon át alszik. Rajtam ne csodálkozzon, nekem el kell bújni, mer' el akarják venni a lakásom, s elrabolták a lányom, ő tegnap volt bent, de ő se tud róla; vigyázzon mit beszél, mindenütt lehallgató készülékek vannak!

De ez egy olyan barátkozásos fiú (csak nem homokos, ijedek meg, mert ha pofán vágom, engem visznek a zárt

osztályra) fiú, duruzsol erről-arról, hogy vízszintes akár-mennyi az annyi, s hogy hol a nadrágja, hova dugtam, mert megy kimaradásra, itt lakik közel, s minden délután izélni szokott az anyukájával. (Ennek utána kérdeztem orvosától, igaz.) Gyomrom felfordul, s elzavarom a francba. De aztán megbánom, nem tehet róla, rossz csillagzat alatt és rossz, terhelt családban született. Megkínálom cigivel, sími kezd, hogy őt mindenki bántja és nem szereti senki, ahogy belép a lakásba, várja pucéran a mama, és széteszi a lábát, s hiába minden, neki föláll rá, pedig tudja, hogy ez szörnyűség, hiszen ő érettségizett is, s aki középiskolát végzett az nem tehetne ilyeneket, mi lesz, ha gyerekek születnek? Az is ilyen kretén lesz, mint ő?

Ebéd: valamely szép mezőn, illatozó summáslányok által szedett lósóska, leöntve nitrohigítóval... Szerencsére hoztam magammal sajtot és rozskenyeret, narancsot és almalevet. Itt veszem észre, mármint az ételosztásnál, hogy a folyosón, székhez kötözve magatehetetlen öregek ülnek, nagyobb rész nő, egyik belekapaszkodik a trikómba, valamit gügyög, először nem értem, de a nővér is odajön, s miközben etetni kezdi, megmagyarázza: ők az agyérelmeszesedések. Öregek otthonában kéne lenniük, ám ott fizetni kellene, a rokonok, meg a gyerekeik veszik föl a nyugdíjukat, s az orvosnak adnak valamennyit. Pedig nem ide való betegek, hátborzongató miket művelnek. Én csak hat hónapja dolgozom itt, de már kitoltam vagy tizenkét hullát... Általában hajnaltájban purcannak ki, nekem kell lemosni és - bocsásson meg a kifejezésért - szartalanítani - s csak aztán viszi el őket a hullaszállító targoncás. Volt, aki agonizálás közben meg akart csókolni. Majdnem megfojtott. Mindezt 13000 + 8500 Ft veszélyességi pótlékért. Hát én nem vagyok normális, nem maguk! S a vörös hajú, igen kívánatos menyecske dühösen tömi a levest és a főzeléket Irma nénibe, aki az egész csevelyből kukkot sem ért, csöpög rá a kaja, szürcsöl és habzsol, miközben azt motyogja: mikor halok már meg? Mikor? Ezek szerint fölfogja, amit mi mondunk, de nem tud rá reagálni? Vagy önmagában beszél, függetlenül magától a külvilágtól? Szólnék hozzá, mert szeretem, mint minden elesettet, de nem lehet, felém köp és a lába közül előránt egy bugyellárist s azt sziszegi: te strici, el akartad lopni a pinámat?!

Ismét IV emelet, kávé, jé, egy költő ismerős, hát te is bediliztél? Nem, súgja titokzatos arccal, leszálaléko----- Persze itt azt hiszik rólam, hogy totál alkoholista vagyok... És nem? Kár álcázni magad. Eme diskurzus közben egy meghatározhatatlan korú asszonyság ül mellém, s fölháborodva mesélni kezd (mintha régi ismerősöm lenne, de általában itt a pszichiátrián jellemző ez a közvetlenség, mindenki kicsit sajnálkozva néz a másikra, oh a szerencsétlen, nem tehet róla, hogy lökött, jó, hogy legalább ennyi hibbant között én normális vagyok...!), szóval azt meséli, hogy gyámot rendeltek neki, aki nem számol el a nyugdíjával, ráadásul pofátlan is, tegnap bejött és nem hozott cigarettát, azt mondta: szokjon le, mama, én magának csak csokoládét hozok, és kávé se vett, arról is szokjak le, most mit szól hozzá, ő szabja meg, hogy mit vesz a nyugdíjból?! Számlát? Mit képzél? Egy év óta, mióta a gyámom, egyetlenszer se számolt el, van neki öt-hat páciense, mert ezt főállásban műveli... „Haggya” már abba, szakítja félbe a poéta ismerős, azt akarja, hogy letegyék a földszintre, az elfekvőbe? Ezen igen elcsodálkozom, hiszen én is a földszinten lakozom, mégse' vagyok

elfekvő. Bizonyára a székhez kötözött öregekre gondol. Le is megyek a liften, lépcső nincs, érthetetlen, az első emeletről bárki lejöhet gyalog, holott ott vannak a dühöngők, reggel is láttam, hogy kiszaladt az udvarra egy kopaszra nyírt fiú, mezítláb, pizsamában és azt kiabálta, engem mindenki bánt, mindenki ver, ki szereti a Sanyit, ugye senki, adjatok egy cigit!

Nem szeretem ismételni magam, írásomban mégis sokszor jön elő ez a „ki szeret engem” nevű magyar össznépi társasjáték, mert valóban, azért beteg ez a nemzet, mert valami megmagyarázhatatlan okból mindenki utálja a másikat. Ha másért nem, azért, mert ülnek szemben, mondjuk a metrón, s azt gondolja egyikük, nézd csak ezt a bunkót, valószínűleg gyűlöl, vagy később le akar ütni, netán a feleségem szertője, de ha egyik sem, akkor palesztin terrorista vagy bankrabló! De jó lenne pofán vágni! És ez kölcsönös, a másik ürge is hasonlóképp vélekedik. Ki lehet ez az undori-féreg, aki néz? Már a szemem sem áll jól. Az a baj, hogy nem kövér, mert azokat jobban utálom... Nem vagyok orvos, de szeretem az itt lévő betegek 90%-a emiatt a szeretethiány és gyűlölet-felesleg miatt került be. Professzor legyen a talpán, aki kitalálja a terápiát milliók számára. Ezek a kék, fehér és sárga pirulák semmit nem érnek, tüneti kezelésre talán jók, de szerintem jobb aludni tokaji szamorodnitól, mint laboratóriumban kevert vegyszerektől. (Olcsóbb is, egy doboz depresszió elleni angol pirula 2700 forint. Csak úgy ingyenes, ha ideggyógyász írja föl.)

De nagyon elkalandoztam, a székhez pizsamanadrággal rögzített öregekről akartam beszélni. Állók velük szemben és nem hiszek a szemeimnek. Ebben az elemosztály-kalodában ülnek hajnali hattól este nyolcig, ha bevizelnek fölmoszák, a nővérek, megkérdezik tőlük: papa nem akar szarni menni? Van közöttük, aki még tud beszélni, érteni amit mond, mert beszélni mind beszél, folyamatos és iszonyú monológot.

Például ilyeneket: mikor jön már a szerelőkocsi, mikor jön, mondja fiatalember, a szerelőkocsi?? A másik néne összefüggéstelen ősemberi tömondatokat dünnyög, hadar, s közben föl-le húzza a zipp-záras papucsát, ez a napi programja. A nővér rámvillantja gyöngysor-fogait, majd hátat fordít, bead valakinek egy injekciót, s közben az átlátszó fehér ruháján keresztül látszik a szex-bugyija, sőt, még több is, hát itt nem csoda, ha megbolondul az ember...

De nincs sok idő hezitálni az élet múlandósága fölött, négykerekű kocsi gördül be, amolyan tolókovács ez, annyi különbséggel, hogy rajta (benne) ülő fiatal hölgynek hátra csavarták a karját, s folyamatosan üvölt: szemetek, a kurva anyátokat! Nyaljátok ki... Végre kap egy lórúgásnyi adag intravénás seduxent, s betuszkolják a rácsos ágyba, onnét meg köpköd, az ápoló fiú arcul üti, láthatóan nem bírja a kiképzést, de az is lehet, hogy ma ez volt a századik esete Tóth Marival. (Az ilyen elkülönítő ágyat műanyag-háló veszi körül, de van másik fajta is, az fémből készült, olyan, mint egy madárkalitka, abba azok kerülnek, akik nem dühöngnek már, csak fekszenek, nem kell

félni tőle, hogy véresre ütök-verik magukat...) A szőke lány különben nem alszik el, öt perc múlva kiabálni kezd: nővér! Miért nem jön a nővér! Kikísérik a budira, aztán még egy nyugtató, ennek úgy látszik dupla adagot fizet a társadalombiztosítás. De a TB-segítség hatásos, utána két napig föl sem ébred, étel-adagját a takarítónők viszik haza, moslékba.

Ez idáig nem értettem József Attila sorait: a lét da-dog, csak a törvény a tiszta beszéd... Ezek az emberroncsok valóban a lét és nemlét határán vannak; természetesen a poéta arra gondolt, hogyha, mint teljes életet kívánó, más minőségű, szellemi világban óhajtana lenni, akkor az reménytelen. De ez a magyarázat se jó, itt semmi fogalom nem passzol, jöjjön ide a volt műelemzés-tanárom a sok ökörségével, mások itt a dimenziók. Egyáltalán, mi az, hogy roncs? Roncs egy fölrobbantott híd, egy bosnyák kisgyerek, akit kibelezett a szerbek aknavetője a piacon, de ezek az emberek élnek! Hozzá tartozó-ik lökték ide őket erre a testi-lelki hulladéktelepre, mintha veszélyes, mérgező anyagok volnának, akiktől meg kell szabadulni. Elképzelné is félelmetes az ilyen jelenetet: megszólal a férj: mámi, megint nyitva tetszett feledni a gázt, ez itt nem a Doberdó, itt gyerekek is vannak... Volna képe megölni a saját unokáit? Ah, mit is beszélök, úgyse érti a vén hülye! Mégis, izé, hát az édesanyám..., támad föl valami emberi érzés a feleségben, de nem mer el-entmondani, igaza is van a férje urának, mi lesz, ha este hazajönnek és fölkapcsolják a villanyt, s levegőbe repül az egész lakótelep? Lehet, hogy fantáziálok, de szerintem a székhöz kötözött öregek többsége hasonló úton került ide.

Na mármint (ez elég „meredek” témakör, nem is Nadom ki az információt közlő nevét,) 1990 óta létezik a pszichiátrián ún. bírói szemle. (USA-mintára született az ötlet). Ez abból áll, hogy szűrőpróbaszerűen kijelölnek pár beteget és megkérdezik: önként jött-e be, vagy kényszerrel? Vannak itt kényszergyógykezelték is, akik dühöngők, a mentő hozta be őket a delírium tremens állapotaiban, de velük nem foglalkoznak; egy ilyen szemlén megkérdezik például a magatehetetlen 93 éves Lajos bácsit: mi volt a reggeli papa? Elégedett az ellátással és az orvosai-val? Húsleves. Az vót a reggeli. Születtem 1823-ban. De miért kérdik? - Ez nem vicc, aki nekem mesélte, fültanúja volt egy hasonló kihallgatásnak, ahol a bírósági ember jót nevetett, mert a bácsi elkezdte magyarázni neki, hogy jó, hogy túlélte a harmadik világháborút, ő is (mind) a hármát átélte, hát nem tetszik tudni, hogy ledobták Csepelen az atomot?!

Ez a vizsgálat persze igyekszik kiszűrni a körözés alatt - netán éppen a kényszergyógykezelés elől, vagy börtönből szökött - személyeket is, tehát, annak ellenére, hogy bizonyos esetekben igen megalázó, van valami haszna is. Mert, meg kell vallanom, igen vegyes a társaság. Első nap a főorvos a lelkekre kötötte: minden pénzem hordjam magamnál, mert itt lopnak, ráadásul sokukat nem is lehet felelősségre vonni, előfordult már ékszerlopás, hiába, nem lehetett nyomozni, mert a valószínűsíthető tettes jogilag nem vonható felelősségre, de azért annyi gögyija volt, hogy látogatáskor kivette a szajrét.

Ez ismét magyarázatra szorul, mármint, hogy aki egyszer megszökik a kezelés elől, minek megy újra kórházba? Mert más szabályok vonatkoznak rá, mint arra, aki önként vonul be, neki már eleve elveszik az értékeit, mintha arra kényszerítenék, hogy lopjon, lejmoljon; ennyi lejmista, mint ebben az épületben, tuti, hogy nincs egyik földrészén sem... Mindig csak egy szál cigit hordozhat magánál az ember, mert ha meglátják, hogy több is van nála, megrohanják, üvöltöznek, követelőznek, fenyegetnek, nem mintha félnék tőlük, inkább sajnálom őket, s ide még a bankárok pénze is kevés volna. És ugye lopott személyivel jön, akinek vaj van a fején, igaz, ezt nem mindenki teheti meg, mert sok a törzsvendég, sokuk már fél életét itt töltötte, s nem is igazán értem, kinek jobb itt, mint szabadon? Olyan szörnyű sorsuk van, hogy ide menekülnek? Igen, ez így van, mondja egy szűrős szemű, abszolúte garantáltan lökött férfi, én az aluljárókban aludtam, meg a parkokban, vedeltem a dianát, annál ez is jobb, de most már tavaszodik, kimegyek, vagy vissza Pomázra, onnan ki lehet szökni piálni, s jobb a levegő...

Hülyének lenni életforma. Elég a tébékártya, meg némi szerepjátszási képesség, hogy az orvos elhiggye, tényleg hülye vagy és máris minden oké... De nem hiszem, hogy ma Magyarországon bárkinek is különösebb színészi talentummal kellene rendelkeznie, hogy elhiggyék róla, megzavarodott.

Jó példa a hazajáró lelkekre Károly, most éppen meztől sétál kint a szakadó esőben, kezében műanyag pohár teát hurcol, időnként kortyol egyet, aztán vár, amíg a csésze feltöltődik esővízzel. Ő hat hónapja van itt egyhuzamban, állítólag mikor legelőször behozták, még normálisabb volt. De miért ragaszkodik valaki ehhez a diliházhoz? Még mindig nem értem. De aztán az egyik ápoló elmagyarázza: tudod, a régi betegek jobban megértik egymás baját, mintha hozzátartozók lennének, egy a gondjuk, fájdalmuk, nem szégyellik egymás előtt, mert bizony a rokonok letagadják, vagy elfeledik az itteni ismerősüket, apjukat, fiukat-lányukat... Emberi kapcsolatok születnek a szemem* láttára, amikor két szerencsétlen összefog... Na, nem kell meghatódni, általában az itteni szerelmek a pincében vagy a parkban kefével kezdődnek.

Új beteg érkezik, előkap egy nagy zacskó banánt, s ütitokzatos arccal nyújtja felém: vegyél bátran, ez úrbanán! ÚRBANÁN! Nem érted? Különben most olvastam a Hernádi Gyula regényét, amiben folytatta az Egri csillagokat (tán abba örült bele szegény?), s adott egy remek ötletet, én pedig megírom török szempontból! Na, mit szólsz hozzá? Zseni vagyok, mi? Egyél úrbanán és te is zseni leszel... Én is megkínálom, úrnarancs és úrsajt-tal, végre valaki, akivel el lehet beszélgetni, mert annyira hülye, hogy nem bosszantja föl az embert. Naiv és tiszta, mint egy kiscsoportos óvoda, hát lehet az ilyenre haragudni? (Csak a regényt el ne kezdje írni...!)

Nincs még augusztus, ám látogatás végeztével a II. Nemeletről (ott vannak elraktározva a piások) elkezd potyogni a fűbe meg a betonra az üres üveg, nagyobbbrést pálkás üvegek, látom, amint egy matróna - testi épségét is kockáztatva - kapkodja föl a palackokat. Csillaghullás ez a néninek, mert a büfében vissza tudja

váltani, ott senki nem kérdi, melyik osztályról jött, igazándiból csak a pszichiátrián van megtiltva az ivás. (Azért vedelnek a népek, ha szabad volna, kellene a fenének.)

Bezeg az organikus idegosztályon! - telepszik mellém a padra a költő barátom, s azt lesi, nem dobnak-e le a bunkók véletlenül egy teli üveget közénk? Szóval én ott is voltam, agydaganatom van, gyerekkorom óta, na, ott aztán volt hepaj, bejött húsz roma, megterítették a lift előtt, folyt a pia meg a kaja, ami szem-szájnak ingere, még a személyzetet is megvendégelték (el kellett fogadniuk), na, ott történt, hogy két fiatal lány jött be a testvérét meglátogatni, egyetemista fiú volt, rosszindulatú daganat a halántékában, őt hívták a nővérek ketteskének, az ágyzáma miatt, bejöttek a látogatók, mondja az egyik nővér, ja, a ketteske, az már csak nullácska, hajnalban meghalt... Így, a látogatóknak, akik erre elájultak. Ha nem hallom a saját füleimmel, el se hiszem, látom, te is így vagy ezzel, de miért hazudnék neked?

Van azért hasonlóság a börtönök és a kórház között, bár tátika helyett apró kukucska ablak van minden kórterem ajtaján, be lehet lesni, eszik-e egymást a betegek vagy isszák; ráadásul itt nem lehet zárni se a vécért, se a mosdót, nincs külön női zuhanyzó sem. Ez azért kínos, mert én hajnaltájban szoktam zuhanyozni... Elmesélem, hogy zajlik itt egy kora reggel. Általában négy óra felé ébred az ember kerékcikorgásra, akkor szállítják a soros hullát, s akkor kezdik a nővérek zuhanyozni vinni az öregeket. A vénségek összevissza botorkálnak a folyosón, folyik le a lábukon az ürülék, van aki útközben vizez, furcsa látvány egy nyolcvan esztendő, százkilós pucér öregasszony, hiába mondta Leonardo, hogy az emberi test szép, bizonyára ő is a vörös hajú, domború seggű nővérekére gondolt... Ez a jövés-menés eltart vagy hat óráig, mire a váltás jön, az ágyak áthúzva, enyhe bűz terjeng mindenfelé. Engem nem akar megfürdetni, kérdem a nővér két, mire pajzánul kacag és kijelenti, de igen, ám figyelmeztetni óhajt, hogy kommandós a vőlegénye! Bizony mondom, ha a sok sóskától nem gyöngültem volna el, megmérkőznék vele. De a lány csak viccel velem, mert aztán kijelenti? mit kezdenék én egy költővel? Azok sokat isznak és sosincs pénzüik! Hát ebben igaza van.

A főorvos úrnál teszek látogatást, mondja már, de őszintén, hogyan gyógyíthat olyan betegségeket, amivel nincs is tisztában, hiszen a tünetek annyira változók, egyéni, mindegyik hülye más... Látom, kezdesz fejlődni, s a doktor jót mulat rajtam, gyere, állj be idegyógyásznak, legalább egyel kevesebb örült futkos az utcákon, itt meg föl sem tűnik. De én vitatkoznék vele: nem becsületesebb az, aki bejön ide kivizsgáltatni magát, mintsem rongálja a családját meg a munkatársai idegeit, mert nem vallja be önmagának, hogy mentálisan retardált?! Ha tovább gondolkodsz, én mondom, kiírok neked egy injekció-kúrát... Fenyeged a doki, menj inkább ki a parkba, napozz, olvass, mit érdekel téged ez a diiház? Amit úgyis megszüntetnek, az egész épületet eladja az önkormányzat, szélnek eresztik a betegeket, tudod, az ágy-leépítés... Illetve, agyleépítés, hogy illusztris legyek...

Délutánig napozom és laza filozófiai könyveket olvasok, az pont jót tesz ilyenkor, Marcuse tudvaleg öleg érdekesítő olvasmány, de azért a szerzőnek van tekintélye az ápolitak között, mikor egyikük cigit kér és meglátja a könyvet, rémülten elmenekül... Maga örült, ilyeneket olvas?! - ezt kiáltja és befal közben egy marék akácfavirágot. Lehet, hogy igaza van, végtére is mit jelent az, hogy: „ezek a szükségletek, illetve ezek igazsága, s az azokkal kapcsolatos szükségletek kielégítéséről alkotott ítélet az adott körülmények között az elsőbbséget illető mércéket foglal magában.” Hát nem logikus? Az adott nővérke hátsó része elsőbbséget foglal el tudatomban...

Azt már értem: „Az elemi biológiai szintet meghaladó emberi szükségletek intenzitása, kielégítése, sőt, jellege, mindenkor társadalmilag prekondicionált volt.” Tehát minden reménytelen, úgyis állambácsi és államnéni szabja meg, mi a jó nekem, mármint szellemileg, amúgy azt zabálok és azzal kefélek, akivel akarok, csak ne zavarjam méltóságos köreit. És ez mindig is így volt, a Poliszoktól kezdve a mai túlfogyasztó, gazdag időkig. Nem véletlen, hogy ezeket emlitem, rájöttem pár nap alatt, hogy az elmebetegségekben is van, s ráadásul nem is kevés logika, sőt, filozófia, nevezhetjük rögeszmének, fixa ideának is, teljesen mindegy, van akinek az a mániája, hogy ő társadalomfilozófus, s ezzel bosszantja az emberiséget. Mennyivel rosszabb az úrbanán fölfedezése, mint a fent említett ész-csavarmányok publikálása? S mennyivel kevesebb az a hölgy Amundsennél, aki a falon lévő színes poszter mögé akar nézni, tehát fölfedező, mégsem veszik el, legföllebb az utcasarkon, nem az Északon, de azzal még keres is. Azt hiszem, legyenek büdösek, hülyék, alkoholisták, lököttek: én megszerettem az embereket. Hogy erre rájőjjenek, ehhez a felismeréshez be kellett vonulni a pszichiátriára!?

Látogatóm érkezik, egy nőszemély, azért nevezem így, mert volt képe nekem paradicsomlét hozni! Mint nimfa és faunja elbújunk a természet lágy ölén, de még a csókig se jutunk, mikor borzas hajú ürge ugrik ki a bozótból és azt hadarja, csináljátok csak, hadd nézzem, évek óta nem volt nőm... ! Nincs szívem leütni, de a szerelem elmarad, a hölgy szemérme lázadozóban.

Hatkor bezárják a kapukat, lekísérem a látogatót, s visszafelé, a központi épületben (ahol a többi osztályok vannak) megállok a kávéautomatánál, nicsak, egy ismerős, a roma lány, nem ismer meg, megint kezd a kávé és a szexuális érintkezések közötti összefüggéseket taglalni, de spártai jellem vagyok, nem adok neki húszast. Egy magas, bizonytalan járású, bizonyára agyon gyógyszerezett pali ad neki, s eltámolyognak a mező irányában. Lessék meg őket, nekik úgyis mindegy. Egyszerűen érthetetlen, csak amíg lakosztályomig sétálok, hatan kérnek cigit, hárman pénzt telefonra, meg buszjegyre...

Mert elvesztették az önbecsülésüket. Így magyarázza ezt a kunyerálási mizériát a költő ismerős. Gondolod, hogy nincsenek tisztában a helyzetükkel? Semmi sem számít, nem érdekl, ha leköpöd, vagy ha hülyének nézed őket. Mindenkitől azt kapják, s így még megvan a remény, hátha akad köztük egy sokkal hibbantabb, s azt megvágathatják. Van olyan, aki százast kér, s ha nem adsz neki, elkezdi üvöltöni, fogják meg, ellopta a százasomat! Mit kell

tegyél olyankor? Menekülj el, vagy adj neki, mert ha megütöd, jön a vizsgálat és mehatsz a rácsos ágyba... Na jó, esetleg téged nem passzíroznak be oda, mert ismered a főorvost, de mi van, ha nincs bent, s a személyzet nem tudja, hogy koszorútlan poéta lézeng köztük? Azt meg különösen ne emlegesd, hogy írni akarsz a kórházról, mert akkor baj lesz.

Véresre vert férfi érkezik - a saját lábán -, sokkos állapotban van, csuda, hogy idáig be tudott gyalogolni. Kiderül: a BKV ellenőrök lökték le a buszról, pedig mutatta a kényszergyógykezelteknek adott kórházi igazolópapírt, miszerint beszámíthatatlan, személyi igazolványa bevonva, naponta kezelésre köteles bejönni... Ennek ellenére meg rugdosták, s letaszították a 123-as Taigetoszról, minek él, aki hülye, bezzeg az ellenőrök, azok aztán talpig úriemberek, szerintem már a Kréta korban, a dinoszauruszok idején is éltek békavésosok, ám ők túléltek az aszteroida becsapódást. Honnét lenne a szerencsétlen, leszálalokolt, havi 13 ezer forint nyugdíjat kapó emberkének bérletre pénze? Nem óhajtók (gusztusom sincs rá) politizálni, mégis érdekelne, micsoda ország az, ahol alantas férges garázdálkodhatnak, állami szolgálatban? Ki alkalmazza, veszi föl ezeket? Úgy tetszik, Ázsián belül is létezik egy mucsaibb tartomány. Akinek nem tetszik ez a vélekedés közállapotokról (mondván, nincs köze a kórházhoz), az téved. Hazudik önmagának, látnia kéne a minden testrészában reszkető, vérző arcú, középkorú illetőt. És még szolidan és indulatmentesen fogalmaztam, hiszen kit érdekel a közlekedési vállalat, itt sokkal többről, illetve kevesebbről van szó, arról például, hogy közveszélyes örültek, fizetésért szabadon járkálnak, miközben itt több százan vannak nyilvántartva hülyének, képzelem mi lehet a Sárga Házban, ha csak egy pszichiátrián két-háromszáz a változó létszám?

Kihallgatást kérek (mert soron kívül csak így lehet bejelentkezni) a kórház igazgatójánál, valóban kötelező-e 28 naponként sorra kerülni azon a bizonyos bírói szemlén, mert ezzel riasztgattak némelyek? Nem. Csak ha nagyon agresszív valaki. S ha nem jelenik meg időben, körözést adnak ki ellene és keresi a rendőrség. Nyomoznak utána, holott nem bűnöző, csak beteg, de hát demokrácia van, nemde?

Ennyi. Nem lettem okosabb. Ismét fülemben cseng a költő mondása: innét ép ésszel senki nem távozik... A professzor úr még annyit mond búcsúzóul: én sem értem, hogy az orvosi problémákhoz mi köze a hatóságoknak?

*

Egy hete vagyok bent, ma szép reggelre ébredem, végre nem volt éjjel hullaszállítás, kialudtam magam. Doktorom bejön a kórterembe és megkérdi: Na, nem volt elég? Még mindig betegnek képzeld magad?

Kösz szépen, jól vagyok, ha legközelebb rosszul lennék, inkább fölugrom a tizedik emeleti erkélyemre, de hozzátok soha többet... Bíz magadban, veregeti meg vállamat a főorvos, ha nem volnál ilyen érzékeny, nem is lennél igazi költő. És ne törődj a hétköznapi idiotákkal, vedd tudomásul, az nem a te világod, ők azért születtek, hogy bosszantsanak minket. Lazán, csak lazán kezeld az egészséget, remélem, nem akarod a vonat alatt végezni? És inkább az írásra, ne az ivásra koncentrálj. Világos? Bár

ahogy ilyen rövid idő alatt megismertelek - te nem vagy az a típus, aki megéri az elfekvő kort. Ez a tudat vezessen további utadon. Még fölír valami gyógyszert, amihez nem passzol a szesz, maximum napi 1-2 sör, másképp veszélyes, ez csak egy kísérleti stádiumban lévő pirula... Állítólag, a nyugati szaklapok szerint csudákat művel, több mé-lakórba esett orvvadással, pár heti kúra után, madarat lehetett fogatni. Az más kérdés, hogy élő, avagy döglött fácánokról volt-e szó, a kollégák nem részletezték. (Hát nem vicces a doki?)

Ő szintén mondom, nehéz szívvel hagyom itt a többieket, tiszteletemre még a paplan alatt rejtőző szobatárs is előbújik, körülnéz, remegő kézzel int, s figyelmeztet, vigyázzak, mert a portás is KGB meg CIA ügynök, jobban tenném, ha a kerítésen keresztül dobbantanék, mint régen, a katona időkben. Nekiadom a szappanom, fogkrémem, hozzá nem jár látogató, nincs tisztasági szere, amikor visszanezek a kisablakon, látom, visszabújik szokott óvhelyére...

Várni kell a zárjelentésre, ez szokásos programja a távozóknak, biztatnak a többiek, van, hogy fél napig eltart. Közben elgondolkodom, mi rendes az orvosom, biztat, bagatellizálja a súlyos állapotom, hogy megnyugtasson; de mit sem ér vele, ha én egyszer kitaláltam, hogy tébolyodott vagyok, akkor hozzám képest Lear király jókedvű bájgúnár...

Sétálunk egyet lírai lelkű ismerőssémmel, az udvara mentő érkezik, a személyzet fogadja az új delikvenst, aki alig áll a lábán, öltönye van, ám mintha sárban fetrengett volna, diplomatatáskájával dühösen hadonász, s azt ka-jabálja: én mérnök vagyok, menjetek a francba, nem is vagyok részeg! Hordágyra erőszakolják, úgy tolják be a liftbe. Ebből elég, még utoljára látni óhajtanám az én (vörös hajú) Dulzineám popóját... A férfi vécéből öregember (meghatározhatatlan korú) totyog elő, erősen köhög, szájszélén vérfoltok! Mondom a nővérnek mit láttam, nem lehet, hogy az illető TBC-s? Jut eszembe, mellkasi röntgent nekem se csináltak. Egy-egy ilyen köhögési rohamnál Koch-baktériumok milliói kerülnek a levegőbe, te jó Isten! A bájos lányzó megnyugtat, á, nem lehet az tüdőbaj, esetleg enyhe tüdőrák... Vagy embólia... Ő aztán biztos tudja, látnok és pulmonológus egy személyben.

Vége elkészül a papíros, böngészgetem, nem sokat értek belőle, majd otthon az orvosi szótárból kiköcsösítem magam.

Útravalóul kapok egy receptet, a buszon olvasgatom, hát ha én ebből táplálkozom, biztos nem érem meg a következő hipochonderes rohamot! Ilyeneket írnak benne: mellékhatásként émelygés, aluszékonyság, izzadás, remegés, gyengeség, szájszárazság, álmatlanság és szexuális zavarok előfordulhatnak. Fokozott elővigyázatosságot követel, például alkalmazásának (sic! mi a fenére lehet alkalmazni egy pirulát, vagy beszédem, vagy kidobom... Esetleg elültetem virágcserepben, netán szétdobálom a szobámban és táncolok rajta?) időtartama alatt baleseti veszéllyel járó munkát végezni tilos. Még ez is. Tehát, elméletileg ki sem mehetek az utcára, nincs annál veszélyesebb melő, mint sétálgatni a közbizonytalanságban. Természetesen szeszes italt se szabad inni, haljon éhen a polgár, igyék 200 forintos narancsjuicét, amire a gatyája is rámegegy. De legalább nem lesz szomjas.

Szabolcs András EGY RÉGI HÁZ

Az Opel család, már csak leányágon, sok kis családra szakadva szerte szóródott hazánkban, Európa más országaiba is jutott közülük, de élnek leszármazottak még a régi házban is.

A valamikor volt Opel ház málladozó vakolatú fele áll a Georgikon utcában. 1939-ben eladott nyugati felének helyén egy jellegtelen emeletes épület van. A maradvék ház éppen száz éves. Vakolata valamikor sárga volt. Ilyenre mondta Veres Péter, mikor a Helikoni Ünnepségek író vendégeként Keszthelyen járt: „Ebben a városban nagyon sok undorító Habsburg-sárga épület van.”

A Keszthelyre bevándorolt Opel család első ismert őse Németországban született 1708-ban, feltehetően Mistelgau községben. I. Opel Eberhard Bayreuthban pékmesterként olt és dolgozott 1781-ben, 73 éves korában bekövetkezett haláláig. Elsősülött fia, aki a szent kereszttségben apja nevét kapta, nem folytatta mesterségét, a pékséget inkább fiatalabb testvéreére hagyta. Ő romantikusabb foglalkozást választott: uradalmi parforszvadász lett. Bár feladata nem a vad szilaj és bátor vágásban való üzése volt, hanem a kutyafalka terelgetése a falkanagy, a falkamester utasításai szerint.

II. Opel Eberhard Schmidt Borbála bayreuthi lányt vette feleségül. Elsősülött fiúk örökölte az Eberhard nevet. E gyermek már Bayreuth-ban született 1758. évben. Másodikként született János Miklós 1760. május 2-án. III. Opel Eberhard tengerre szállt és később tengerészkapitány lett. János Miklósból szabót nevelt.

Opel János Miklós inas évei múltával vándorlegényként bejárta jó-

formán egész Németországot. Huszonnégy éves volt, amikor apjuk 1784. október 11-én, 55 éves 5 hónapos és 5 napos korában meghalt. Ekkor tengerészkapitány bátyja tanácsára Hamburgba költözött, és ott váltotta ki iparát. Hosszú évek szorgos munkája eredményeként, 39 éves korában felvették a nagy, szabad Hanza város polgárai közé. A polgárjogért 40, az erről szóló oklevél kiállításáért 1 márkát kellett fizetnie, s ez akkoriban meglehetősen nagy összeg volt.

Sajnos az Opel család 1945-ig terjedő levéltárának értékeesebb darabjai, amiket az egyik leszármazott történező gyűjtött össze, lakásának 1945-ben történt feldúlása alkalmával elvesztek. Szerencsére másolatuk egy másik leszármazottnál megmaradt, a családról készített rövid tanulmányban.

A hamburgi polgárjog megszerzésekor a város magisztrátusa előtt esküt kellett tenni. Az erről kiállított okmány így kezdődött:

„N.c. 709.-Mk. Kleser - Möller
BÜRGER EYD

Ich lave und Schwere tho Gott des Allmachtigen dat ich düssen Rahde und Düsser Stadt Will truw und hold Wessenm...” Az eskü szövege magyarul így hangozhatott: *Én mondom és esküszöm a Mindenható Istenre, hogy a városhoz és annak tanácsához mindenkor hű leszek, tetteimmel, beszédeimmel csak a város javát művelem és mindent megteszek, hogy a várost kár ne érje, ha pedig ilyenről tudomást szerzek azt a város tanácsának hűen bejelentem. Évi adómat, illetékeket, törökadót, élelemadót és mindazt, mit a ta-*

nács a polgárságra törvényesen kivét, kötelességszerűen, pontosan befizetem.

Nagy erő volt ebben a polgári esküben. A mulasztókat letétele után - a kor szokásának megfelelően - már esküszegésért is büntetni lehetett.

Johann Nicolaus Opel csak a hamburgi polgárjog megszerzése után gondolt házasságra. Maria Johanna Geisler hamburgi polgárlányt vette feleségül, aki a háztartási munkát maradéktalanul ellátva, időt szakított versek írására is. Sajnos ezek is elpusztultak a családi archívum szétválásakor. Házasságukból három gyermek született: Johanna Christina Amália 1807. február 13-án, Johann Carl Anton 1809. szeptember 20-án, Emília 1811-ben. Csak a két idősebb születési adatait ismerjük, mert másolatban csak az ő keresztleveleik adatai maradtak meg.

A családi legenda szerint lett volna egy negyedik gyermek is, ez a fiú azonban 1806 és 1814 között Hamburgot ért végszes évtizedben elveszett. E gyászos évtizedben a nagy Hanza város lakosainak több mint a felét elvesztette. A negyedik gyermekről semmiféle írásos anyag nem maradt, emléke kizárólag szájhagyományként maradt fenn.

A derék Johann Nicolaus Opel sem volt hosszú életű, s gyermekeit nem tudta felnevelni. 1817-ben halt meg. Nyolc éves fia 1818. május 27-én a hamburgi evangélikus gyülekezet árvaházába került. Az árvák 16 éves korukig maradhattak az intézetben. Ott töltött éveik alatt elvégezték a német iskolarendszerben előírt általános iskolát. Szigorú körülmények között kellett élniük, melyek megedzették őket az élet viszontagságaira. Ruházatuk, elhelyezkedé-

sük, étkezésük szerény volt. Télen-nyáron a udvaron elhelyezett mosdóban kellett tisztálkodniuk. Tizenhat évet elérve konfirmáltak őket, kezükbe nyomták a bőrbekötött „Aufführungs Buch”-ot és mint az egyház teljes jogú tagjait léptették ki az életbe. Könyvükbe bejegyezték személyi adataikat, szorgalmukat, hűségüket, erkölcsüket és ügyességüket. Az adatokat a városi magisztrátus pecsétje és az árvákra felügyelő szenátor aláírása hitelesítette. Elbocsátásukkal az árvaházzal való kapcsolatuk nem szűnt meg, figyelemmel kísérték sorukat és amikor neveltjük önálló ipart kezdett, szükség esetén nagyobb segíellyel támogatták.

Johann Carl Anton Opel is megédződött az árvaházban, 1825. március 25-én felruházták, kezébe nyomták bőrbekötött kis könyvét és útjára bocsátották. Nagybátyja III. Eberhard Opel hajóskapitány tengerészinast akart belőle nevelni, és magával vitte egy helgolandi útjára. A hajó viharba került, a kis hajósina annyira megrémült a hatalmas, hajót gyötörő hullámoktól, (tengeri betegséget is kapott), hogy amikor végre szilárd talajt érzett lábai alatt, megfogadta, hogy soha többé hajóra nem száll.

Édesanyja ezután kereskedőnek szánta és elszerződtette Matthias Diederich Böttger hamburgi, Fischertweite 17. számú házában működő dohány nagykereskedő üzletébe. Itt a fiú nem tudta megszokni az erős dohány szagot. Végül elszegődött egy nyergesmesterhez inasnak. Sajnos az elvesztett „Aufführungs Buch”-ból, illetve a másolatából - ki tudja miért - hiányzott a 9. és 10. oldal, ezért nem tudhatjuk, hogy kinél tanulta a szilgyártó, nyerges szakmát. Édesanyja házában, a Langengasse 51 szám alatt lakott. Ekkor még élt mindkét leánytestvére. Inaséveinek befejeztével, Emília húgának halála évében, 1829. októberében, a kor szokásainak megfelelően, mint annak idején apja is tette, vándorolni kezdett. Vándorlásainak éveiben a karácsonyt odahaza töltötte.

A céhrendszerben megkivántak az iparoslegények vándorlását, ez nagyon jó hatással volt szakmai, de szellemi fejlődésükre is. Kimozdulva szűk környezetükből megismerkedhettek a nagyvilággal, vagy legalább saját országukkal, több szakmabeli műhelyben dolgozva elsajátíthatták a legújabb szakmai fogásokat, látóköriük kiszélesedett, s ha külföldre eljutottak, még nyelveket is tanultak. A céh vándorútjukon is vigyázott rájuk, figyelték útjukat, szakmai fejlődésüket. Minden városban, minden cégnek volt egy „Herbergje”, szállása, ahol ingyen lakhatott, sőt ha rászorult, csekély pénzzseggel is támogatták. A céh atyamestere állandóan ellenőrizte a legényszállást, és megtorolt minden erkölcsi kisiklást. Ha hosszabb a legény hosszabb időt kívánt a városban eltölteni, munkahelyet is szereztek neki.

J.C.A. Opel vándoréveinek vége felé érte utol az árvaház gondnokának Manó Niesének értesítése. Külföldi munkalehető-

séget ajánlott valamikori neveltjüknek. Festetics László gróf, a nagy Festetics György fia, fenék-pusztai ménéséhez, jól képzett szilgyártó és nyerges iparost keresett, felesége, a porosz királyi családból származott Hochenzollern Hochingen Josefa írt a családjá által támogatott árvaházba és onnan kért szakembert. Az ifjú az ajánlatot elfogadta és fél Európát átutazva 1832-ben érkezett Keszthelyre. A gróf a jó megjelenésű, barna hajú és barna szemű legényt felfogadta, ideiglenesen uradalmi iparosnak alkalmazta, később véglegesítette.

A múlt század derekán Keszthelyen népes német iparos kolónia élt. Nagyrészük a Lehen városrészben, a mai Lehel utca környékén lakott. Ugyancsak népes zsidó kereskedő réteg is érkezett a városba. A zsidó kereskedők, ugyanúgy, mint a német iparosok, külön népcsoportot alkottak, a kereskedő családok nagy része is németül beszélt.

A német iparos családok csakhamar megkedvelték a világlátott, sokat tapasztalt, jó munkás, sokat kereső ifjú embert és kedvelt vendége lett a német kolónia lakóinak. Leginkább Koller uradalmi kádár, Kugler uradalmi kőfaragó, Lupersbeck uradalmi kovács, valamint a Prátscher családokhoz volt bejáratos.

Nincs adat arról, hol lakhatott és hol lehetett a műhelye, feltételezhető, hogy Kugler kőfaragó mester szomszédságában. Kuglerék nagy házat vittek, sok vendéget fogadtak, így a szerény ifjú inkább a második szomszédékhoz járt. Lupersbeckék két évvel előtte érkeztek Keszthelyre. Az asszonyt Schönhofer Erzsébetnek hívták. Rohoncra hívták el uradalmi kovácsnak a gróf. Josep kovácsmestert, feleségét és öt gyermekét, Jánost, Józsefet, Terézt, Annát és Erzsébetet, teljes bútorzatukkal az uradalom szekerei hozták Keszthelyre. Lupersbeck szívesen mesélte megérkezésük történetét, ennek egy jelenetét megörökítette a család kollektív emlékezte. A megőrzés oka biztosan a jelenet megrázó volta lehetett. A bevándorolt ős egyik unokája lejegyezte a kollektív emlékezet által megőrzött eseményt: Mikor a családot szállító szekérkaraván az alsópáhoki úton a Gáti domb alá érkezett, az anya és gyermekei döbbenetesen észlelték a dombtetőn álló három akasztófát és az azon függő két férfi és egy nő holttestét. A családfő csak annyit jegyzett meg: „Úgy látszik, ebben a városban rend van.” Az unoka megemlékezésén kívül szerepel ez a jelenet Sass Gábor főiskolai tanár visszaemlékezéseiben is, de a kijelentést nem Lupersbeck, hanem Opel szájába adva. Lupersbeckék hatodik gyermeke, Sándor már Keszthelyen született.

Az utcát, ahol Kuglerék és Lupersbeckék laktak, ma Georgikon utcának, akkor Tanárok utzának nevezték. Nem mintha tanárok laktak volna benne, hanem az utca közepén húzódott, az akkor még fedetlen árok, a tanú árok, az uradalom és a város területe között. Északi olda-

lán, a kastélypark hatalmas téglá kerítéséhez tapadva volt az uradalom szállásháza, a mai Amazon szálloda, udvarán a postakocsi fogatváltó istállója, tőle nyugatra az uradalmi kovácsmester, ezt követően az erdőmester, majd Wagner Ferenc (talán az uradalmi szilgyártó), majd az uradalmi kőfaragó háza. Rohonc környékén, Sopron és Vas megyék határán, de még Stírriában is „hiencek”, vagy más néven „heancok” élnek. Nyelvjárásuk eltér a soproni „poncihterekétől”, amely nyelvjárás az osztrák-bajor dialektushoz tartozik. Külön dialektusként tartja számon a nyelvtudomány. A hiencek lakta területet a környező németek „Puklate Weltnek, vagy egyszerűen Heanzereinek nevezték. (Pupos világ, Heanc-ország). Lupersbeckék is hiencek voltak. Szerény igényű, istenfélő, munkás emberek, akik ugyan ragaszkodtak nemzetiségükhöz, de jó polgáriak voltak választott hazájuknak. Kedvelték a zenét, a meséket, és szívesen tréfálkoztak.

Johann Carl Anton Opel jó kezű iparos volt. Leszármazottai szerint ő lett volna a városban az első kocsigyártó. Ennek az állításnak ellentmondani látszik Benda Gyula: „A keszthelyi uradalom 1850 előtti hagyatéki és vagyoni összeírásai I. Keszthely 1711-1820.” című tanulmányának [Kiadó: Néprajzi Múzeum Bp. 1988.] 209. oldalán található megjegyzés. Karl Holzappel asztaloslegény hagyatékának árverésén Josef Putz „Wagnergesell”, kocsigyártó iparossegéd is vásárolt. Nem valószínű, hogy más városból utazott volna ide két hasznait ing vásárlására 1807. április 15-én. (A kérdés további kutatásra szorul, mert a tanulmány bevezetőjében a XXXV. oldalon közölt 1826-1828 közötti időszak iparági jegyzékében kocsigyártó iparos nem szerepel. A jegyzék említi két nyergesmestert, és 1828-ban egy szilgyártót.)

Az azonban biztos, hogy Johann jól kereső iparos volt. Unokájának elbeszélése szerint, aki sokszor látta a műhelyben dolgozni, és később belőle lett a műhely utolsó gazdája, nagyon jó kezű, szakmáját kiválóan ismerő, jó üzleti érzékkel bíró mesterember volt. Hét év elteltével azonban elfogta a honvágy - népünk szerint minden hét évben megújul az emberfia - és elhatározta haza utazik szeretett édesanyjához és Hamburgban váltja ki az engedélyt. Azonban már az első búcsúlátogatásakor megváltoztatta szándékát. Lupersbeck, vagy ahogyan később „megmagyarosította” nevét, Luperszbek József barátja igyekezett Jebeszélni tervéről. Ki tudja, mondotta neki, sikerül-e iparengedélyt váltani, különben is a céh csak nős embereknek engedi az iparengedély kiadását. Itt már állandó megrendelőikre van, ellátják megfelelő értékű munkával. Ki tudja, Hamburgban sikerül-e ezt újra kialakítani az ottani nagy konkurencia mellett. Itt már megbecsülik, ott most kellene kezdeni a megbecsülés kivívását. Mindez nem hatotta meg J.C.A. Opel, tartotta magát olyan jó mesterembernek, hogy

mindenhol megállja a helyét. Büszke volt apjától örökölt és csak megújítani szükséges hamburgi polgárjogára. Ekkor lépett közbe a család legidősebb leánygyermek, Terézia. E jelenetet a családi legendárium Marlitt E. stílusából vett szavakkal örökítette meg: Nyakába borult a 17 éves leány a búcsúzó legénynek. Sirva kérdezte: „Carl du gehst weg?? Bleibe hier!!” Az ifjú ekkor döbbent rá, hogy a kislányból már nagylány lett, már többet jelent neki is, mint gyermeklány játszópajtást. Nehezen mondta ki, de szavai szívből jöttek: „Rézi ich bleibe!!”

Az ifjú bejelentette árvaházának nő-szülési és önálló műhelyalapítási szándékát. 1839.május 24-en kelezett levelében a már említett Mano Niese árvaházi gondnok igazolásokat kért. Majd az Árvaház a bécsi Geymüller A.Co. bankház útján 702 tallért utalt át. Jó német szokás szerint 1840.augusztus 2-án házassági szerződést kötöttek. Ezt még úgy írták alá: „Karl Opel als Brauti - gam, Therezia Lupersbeck als Brauth..” Még aznap Kővágóórsre kocsiztak és az ottani evangélikus templomban házasságot kötöttek. Eskető lelkészük Horváth Zsigmond esperes, tanúik: Koller Tamás uradalmi kádár és „Lichtenvaller” György keszthelyi városi tanácsos. Utóbbi nevét azért tettem idézőjelbe, mert vagy a lelkész írta tévesen az anyakönyvbe, vagy - leírni is szégyellem - a jeles tanú már útközben úgy felöntött a garatra, hogy hibásan írta le a saját nevét.

A fiatalok házasságkötésük első évfordulóját azzal ünnepelték meg, hogy 720 ezüst forintért megvették a „Tanárok utjai” 532. számú házat. Az adásvételi szerződést 1841 .augusztus 14-én írták alá. A vételáron kívül kifizették a földesúr járandóságát is, ami „2 frt. 12 krajczárt” tett ki. A szerződést megerősítette Ferenczi János városbíró, Lichtenwalner György és Vlasits József városi tanácsosok, az uraság részéről Dessewffy Lajos ht. ügyvéd. A telken lévő két házat a csatolt képen láthatjuk. Belsejéről nincsen adatunk, de a Benda Gyula féle tanulmányban szereplő Nagy Imre szígyártó hagyatékát közlő 1789.november 21-i jegyzőkönyv útba igazíthat: „...2 szoba ... kideszkázva, ... egy kéményes konyha téglával padimentozva, az alatta boltos pince ... mindezek nádfödéire készítve.” A baloldalon álló, két ablakos, műhely és istálló földes padlás lehetett.

Házasságukból, ebben a házban négy gyermek született. Terézia 1842.VII.10-én, Károly 1843.XI.29.-én, Eduard 1845.VI.5-én és Gusztáv 1847.VII.27-én született. Eduard és Gusztáv nem élték meg az egy éves születésnapjukat.

II.

Két nemzetek a régi házban

Teltek-múltak az évek a Tanárok utcai két házban Lupersbrecskéknél és Opeléknél. Mindkét család jól boldogult, gyarapodott. Az 532. számú telken álló Opel házban a két gyermek, Rézi és a kis Carl vidám hancúrozásának zaja néha túlharsogta a már több segéddel és inas-

Turcsányi Anna

Az Opper család

Opper Ernő, Jenő és Imre

sal dolgozó műhelyek zaját is. A két fiatalabb fiúcska korai halála meggyötörte ugyan a szülőket, de az idősebbekre szinte jótékony hatással volt, mert ez időtől kezdve jobban vigyáztak az életben maradtok lépteire.

Mikor összeházasodtak Johann Carl Anton Opel és neje Lupersbeck Therézia németül beszéltek egymással. Az asszony a gyermekek születését még németül írta be a családi bibliába, németül beszéltek az asszony szüleivel és németül leveleztek a hamburgiakkal is. Az idő múlásával a mester lassan megtanult magyarul. Igaz, élete végéig hibásan beszélt ezt a szép nyelvet.

Aztán mikor kitört a nagy magyar szabadság, ki tudja mi ütött a derék, jó, becsületes német iparosokba. Lupersbeck két fia beállt honvédek. József a Georgikon hallgatója volt, Sándor még gimnazista. Mindketten tanáraikkal együtt önként jelentkeztek a Keszthelyen megalakult 7-es zászlóaljba. Sándor akkor még alig volt 14 éves. Az öreg Lubersbeck kovács Tanárok utcai háza előtti lópatkoló fé-

szerben szinte éjjel nappal izzott a faszén-parázs, segédei megállás nélkül kovácsolták a lándzsavégeket és a huszár kardokat. Torma János, a korabeli feljegyzések szerint, 185 darabot, Fink János pedig 85 darabot készített. Az öreg Lupersbeck és veje pedig beálltak nemzetőrnek.

A keszthelyi nemzetőröknek nem jutott puska és minden fegyverük az a lándzsa volt, amit a város kovácsai készítettek. A vashegyeket hosszú fanyelekre ütötték és kiélezték, szíjból fogantyút helyeztek a nyélre, nehogy szúrásnál kiessen a kézből.

A míg a fiúk a zászlóaljba a Dráva vonalánál, majd onnan visszavonulóban a Jellasich ellen harcoló hadtestben harcoltak, apáik nemzetőrként Balogh Ferenc városbíró nemzetőrkapitány vezetésével szorgalmasan gyakorlatoztak. A veszély nagy volt, amikor a magyar sereg feladta a Dráva vonalat Jellasich 1848.szeptem-

ber 14-én Nagykanizsáig jutott. A visszavonuló Teleki Adám tábornoknak öt zászlóalj gyalogosa, 6 század huszára és 18 ágyúja volt. A Drávától egészen Keszthelyig hátrált, nem sok dicsőséget szerezve ezzel a magyar honvédségnek. Itt harcba szólították a nemzetőrséget. Három napi élelemmel felmálházva J.C.A. Opel is veük menetelt egészen a Gáti-dombig. Annak nyugati oldalán táboroztak le. Az ágyuk, három üteg 6-6 ágyúja, a Gáti-dombon, a Szt.Miklós temetőben, és a Plébánia földeken voltak felállítva. Teleki úgy vélte, Jellasich a régi kövezett hadi úton halad majd Buda felé. Amikor elrendelte, hogy a lövegeket a lápon keresztül vezető köves útra előre löjék be, éppen egy huszár jött vágatva Alsópáhok felől. Amikor eldördültek az első ágyúlövések és a huszár a közeibe csapódó lövedékek miatt éktelen ordítózásba kezdett, nemzetőreinknek nem kellett több, már az ágyúdörgés is elrémítette őket, azt sem tudták őket lövik-e, a huszár hozzájuk is elhallatszó ordítását nem értve azt hitték, hogy már nyakukon az ellenség, szégyen ide - szégyen oda, bizony szétszaladtak. Voltak, akiket a Gyurgyikom majortól vertek vissza a rend csinálására odavezényelt huszárok. Ezt a „haditényt” nem nagyon írják le e korszak tudósítói, annál inkább emlegetik a „szőcsényi erdei csatát”. Hatvan keszthelyi polgár Balogh Ferenc városbíró vezetésével szabad csapatot alakított és szeptember 30-án hajnalban, lesből megtámadta Jellasich utóhadónak szekereit. A támadás sikerült. A trén parancsnoka elesett, legénysége megadta magát és az egész trén a keszthelyiek zsákmánya lett. Lett már fegyvere a keszthelyi nemzetőrségnek. Kapott egy puskát J.C.A. Opel is, akit azzal bízott meg a nemzetőr kapitány, hogy vezényelje a fogolykísérő csapatot. Veszprém-ben kellett azokat átadni az ottani magasabb honvéd parancsnokságnak. Becsülettel eleget tett e megbízatásnak, de élete végéig emlegette, milyen gondot okozott neki a puska; senki nem tanította meg hogyan kell azzal bánni. Barátai élete végéig tréfálkoztak vele, csúfolódva kérdezgetve: hogyan is volt az a nevezetes fogolykísérés? Ez volt azonban az utolsó hadicselekedete. Sógorai végig harcolták a szabadságharcot, és elkerültek Világosra is. Sándor könnyen megúsza, őt egy hatalmas rúgással engedték útjára, mondván: „Ezt a taknyost majd később is megtaláljuk.” József is hazajutott, de bujdosnia kellett. Útközben mindketten eltervesedtek, anyjuk az udvaron vetkőztette le őket és ruháikat azonnal elégette, de a Jóska által hazahozott puskát J.C.A. Opel, apósától kisérvé, éjjel titokban vitték ki a mai Kapernaum helyén volt Lupersbeck szőlőbe.

1849.szeptember 3-án Knezevich császári ezredes érkezett dandárjával Keszthelyre. A városbíró és mindenkit, aki a szabadságharc idején szerepet vállalt, vasra veretve szállíttatta Pestre. A városban a katonai közigazgatás 1850.június 12-ig

tartott. Ezt váltotta fel a plágári közigazgatás. Zala megyében Bogay Lajos, a hírhedt „pecsovics” érzelmű ügyvéd lett a megyefőnök. Ő nyugatról másodsomszédja volt a „hamburginak”, és kettejük között lakott Kugler kőfaragó, akit 1848.május 24-én választottak meg városbírónak, Ferenczi János ellenében. A nagyhatalmú megyefőnök Kuglerből továbbra is városbíróvá kreált és helyettesének J.C.A. Opel nevezte ki. Ő lett az Opel család első városi hivatalos viselő tagja.

Jellemző arra a korra, hogy amikor az önkényuralom ruházott rá közhivatalra, akkor lett a német polgárból magyar városi polgár. Szakállt növesztett, mert akkoriban rendőri tilalom ellenére is divatba jött a Kossuth-szakáll növesztése. Unokája visszaemlékezései szerint, ettől kezdve legényeihez, inasaihoz, de még a családjához is magyarul beszélt. „Nagy magyarsága” azonban nem gátolta meg abban, hogy a városba érkező császárt, I.Ferenc Józsefet, a kastély előtti diadalkapu előtt városbíró társával ne fogadja. Arról már nem tesz említést a visszaemlékezés, hogy melyikük köszöntötte az akkor még zsarnok osztrák császárt.

Szinte hihetetlen, de annyira magyarrá változott érzelmeiben, hogy fiát, akinek pedig nemcsak „apanyelve”, de anyanyelve is német kellett legyen, és kilenc éves korában még nem tudott rendesen németül, mentegeti hamburgi édesanyja és nővére előtt, amiért még nem tanult meg helyesen németül levelet írni. Keszthelyen nem egyedül ő változott „magyarrá”. Az Opel család irataiból 60 német iparos család nevét lehetett kigyűjteni. Benda Gyula idézett tanulmányának első kötetéből a német származású iparos családok számát 198-ra sikerült kiegészíteni. Családonként 5 főt számítva ez a szám 990 német nemzetiségű lakost jelentene, de az 1851-es népszámláláskor csak 51 fő vallotta magát németnek.

E népszámlálás adatai szerint Keszthelyen és a Polgárvárosban (Kiskeszthelyen) 3285 katolikus, 582 zsidó, 53 evangélikus és 21 református vallású polgár írtak össze. Az 582 zsidó vallású polgárnak is német neve kellett legyen. II.József koronázatlan királyunk 1787.július 23-i rendelete ugyanis előírta, hogy minden zsidó német vezetéknevet köteles felvenni. Ez azonban nem érinti az előző bekezdésben leírt adatokat, mert a népszámlálás a zsidókat külön nemzetiségnek tüntette akkor fel. A népadó hivatalok „packázásai” miatt akkoriban a zsidó családi nevek jól elkülöníthetőek voltak a bevándorolt osztrák vagy német családokétól.

Benda Gyula: *„A keszthelyi uradalom 1850 előtti hagyatéki és vagyoni összeírásai I.Keszthely 1711-1820.”* című könyvében (Néprajzi Múzeum Bp. 1988.) XXXIV oldalán, 1828-ban 220 főre becsüli az iparosokat s mivel közismert, hogy akkoriban az iparral foglalkozók németek voltak, a fenti 198-as szám valószínűleg tekinthető.

A városoknak az 1860-ban kiadott császári patens visszaadta a bíróválasztás jogát. Keszthely 1861.február 19-én, a szudánémet származású és 1841-ben bevándorolt, Reischl Vencel sörgyárost választotta meg városbírónak, aki ezután 32 éven át, haláláig töltötte be ezt a tisztséget. Az immáron véglegesen Opel Károlyvá vált, valamikori „hamburgi legény”, belátva, hogy rossz időszakban vállalt közhivatalt, vissza akart vonulni a közéletből, családjával, üzleti ügyeivel foglalkozva. Nem csökkent azonban hitbéli buzgósága. Összetartotta evangélikus hittestvéreit, szervezte nagy ünnepeiket, a kővágóörsi templomba utazásait. Lovas fogatokon hajtottak oda. Ebben az időben csak katolikus vallásúak laktak Keszthelyen, a bevándorolt iparosokat, akik az evangélikus hitet vallották, a keszthelyiek egyszerűen csak Opel vallásúaknak nevezték.

Aműhelyével nem volt gond. Az uradalom minden, az ő szakmájába való munkát vele végeztetett, és megrendelői közé tartoztak messze környék földbirtokosai is. Keresetéből a cserzei hártárban és a keszthelyi Zámorban is földeket vásárolt.

Gondja csak a gyermekeinek jövőjével kapcsolatban volt. Leánya vőlegény jelöltjeit nagyon megválogatta. Fiából, az uradalmi intézők tanácsára hallgatva eleinte gazdatisztet akart nevelni, de a fiú sem a keszthelyi premontrai algimnáziumban, sem később a soproni evangélikus lyceumban nem jeleskedett. Ezért 1860-ban sógorához, Stoczek kocsigyártóhoz adta inasnak, Nagykanizsára. Majd egy év múltával magához vette saját műhelyébe. Mivel ő maga sem volt katona, fiát is szeretne volna megkímélni az akkoriban kötelező négy éves katonai szolgálat alól. Az egészséges, jóvágású legényt nehéz feladat volt a katonai szolgálat alól mentesíteni. Más kellett állítani szolgálatra helyette. Egy kisebb vagyont költött el, amíg a mentesítést sikerült elérnie. Mikor a fia 19 éves lett, kiváltották a „vándorlókönyvét”. Keszthelyen a szatterek (nyergesek), kovácsok és bognárok egy céhbe tömörültek. A céh atyamestere Farkas József volt, helyettese pedig sógora Luperszbek Sándor kovácsmester. A vándorlókönyv két nyelven íródott, magyarul és németül. Az 1871-ben kiállított igazolást 15 krajcáros bélyeg és a város pecsétje hitelesítette. Ebben a vándorlókönyvben még a fiú neve is egy p betűvel van bejegyezve. A legény, személyleírása szerint, magas termetű, barnás arcú, szőke hajú, kék szemű, rendes orra és szája van, bajusztalan és szakálltalan.

Időközben férjhez adta Terézia leányát Amtmann János légrádi tanítóhoz.

Nővére, Opel Amália, férjezett Hinschné, édesanyjuk és porosz őrnagy halála után Keszthelyre költözött. Jó nevelést kaphatott, mert itt német és francia nyelvleckék adásával tartja fent magát. Külön lakást bérelt a 62 éves hölgy, de gyakori vendége öccse házában.

A fiú vándorútja is véget ért. Igaz nem járt be annyi várost, mint atyja és nem dolgozott annyi jó szakembernél mint ő. Itt volt az ideje megnősülésének. Ez azonban újabb nehézségekkel járt. Keszthelyen és környékén nem akadt evangélikus vallású hajadon, J.C.A. Opel, ámbar nevezhetjük már joggal Opel Károlynak is, ragaszkodott ősei hitéhez - nem úgy mint kései utódai - és kikötötte, hogy menyecsként csak evangélikus lehet. 1871-ben Nagy István keszthelyi bábos révén megismerkedett a fiú Turtsányi Anna Júliával, a tési evangélikus lelkész leányával. A leány nagybátyja, Bersenyi Miklós sömjéni föld-birtokos, ügyvéd, egyházfelügyelő megszövegezi a házassági szerződést. Ezt az okmányt a vőlegény már úgy írja alá „Oppel Károly”, imígyen magyarosítva meg német nevét. A szerződés tanúi: özvegy Turtsányi Gáborné született Berzsényi Eszter, Vidt Endréné és Berzsényi Miklós.

Az ifjú házaskor a valamikori „Gatya-szalajtónak, majd Tapolcainak, később Vaszary Kólosnak, később Vöröshadseregnek, jelenleg Szalasztónak nevezett utca, régi számozás szerinti 7.számú házában béreltek lakást és műhelyt.

A kisváros asszonyai és leányai meglátva az idegenből hozott ifiasszonyt sudár természetű, fitymálva mesélték: „No, meghozta az ifjú Oppel tudóbajos feleségét.” Ez a „tudóbajos feleség” 10 gyermeket szült és közülük nyolcat felnevelt.

Az ifjaknak azonban nem ment jól az üzlet. Az uradalom és a környékbeli birtokok is kitarítottak a megszokott kiváló munkát végző apánál. Reászorultak az apai segítségre, s mikor megszületett az első gyermek, nővére Amtmann Jánosné Opel Teréz rábeszélte az apát is és a fiút is, egyesítsék műhelyeiket, a fiatalok is költözzenek az 1881.májusa óta Kanizsainak nevezett utcába.

Ifjú Oppel Károly, ahogyan akkoriban magát nevezte, gyermekeinek születését nem a családi Bibliába írta, hanem egy papírlapra. Ez becses tárgy a „Oppel család irattárának”. A feljegyzések azonosak, csak a nevek, dátumok és a horoszkópra utalás változik. „Isten kegyelméből megszületett Jan.21. regvei fél hatórakor 1874 Károly Géza nevű fiam. Megkereszteltetett Jan 21 -én délután 2 órakor, Halak jegye alatt szerdai napon.”

Házasságuk első 16 évében, amint már írtuk, 10 gyermek született. Közülük kettő, az ikerszületésből származott Jenő Gyula, és a három és fél évvel később született Teréz Eszter csecsemő korukban haláltak meg. A többiek sikertelenül felnevelni. Közülük öten hatvan éven felül és hárman nyolcvan éven felüli kort éltek meg. A legmagasabb kort Eszter Matild élte meg, aki 89 éves korában tért meg őseihez.

Két család összeköltözése után az ifiasszonyt teljesen lefoglalta a gyermekekkel való foglalkozás, így a közös háztartásukat Luperszbe Terézia vezette. Mint jó gazdaasszonynak, mindig tele volt

az éléskamrája. Szükség is volt arra, mert ahogyan sorban születtek a gyermekek, egyre többen ültek a családi asztal közül. A régi partiarhális világban délben valamennyien együtt étkeztek. A családi asztalnál ültek a műhely segédei, inasai és a belső személyzet, a két nagyszülő, a két szülő, rendszerint egy-egy tánti, két Keszthelyen iskolába járó és a családi házban lakó unokatestvér. Átlag huszonkét teríték volt az asztalon, nyáron több, télen kevesebb, mert a műhelyben nyaranta többen dolgoztak. A nagy konyhát használták ebédlőnek is. Vacsorára a nagyszülők és a szülők mindig -akkor készített ételt fogyasztottak, míg a gyermekeknek és az alkalmazottaknak a déli maradék jutott. Az ebédhez csak vizet szolgáltak fel, vacsorához azonban bort is tettek az asztalra.

Az idősebb Opel Károlyné kis termetű, de hihetetlen nagy munkabírású, dolgozó és erélyes asszony volt. Mint több generációs iparos lány értett az üzlethez és bele is szólt annak vezetésébe. Gyermekeit és később unokáit keményen fegyelmezte, de igen nagy szeretettel foglalkozott gondolataival. Fő tulajdonsága takarékosága lehetett. Menye, okos asszony lévén, elfogadta anyósa irányító szerepét és így sikerült elérnie a közös háztartás nézeteltéréseit. Együttélésük alatt amúgyis a gyerekekkel kellett foglalkoznia.

Az inasok és a segédek hátul a műhelyben laktak, összecukható ágyaik voltak, amik napközben munkaasztalként működtek. Nyáron az udvari kútnál, télen a műhelyben mosakodtak. Ágyneműjüket és fehérneműjüket a családdal együtt mosták. A teleknek saját kútja volt és a szomszédos ház előtt is állt egy kút. Ezekből azonban csak az ipari vizet használták, mert főzéshez és iváshoz az uradalmi kertész előtti kútból hordta az egész utca a vizet.

Az idősebb Opel Károly a város tekintélyes polgára lett. Több választási ciklusban töltötte be a városi tanácsosi helyet. Munkáját ott is ellátja, de napjait szívesebben tölti saját műhelyében. Az évek múltával azonban az ő lakása egyre csendesebb lett, fiáé pedig egyre hangosabb. Nem tévesztették el neve írását, hiszen későbbi halálakor is így vészték azt sírkövére. Fia azonban már egyszer sem mulasztja el aláírásakor megkettőzni a p betűt. Nincs írásos nyoma annak, hogy ezt az írásmódot hatósági, belügyminiszteri engedéllyel használták volna. Így elképzelhető, hogy az ifjú Oppel Károly - mert szerinte így kiemelve magyarosabb a név - önhatalmúlag változtatta meg nevük írását.

Ezt leírva, családi legendát döntünk meg, mert a mai leszármazottak mind úgy tudják, hogy a bevándorolt „magyarosított” így a nevét. Az eddig feltárt adatok szerint azonban csak a most leírt feltételezést igazolják.

Már a régi házra felkerült új cégtábla: Oppel Károly kocsigyártó, nyerges mester és szíjgyártó”. Ezt később az új házra is

feltehetik. Anyagi gondjai az egyre gyarapodó családnak nem voltak, sőt jelentős készpénz vagyonnal is rendelkeztek. Egy 1881.január 23-i feljegyzés szerint 3.886 frt. 5 krajczár volt az idősebb mester által kölcsönadott összeg. Adóssai között egy ügyvéd, két kereskedő /!/, két iparos és egy maganzó nevét örökítette meg az írás.

Az öreg mester fia is követi apját a város szolgálatában. Képviselőtestületi taggá választják, ettől kezdve inkább közéleti, mint ipari tevékenységet folytat. Apja életében a műhellyel nincsen gondja, azt majdnem haláláig az öreg vezeti. Eletének utolsó évét tölti csak gyengélkedve. 1887.április 16-án, az orvosi jelentés szerint, végelgyengülésben halt meg. Szelíd, jó ember, jó munkás, megbízható közéleti ember volt. Beosztottjai jó főnökeként élte le életét, családját nagyon szerette. Soha nem káromkodott, ha nagyon mérges volt, leánya emlékezte szerint azt mondta: „A fene egye meg engemet!” Unokája, Ödön úgy emlékezett, hogy legnagyobb szidása az volt: „Kuca teremtése mondom hát!”

A gyászoló házban hamarosan megjelentek a Csillag temetkezési vállalat emberei, a kaput bevonták fekete posztóval, kedvelt tartózkodási helyén, műhelyében állították fel az ezüst színű díszítéssel borított fekete ravatalt, ráállítva a fém koporsót. Hat kandaláberben égtek a borszesz lángok. A temetése 1887.április 18-án volt. A temetési szertartás a gyászháznál volt, azt Czuppon István kövágóórsi evangélikus lelkész végezte. A temetésen képviseltette magát a város előljárósa, a Keszthelyi Takarékpénztár Rt. Igazgatósága, részt vettek azon iparos társai és a kereskedők is. A „Keszthely” című lap április 24-i számában közli nekrológját, megemlékezve községi előljáróságáról és takarékpénztári igazgató tanácsi tagságáról. A koporsót a gyászszertől a temetőig négy ló vontatta halotti hintó szállította. A fekete hintón négy oszlop tartotta a díszes tetőt a kocsis ülés mögött és két oldalán maradt díszítésű vastag üveglapokból készült a hintó oldalfal. A lovakon ugyancsak erre a célra készített gyászszerszámok voltak. A temetési vállalat emberei sújtásos magyar ruhát viseltek, ilyen öltönyt volt a kocsison is. A köznép „gyászhuszár”-nak nevezte őket.

A gyászhintót vontató lovak nem az uradalom méneséből valók voltak, a keszthelyi fuvarosok kölcsönözték azokat Csillagéké, de így is jói mutattak. Ezidőtájt a halott lakóházától indult a temetési menet, ami ha nem is volt mindenkinél ilyen díszes, de a módját mindenki - anyagi helyzetétől függően - igyekezett megadni.

A Szent Miklós temető városi felőli részén ásták meg a sírját. Bölcseken rendezték őseink a temető ügyét. Külön részben temették a katolikusokat és a protestánsokat nehogy Gabriel arkangyal harsona szavára összemaradjon a halottak.

(A krónika második részét a következő számba közöljük.)

Ács József
**A DAC ALKÍMIÁJA (RAKOVSZKY ZSUZSA
 KÖLTÉSZETÉRŐL)**

(Rakovszky Zsuzsa: Hangok - válogatott és új versek)

„Ma itt járt a hugom - többet nem engedem be. / Órákon át - de mintha a fogorvos fúrója / csiszolná az agyam, vagy mintha az én fejembe / átplántálnák a más szemét - csak mondja, mondja, / hogy a világ, hogy az majd mit szól - azt a világot, / amiről ő beszél megtarthatja magának! / Az a világ gaz valómban sose látott, az mindig csak merev szabály és pusztá látszat / szerint íté - nem, én már elég sokat megértem, / hogy tudjam, arra nincs út, ott csak az örület van.” Ilyen természetes hangon írt sorokat olvashatunk *A trónfosztott királynőben*. S vajon nem eredendő emberi méltóságunkról leköszönt királyok-királynők vagyunk-e mindannyian, mikor zavarunkban-félelmünkben a világ megannyi ítéletét magunkra vesszük? Rakovszky Zsuzsa költészete nem csak női szenvedélyesség (ld. „Ez a ragadozó - ez szeretet?”, „legmélyebb vak-szeszély energiája / csak létezését szeret, nem érdemet” - *A másik civ*) ritka mélységű ábrázolása, de annak a dacos ellenszegülésnek a fejlődéstörténete is, mely nem ismeri el az önnön érdekeit nagyhangú moralizálással érvényesítő világ jogát az ítélkezésre. „Nagyjából két csoportra oszthatók / a dolgok: mindarra, amiben hibás vagyok, / és arra, amiben nem. Ez az utóbbi csoport lényegében / elhanyagolható.”, „...Rendben van, gonosz vagyok: / nem tetteimben, lényegemben...”, sorolja hol gúnyosan, hol közönyösen, hol szorongva a Kapcsolatokban. Gyermekkori képein töpreng: „|ókora romboló erő lehet / bennem valóban. // Mire az ember észbe kapna, már csak / valamit kiszorítva, mar csak valami árán, / már csak bűnök-ellenbűnök hálózatában...”

A büntudatkeltés sajnos valódi bűneink felismerésének is akadály: a lecke keserves. Akit egy homályos ellenszenv már kezdetben visszatart attól, hogy a hipokritákhoz csatlakozzék, de hiteles életre vágyik, annak a maga bőrén kell megtapasztalnia mindazt, amit semmit-soha-át-nem-élő hiteltelen ítései egykor a fejére olvastak. Mert a sértett dac, ha nem engedne vélt igazából, képmutatássá merevedne. Az önjelölt bírának igazuk volt és mégsem volt igazuk. Rakovszky verseiből kiderül, miként és mivé oldja az idő a kezdeti kamaszos ellenállást.

„...Mint / műfog a szétpuhult arcból, vakít / a fennálló ki-kezdhetetlen / fölénye. Támadásra meg se rezzen, / kioktat pusztá létével, meg- és leint”. Hatvanas, szürkezakós párttitkár-archetipus ez az első kötet *Fejjel lefele* c. verséből, de a darab, bármily ismerős az agyonkoptatott jelző, aligha csak a szocializmusról szól. Talán tényleg ezzel az ellenszenvvel kezdődött minden.

Az első kötetből (*Jóslatok és határidők*) készült válogatás első verse a *December*. Baljós sejtelmeinek kódéből a Szozopol vakító nyarába zuhanunk át (ugyanaz a feszültség vibrál az életmű összes versében). A Szozopol képvilágáról Nemes Nagy Ágnes, a költőnő-előd ötlík eszünkbe: „Üveglapra szórt fémtárgyak: égnek a tények./ Sosem a vélemények és remények, / az ünnepek, a hitviták, az intrikák.” Az emberi képzetek zűrzavara helyett inkább jöjjenek a nyers, a távolságtartással személytelenné tett tények: „...szárazvillám gyönyör, de mintha / kölcsönkért testben. Sohasem a / család, családás vagy család epikuma: / üres eksztázisban repül s szál! le a hinta.” Az élet elő! egy másfajta életbe menekvő persze tudja, ez csak „Vakáció, idő idézőjelben”: a dac kiűz bennünket a világból, s így megmenekít tőle, de a hely, ahová általa jutunk, lak-

hatatlan, ideiglenes állapot. A dac rajtunk változtat és nem a világon, de mert a világ számunkra az, aminek látjuk (ld. *Hangok*), ez mintha mégis elég lenne. Rakovszky már korai verseivel is, bármilyen konok legyen a hangjuk, mintha visszafelé jönne arról a bizonyos vakációról. „A hálóból, amely magunk vagyunk, nincs / kibonyolódni mód” (*Többé már*). A lázadó, ha a mámor kábszerét eldobta („Minek a szerelem?”), s „jéghideg, világra szegzett pillantásával” lerázta magáról a világ ítéleteit, s tartja magát valamire, nekikezdehet a másik nehezebb feladatnak: az önismeret megszerzésének.

„Komor boldogság, aszkézis, mely szerelem: csak reménytelen őrzi magát.” (*Nagybőjt*). „Magam fosztom meg díszeimtől magam. / Nem is kívánom, ami nem adatik” Kezdődik a fájdalmas kalcináció, a „kis halál”, az önfeladás. A gyötrődő ember az alkímia évszázados analógiái szerint magamagát forralja, tüzei, hűti, dermeszt!, zsugorítja. A Sírásban: „Mert nincs mire várnom... / nem őrizem magam: süllyed|en eleven / sárba: gödrös hájba a testem, / ráncos harisnyával dagadt bokámon / tizenkét nyávigó kölykem etessem.” Vagy: „száradjak el: merev haj, / rúzsos pergamen bőr... / - meddő papnő - albumokkal, lejárt műsorfüzettel / tömött fiókban elgurult időm keressenem”: mintha lángnyelvek csapdosnának ide-oda. A tárgyát, szerepét hiába keresgélő érzélem, a „szabad potenciál”, fogadhatja csak be azt, ami előre nem tudható, csak sejtethető: istentől rendelt sorsát, „...elgurult időm keressenem... / jósdámban, honnét megszökött az isten...”: megszökött mindaz, ami istennek képzelhettünk. A vég, az énfeladás mulandó elképzeléseink pusztulása egyben esély: átjárhatóvá válni a valóság számára, azaz valódivá lenni. „Ha nem lehetek az, amire lettem, / ami lehetnék még, ne legyek az sem. / Elsodrattatom, szétszórattatom...” Annyi kézzelfogható kétségbeesés, alázat, fájdalom, elkeseredettség lüktet ezekben a versekben, hogy a hitelük megkérdőjelezhetetlen.

Az élet kínálkozó formáit elfogadhatatlannak érző, bennük magára ismerni nem tudó és nem is akaró lélek hasonló vadsággal verdes a *Csillárlehetőségek* c. megint csak kitűnő versben. Aki már nem is tudja, miféle igent véd, hiszen bizonyossággal csak nemet tud mondani, az szenved a kész formák hatalmától: minden forma újraszüli környezetében azt az életfelfogást, mely valaha őt szülte meg. Aki formák közt válogat, életek közt válogat. Ezt a nőket ruhavásárláskor megbénítani képes alapélményt férfi - talán az egy Szentkuthyt kivéve, akit ezek a dolgok szenvedélyesen foglalkoztattak - aligha fejezheti ki. „Ha a szobába / ...csillárt választanék - nem tehetném meg ezt se, / hogy azután mindenben ne kövessem / a már adottat.” A vers hőse amolyan „ezt tényleg komolyan gondol|ák?”-hangon, resignált tanácsstalanságban mereng, mi jöhet a nagypolgári díszcsillár után. Például: „...A puritán fémtányér alatt... / életemet néhány végső elemre / szűkíteném: egyfajta szerzetesség / lenne a Mű vagy az Ügy - egyszóval valami / közhasznú érdekében, ami majd betömi / minden kétely száját...”, „amelyiken piros pettyes kötényben / medvék táncolnak, azt jelentené hogy / őszinte vagyok, gyermeket, merő / tejszagú jószándék, formákra mit se adnék, / meghitt szobákban hőmpolyögnék, nagy piros szív”, „lennék... meleg keltészta, dunyha”. És most jön a lényeg: „Csak épp, amelyik lehetővé tenné, a döntést ugyanaz az önkény / teszi érvénytelenné is.” Mintha Agathét hallanánk Musil regényéből, A

PICHLER JÓZSEF • SZEMEK

tulajdonságok nélküli emberből: „...Jobban szeretném / bizonytalan időre visszavonni magam, / egyelőre az üres szoba szőnyegén / gömbölyödni össze, amíg valami - bármi - / végleg el nem dől...” *A Négy sőr után* ugyanerről beszél, de már egy évtized távlatából: „...fontos ügyekben nem / dönt szabadon az ember - erről ismerzenek meg.”

A *Lejátszatlan lemez-ben* a fakó díszletek, a főváros, melynek „hírlapjai szerint / makacsul nem történik semmi”, a „rosszkedvű hatalom”, mely „hivatottságában maga sem hisz”, csupán kontrasztul szolgálnak. Szuggesztiói ellen a vers hőse már védve van. Túlnyomás alatt kifejlesztett önálló gondolkodása, kritikai érzéke megbízhatóan működik. Gunyorosan látja az eladdig nyomasztóan kételytelen világot: „A lég-gömb-esszmék helyett / jobb szeretnék valami súlyos és kerek / elfogultságot: ha a lábamra e|tem, igazán csontot törjön.” Ami fontos, belül zajlik: a gyerekkor felbuzdulásai nem találnak utat a világba: „Most minden indulat / befullad félúton: csak a|törés alatt / előfűstölög szobatóz, magát emésztí” Vagy ha kitör a láng (*Zörögve és kattogva*), „mindent, ami tevékeny és jóra-való, / elvisz megint az ördög”. „Elszabadult égi mérték, a földre vetve / minden szilárdat szertedül”, „csörömpölve bezúzza a / világ kirakatüvegét”. Erre célzott a kötet elején a feketén kúszva terjedő boróka láttán a *Nagybőjtben*: „a monotónia / húsában . . . eksztázis lakik”. Ennek a női költészetnek az a legnagyobb erénye, hogy nem a leggyengébb helyeken jut eszünkbe, hogy a vers írja a nő. Sőt. Mint a világlátás magától értetődő alakítója, Rakovszky minden versében legalább impliciten benne van a női szemlélet. (A „harisnya-füstön át a hús” telitalálatára [az *Ünnepi műsorban*] például - érdekes módon - férfi aligha [utna]. Neki köszönhető, hogy olyan élményformák is megjelennek a magyar költészetben, melyeket csak egy nő írhat meg és csak akkor, ha jó költő. *Dél*: „...a Nap lezúdul, /... fölhat méhembe, mintha / félálomban fogannék / ikerpárt két apától, / sötét és szöke nővért: / az egyik lüktet és fáj, / ragyog és nincs a másik.” Az első kötet válogatását záró, gyönyörű képekkel megrajzolt Időtöredékben pedig kimondott hangsúlyt kap a nőiséggel („blúzok redői közt vagy meztelen figyeltem, / mennyit nőtt a mellem”) szoros kapcsolatban álló hold, a „kerek, / vakító evidencia”.

A hat évvel későbbi *Tovább egy házzal* versei látszatra ott folytatják, ahol az előző ciklus végetért: „jár-ke| a fény a házban, átsajog / helyiségeken” (a címadó versben). Még mindig a világ szemében kétes köztes állapot. Csak épp eltelt egy kis idő közben. A versek hőse rossz mosógép, „sötét polip-kaktuszok” közt álldogál-üldögél, ablakon bámul kifelé az estébe. „Az M7-es / felől már holdas szürke-kék / diszpárna dermedez.” A „*Vad éj, vad éj*” így számol be a helyzetről: „Párhuzamos megoldás-lehetőségek résén / kizöldellt évelő // kompromisszum...” A Jane összegez hőse megint szereplehetőségek közt ténfereg az olvadt aszfalton. A záró versszakban: „A-ban teherbe estem és / B.C-ben elvetéltem, / D-ben portás lettem, kevés / híján apácá E-ban...” Majd (Tandori eredménye ez a hang-lehetőség, de Rakovszky jókor él vele): „Helyzetbe hányból hányba léptem, / hányat elúsztatott / lehetne-léte| az, mi éppen / mégis meglelt így-ügy - csak én nem / voltam egészen ott...”. Egyre-másra tarthatatlan helyzetek, s mindig két szék közt a pad alá. „Másképp tartást faragni pusztá stílus-igényből - ez, / mint a miénk, vagy nagyobb fanatizmust, / vagy több hiúságot feltételez.” A morális senkiföldjén „éldelő” jobb híján mindig lemondásra kényszerül. Megkopott arany, nyári fényt fest az Ezüstkor is. „Kihull nehéz, túlérte| / boldogságom szivemből - nem ragaszkodom hozzá.”

A *Részlet egy lehetséges verses regényből* azért fontos pontja a kötetnek, mert benne kivételesen többszámra vált a szerző. „Kénytelen felnőttkorunk lelkéi” közepette az „idült ifjúkorból” „kikászálódni nem bírunk”, írja. Soraiban a rákövetkező generációk is magukra ismerhetnek: „a rögtönzészzerű életvitel // jegyében az ágybetét-laticelre /

ülünk”, vagy: „döntünk róla: ma / kié az oktan remény, s kié a tények / diktálta önmérséklet szólama”. A rendszer inog: „bizonytaln eldől már, mi merre dőlünk”. „Bár még természetét a változásnak / nem, csak tényét sejtjük”, írja, „s minden megoldás... / ideiglenes”. Érdekes módon mintha azóta is csak a dőlés folytatódna. Ez pedig, mai szemmel olvasva furcsa, baljós borzongással telíti a verset (az *Egyezkedéssel* is ugyanígy járunk). Bár tíz év telt el a vers megírása óta, a sötétség a világban ma még sűrűbb és még megfoghatatlanabb. A paternalizmussal egyrészt működésképtelenné lohasztott, másrészt szellemét veszített életről bebizonyosodott, hogy egyelőre nem képes új formákat kitermelni magából. „De ami így aligha folytatódik, / lenni mintha másként se bírna”: megy, amíg tart a lendülete, amíg viszi a megszokás. Bele a szakadékbba.

Ebben a „levegőtlen présben” áll a végképp tanácsstalan-ná váló lázadó, akinek be kell látnia, hogy nincs „saját változata”. Ami marad: a makacs és mindenben átható nézés. Ezért Rakovszky az egyik legszuggesztívabb költőnk. Fantasztikus intenzitások ezek: „árnyékszínház a függöny / foszfortócsák a karfán” (Este), „...sugárküllőket ont / a csillár, plafonra vetítve az üveg / redői ráncai; a belső fénykörön / rovarok pontkoszorúban nyüzsögnek, / vagy nagy árnyuk a fény zónáin átlobog.” (Az *elalvás nehézségei*). Vagy a *Napforduló*: „Sötét udvar kútjából a tévéfilm / hangjai, mert nyitva minden ablak. / Fölríadok, nem húzta| be a függőnyt, / szürkén süt rám az éji / égbolt üresen surrogó, égve felejtett / képernyője.” Milyen hétköznapion egyszerű eset és milyen elemi erejű kép! Mintha saját képtechnikájáról írná: „A keret azzal, hogy kimetsz, a tárgyban / lappangó állítást a felszínig / szívjá” (A *némalföldi terem*). A városlakók kozmosz-élménye: „Csillárokat forgatnak el fölöttünk / lassan”.

A harmadik kötet, a *Fehér-fekete* címadó kezdőverse, „Elve dobták a kályhába a patkányt:” Sokat ígérő kezdés után pontos kidolgozás: „előbb a sustergő, narancsvörös láng / közt patkányforma árny, később finom / rágcásló-csontozat egy múzeum / hullámzó tárló-üvege alatt, / majd az sem.” Vízbe fojtott macskakölyköket, hamut és hagymahéjat lel a szemétdombon. „Közben a nap süt, kék az ég, a fű zöld, / fényes sörény, és mindez hihetetlen.” Ebben a versben mottót kapunk az egész kötethez: „...Minden úgy jó, ahogy van: / ez a szem nézete.” [*Fehér-fekete*]. Engedékeny furcsálkodással szemlélni mindent, bár „...az agyban / egy végtelen védő- és vádbeszéd / folyik egyszerre...”. Az ítélkezés ellen lázadózó a maga göröcsős, tönkrement moralizálását is unja, ezért, mint hasznavehetlent inkább félreteszi. Ahogy a Magyar Narancs olvasóit, őt is jobban érdeklik a gyerekkora emlékeiben élő öregasszonyok, egy greenwichi ócskapiac vagy a csóvázás műanyag-szocializmus tárgyi kellékeinek abszurd romjai, mint társadalmilag túlprogramozott felettis énjének patronjai. A *Decline and Fallban* meg mintha Kálnoky kesernyés-humoros, „a hétköznapinál is hétköznapibb” hangját hallanánk, (a magyar költészetben ennek a látásmódnak is vannak előzményei): „Tömegtermelt tükröm, arcfrissítő zselés / tégelyem, görbe bögrém nem kerül múzeumba, / vasárnapi családost okítandó / ...sem az új nemzedék erkölcsseit vigyázni nem kerül föl a falra / megszólalásig hű arcmásom”

Ez a *Fehér-fekete* legfontosabb újdonsága: a humor. Ez a képi szuggesztivitás magas fokával társul az „Új élet”-ben. A harmadik részben például tanúi lehetünk annak, hogyan fordítja a piacgazdaság egyenletesen bővülő kínálata abszurdításba a *Csillárlehetőségek* alaphelyzetét. Az önkényuralom után jön az önkény uralma. Az alaprobléma persze nagyon is komoly. És nem a nyaktörő tempó miatt bravúrdarab az „Új élet”, hanem mert ezt a régről ismert, a lényegtelen uralma és az elszaladó élet miatt érzett szomorúságot csipős iróniája és köznapi hangvétele mellett is képes versszakok hosszán megőrizni. Tömörségben-szépségben méltó párja a

Családragény. Rakovszky ezeken a lapokon a lobogó dacsanyersanyagából gyötrelmes munkával valóban aranyat csinál.

A gyűjteményes kötet új versciklusa, a *Hangok*, bár külön koncepciója van, mégis szerves folytatása Rakovszky Zsuzsa korábbi törekvéseinek. A *Hangok* körutazás a lelki-katok és léthelyzetek általunk belátható birodalmában, valahogy úgy, mint a *Csillárlehetőségek*, a *Sírám* vagy az „*Új élet*” egyes részei. Hamvas Béla Karneváljára emlékeztető katalógus az eredmény, épp csak kisebb léptékben. Hamvas műve hatalmas oltárkép, Rakovszky versei vízfestmény-lapok. Ahol az elemzés megreked a felszínen, mert túlságosan sok kész elemet görget (A *bukott diktátor*), elvész az epikus részletek közt (*Jób*) vagy beéri a szituáció, a viselkedésforma megrajzolásával (*Kövé asszony melegben*), ott is van min el-töprengünk. Azon tudniillik, hogy a valóság, melyről gyakran úgy beszélünk, mintha mindönk számára magától értető-dően ugyanaz lenne, annyiféle, ahány ember él. S ezek a világok egymástól bizony jócskán különböznek. Rakovszky nem bújjik teljesen alakjai bőrébe, inkább lelki röntgenképet rajzol róluk: a *Fekete-fehérben* már látott elfogulatlan csodálkozás-sal mint látványt jeleníti meg őket. Következésképpen a versekben használt monológforma többnyire csak látszólagos. Az *Öregasszonyt* egyes szám harmadik személybe átírva például a magánbeszédből egy szabályos, regénybe illő leírás kerekedne. („Nincs egy fogam, a mellem levették - nincs, amit még / megrághat az idő rajtam. Nagy horgas orrom, / nagy homiokom: jóformán csak fejem van, / akár a Liszt Ferencnek...”) Önmagát egy öregasszony nyilván nem úgy látja, mint az Öregasszony hősnője. Sokkal kevésbé van tudatában saját lelki alkatának. Az ember saját alkatának beállítódása és véleményei elkeverednek és feloldódnak a világ általa alkotott képében. Akinek kész fogalmai vannak a dolgokról, az ezeket a fogalmakat a világgal azonosítja és a fogalmak közvetítő szerepének nincs tudatában. A szem sem látja önmagát.

A szellemi készültség, a világosság fokmérője az, mennyire képes valaki illuzórikus elképzeléseit a valóságtól megkülönböztetni. Ezt az élő és eleven tudatosságot, ami több, mint a tudásként tárolt önismeret, nevezik éberségnek.

Az *Öregasszony* egyes szám első személyben írt monológja valójában egy külső megfigyelő által adott leírás fordítása, ami arra kényszerít minket, hogy a verset prózaként olvassuk. Hiszen a prózánál az elbeszélő tudás képességét valóban egyezményesen nem tekintjük az elbeszélő személyisége részének. A *Hangok* darabjait versként olvasva viszont rögtön szembetűnik a figurák különös makettszerűsége, „modellezett” ébersége. Tisztában vannak saját látványukkal. Ez az ellentmondás és különös próza-iz azoknál a verseknél oldódik, ahol a megformált figura érezhetően közel áll Rakovszky önmagából teremtett korábbi alakjainak valamelyikéhez, ahol nem „fordít”, nem külsődleges megfigyeléseket alakít „virtuális énképekké”, hanem eleven tapasztalásból sarjadzó élményeket és felismeréseket ad hősnői szájába. Ezek mind megrázó és szép versek (Az *elhagyott lány*, A *trónfosztott királynő*, *Bizonyos jelek*), s köztük ott vannak a *Nők a kórteremből* kitűnő („szanatóriumi elégiái”). Az első darab makacs sorvégi refrénjével („nem is tudom, miért”) például azt a hangot pendíti meg, melyet líránk nagy-nagy elégikus énekében, Zelk Zoltán *Sírályában* hallhattunk. Csak épp a szenvedés, a veszteség és tanácstalanság aránya más - és nem férfihang szól. A kórházban fekvő nő végig gondolja az életét: feltűnedeznek a régebbi versek élményfoszlányai (az akaratos konok kisleány a *Kapcsolatokból*, a *Szozopol* hősege, kabinsora, a *Tovább egy házzal* garzonlakás-hangulata és a hipnotikus *Szánkázás*). Az élet misztériuma, hogy van és múlik: „Nem vágy, nem is döntés, nem is / remény, csak épp amerre visz / az ár”. Megint a refrén: „nem is tudom, miért”. És a szülés: „mikor az éles szilvماغ / kilő az érett szilvaszem / hasadt húsából véresen”.

Majd: „villám öröm vált hosszú kint, / és kezdődik minden megint, / de nem tudom, miért / nem is tudom, miért”.

Rakovszky nőalakjai közül sokan vesztesek, akiktől konkrét vagy átvitt értelemben mindent elvettek (ld. A *trónfosztott királynő*, *Szomorú feleség*, *Narkomán*, *Bizonyos jelek*, *Nők egy kórteremből* némely darabja), akiknek csak az maradt a világból, ami nem az övék. A látvány. „A szemközi házsor árnya / az úttesten már átcsúszott / most az innenső falon haladva / jön fölfelé Sorban kioltogtatja / a zöld növényi izzást a szomszéd balkonok kőcsészéiben Boldog vagyok / és nem vagyok És most már hadd ne hadd ne / törtéjkék semmi Összetörne / bennem a féltve egyensúlyozott / vízfelület amely már tükrözni sem kíván csak / szeplőtlen űrt Boldog vagyok / és nem vagyok vagyok és nem vagyok” (*Pillanatkép*) Ezek a többszörösen csatát veszített hősök nem tudnak és nem is akarnak már védekezni a világ vádjai ellen. Néhányan olyan mélyre hulltak, ahonnan lejjebb már nem lehet jutni: talajt fogtak. Ez a reveláció. Vágyképektől és lázalmoktól egyként szabadulva egyszerre megpillanthatják a világ valódi arcát: az igazságig egyszerűsödtek. Döbbenetükből ocsúdvá persze látniuk kell: nemcsak a hályog hullt le a szemükről, de a ruháiktól is megfosztattak. Nincstelenségük, annak minden terhével, a lehető legvalószínűbb.

Nem mindenki jut el persze erre a pontra, de a mélypont sejtelve vagy előérzete mégis ott él a legtöbb szereplőben. Az *elhagyott lányt* lelkének sivárságából, az érzések kényszerű monotonijából („megállt az idő, hülyén kattogva, mintha / egy írógépen egyfolytában x-et ütnének / vérszegény tapétaminta”) a városi alkony látványa billenti ki, s vezeti el a gyermekkor gyógyító vagy legalábbis pillanatnyi enyhületet hozó emlékei, a mandulakivételkor kapott vízfestékkorongok közé: „Néztem, a tetőantennák fölött a / beirkált ég hűlő neon vízében / tollászodó, parázsló szélű vatta / kénársága, füstké, / fémszürke lesz...” Joggal mondhatjuk: Rakovszky, akinek nyilván magának is létfontosságú élménye a látvány és a látvány sugallta nézés, nagy „festő” is. „...Minden úgy jó, ahogy van: / ez a szem nézete.” (*Fehér-fekete*). Mert érzéseink úgy csapódnak ki a világ dolgain, mint a dér a vastárgyakon. Akármerre nézünk, tőlünk nyirkos a világ: „Amire néztem, / mind visszanézett, fölszívott egészen, / se kin, se bűn, se vád, se vágy - csak átjárt / átjártam, víz a sóban, só a vízben... // A szerelem nem / itt járt, villogva és roncsolva bennem, / lenyelt zsilett, hanem ott kinn világlott, / a világot gyújtotta föl, nem engem.”

Rakovszky Zsuzsa alighanem egyszerűen visszatér a költészet őszérméhez. Fájdalmát csak a kifejezéssel (nem feltétlenül a fáldalom kifejezésével!) enyhítheti, s nagy élményei is megkövetelik, hogy szavakba öntse őket. Versét mindig a tények felismerésének döbbenetében szervezi, idegen tőle a rutin és az önkényeskedés.

Rakovszky egyik kiindulópontja talán az a dackorszakot követő felismerés, miszerint az emberi világ tulajdonképpen a legkritikább esetben büntet minket valódi bűneinkért, inkább csak vakon erőszakoskodik velünk, sérelmeit torolja, igaztalan vádaskodásra csábít minket is, és millió hazugságából az általunk nagy nehezen belátott igazság sem váltja meg.

Más fejébe átplántálni a mi szemünket, nos, erőszak nélkül ilyesmire talán csak a művészet képes. A költő azonban, ha verset ír, nem majdani olvasóját gyözködi, hanem egy élmény formáját keresi. A költő dolga nem ítélni, hanem átélni. S aztán valahogy „az egészet” megfogalmazni. Hogy a világot ez majd meggyőzi-e bármiről... Nem tudjuk. Szeretnénk, ha így lenne, mert minden komoly versélmény az emberek közt eleve adott, ám az emberi világrend mára bekövetkezett szellemi szethullása következtében oly ritkán átélhető elemi közösség és összetartozás természetes újrafelfedezése lenne.

(Cserépfalvi, 1994)

Egri Zsolt
**„AZ ÉLET MEGY
 TOVÁBB”**

Eörsi István elbeszéléseiről

Általában nehéz harminc év írói termését minősíteni, egyetlen írásban átfogni azt a sokszínűséget, ami ennyi év anyagát jellemzi, ám Eörsi István esetén mintha könnyebb volna a recenzens feladata, hiszen karakterisztikus személye és írásai között sok a kapcsolódó pont. Ez nem feltétlenül merül ki abban, hogy élettörténetének számos eseményét feldolgozta műveiben, inkább jelenti azt, hogy világlátása, tapasztalatai elválaszthatatlanok publikációitól és azok sorsától.

Különösen hangsúlyoznunk kell a fenti megállapítás korunkban, hiszen a szöveg autonómiáját emeljük ki többnyire, elfeledkezve arról, hogy egy szöveg történetét nem lehet teljesen függetleníteni alkotójától. Igaz ez *A csomó* című kötetre is, mert bár Eörsi szándékoltan „megtisztítottan” nyújtja át könyvét, önmaga jelzi az ajánlásban, hogy együtt olvasható publicisztikai gyűjteményével (megjelentek *Az ötlábú bárány* címen, *Pesti Szalon*, 1996). Például a *Legyet fogtam a miniszternél* című novellája egy korábbi kötetében magyarázó kommentárral jelent meg, rámutatva az átfedésekre, most a „kísérőszöveg” átkerült a közéleti írásokhoz a műfaji tisztaság érdekében. Szellemes fricska mindazoknak, akik az értelmezés elégséges feltételének tartják a műalkotást magát; bár nem célunk nekünk sem, hogy a monográfiák módszertana szerint figyelembe vegyük Eörsi István élettörténetét, feltétlenül jelezni kellett azt az alapvető hiányosságot, ami végigkíséri a kötetre koncentráció értelmezéseinket.

Eörsi intellektuális szerző; tükröződik ez nyelvileg is fegyelmezett, meggondolkodtató írásaiban, és alátámasztják találó kérdései, magyarázattal felérő okfejtései, önmagukon túlmutató történetei. Így van ez még akkor is, ha jó pár írása történelmi kontextushoz kötött, s utalásaik egyértelműnek tűnnek a múltat valamelyest ismerők számára. Nem tagadható le, hogy *A tréfa* című novella megértésénél mellőzhetetlen az 1952-es dátum fontossága, s az sem kétséges, hogy a Rákosi-éra miliójét híven rekonstruálja, de másodlagos ez a konkrétság távolabbi céljait illetően. Mert tapasztalatait, vagy az egy helyzetben bennrejlő lehetőségeket apropónak gondolja, úgy vélvén, hogy azoknak általánosabb üzenete lehet az ember számára, hogy a valamilyen képp jelentős, megfektendő események háttérében mélyebb tanulságra lelhetünk. Az üzenetszerűség, a tanulság extrapolációs lehetősége azt sejteti, hogy novelláinak legszorosabb sajátja a példázatjelleg.

A példázatok természetükből adódóan mindig szorosan fűződnek eszme- és hitvilágokhoz, valamint a morál kérdésköréhez. Ha Eörsi István elbeszéléseit a marxizmus eszmerendszerére vetítjük, világos lesz, hogy szinte kivétel nélkül negatív példázatok, ez magyarázza metsző íróniáját, végletekig vitt szarkazmusát. Az óvatosság azonban nem árt, hiszen ironiája, példázatai differenciáltak,

mást jelent a modora például *A nagy újság* esetén, ahol szatírának minősül, és mást az *Egy beszélgetés* szánakozást keltő történetében. Ráadásul nem kizárólag a marxizmus „nagy narratívájától” rettent el, hanem minden veszélytől, ami esetlegessé tesz bennünket, egzisztenciánkat kétségbe vonja. A példázatok erkölcsi tartalma úgyszintén lényeges, hisz a morál megkülönböztetésekre épül, preferálás és elutasítás oppozíciója osztja meg, ítélt pro és kontra. A negatív példázatok viszont vagy felcserélik az értékeket, vagy elbizonytalanítanak minket a dolgok becsét illetően, ezáltal egzisztenciális állásfoglalásra kényszerítenek. Központi kérdés így is *A csomó* elbeszéléseiben a személyiség és a morál összefüggése. Jogos az egyik novellahős vádja: „Maga mindig személyekben gondolkodik.” [*Egy sakkparti és előzményei*] Eörsinél minden magatartás egyben erkölcsi kérdés is, mert viselkedésünk személyiségünket körvonalazza, azt minősíti, s a szerző negatív példázatai egyszerre rántják le a leplet az egyénről, de arról az inerciarendszerről is, amibe helyeződnek.

A kötet tagolása tematikus, ciklusai nem a keletkező időrendet követik, hanem egy-egy gondolat köré csoportosulnak, ezért érdemes a könyv ismertetését eszerint végezni. Három téma vonul végig a művön, amiben az ember a morál kérdésével szembesül; a külső hatalom, a másik személy és a művészet viszonylata, rendszeresen ezek törzsébe oltódnak az egyes alkotások.

Legelső ciklusa a *Legyet fogtam a miniszternél*, s remekbeszabott novelláiban a személyiséget a hatalom koordinátájában vizsgálhatjuk, mely hatalom nem feltétlenül jelent politikai rendszert (lásd a *Csattanó nélkül*-t, ahol pusztá fizikai fölényről van szó), még csak emberi felsőbbiséget sem, hiszen például *Az anya* a politikai és emberi kiszolgáltatottság mellett az isteni predestináció súlyát is ábrázolja. Egy - az elszenvető szempontjából - külső hatalom mindig óriási kényszerítő erő, állandóan megvan a lehetősége annak, hogy beleszól életünkbe, akár negatív, akár pozitív értelemben: ezért a függőség kiszámíthatatlan, irracionális állapotot idéz elő. Roppant jellemző a ciklus címadó írásában a miniszter szájából elhangzó kijelentés: „- Germannak nincs szabadsága arra, hogy meghatározza, milyen mértékben védjük őt”, de ami a legfurcsább, „még nekem sincs szabadságom arra, hogy cikket közöltessek magam ellen” - mondja ugyanő. Félrevezető lehet pusztán a szabadság kérdéseként értelmezni ezeket a megállapításokat, mert a hatalmi viszony moráljának csak egyetlen szegmentumát jelenti a korlátozottság. Alapvetőbb a személyiség tartalma szempontjából a szélsőséges jelleg, mert ez arra kényszeríti az embert, hogy ugyanilyen határozottan ki nyilvánítsa önmagát, döntsön. A szélsőséges hatalom személyiségei is szükségképpen szélsőségek lesznek, típusokat alkotnak: *A csomó* c. írásban Nagy Sándor a lelkiismeret-furdalásos diktátor, a *Phalarisznál* címűben a főhős a megalkuvó típusa, és így tovább lehetne sorolni a szerepeket. Típusokról, szerepekről van szó, mert minden hatalom - a diktatúra leginkább - szerepekbe kényszeríti az embert: a *Hóhértörténetek* veti fel talán legélesebben a szerepek paradoxonjait mint személyiségválságot. Egy hóhér, aki tisztességesen végzi munká-

jót a törvény szellemében, de törvény előtt áll, akire szükség van, mégis lenézik - merő anakronizmus.

Más szempontból jelenik meg az *Éntörténetek* elbeszéléseiben a személyiség morális felfogása. Az egyénnek már lehetősége nyílik differenciáltabb cselekvésre, közvetlen személyközi kapcsolatok jöhetnek létre, nem pusztán szerepek találkozája zajlik, ahogyan korábban; a dilemmák megoldását kevésbé determinálja külső hatalom. Kulcsfontosságú *A bolondokházában* c. írás, mert egyfajta hidat ver a két téma között. Szó van még ugyan a politikai, uralmi viszonyról, vannak még státusok, de csak karikatúrájuk látszik, s az itt megfogalmazott észrevétel inkább lezárása az előző témának, mint folytatása: „A boldogság - ösztöneink főcélja - tompít, butít, kiegyezésre sarkall. Az uralmon lévők alkut kínálnak az alattvalóknak: [...] csak jóval az egyezmény megkötése után szokott kiderülni, hogy a hatalomról lemondva a saját magunk fölötti uralmat is kiadjuk a kezünkbe.” Fontosabbnak látszik az egyén problémája, másokhoz fűződő viszonya: ápolónak az ápolthoz, férfinak a nőhöz, mint az egyén politikai véleménye, hovatartozása. Szinte programszerű a lezüllött doktor észrevétele: „Csakhogy a természetet, még ha lélek hatja is át, nem kenyerizheti le tartósan a morál, akaratlanul is benső törvényét, körben forgó változékonyságát kell követnie...” Változékonyságunk a garancia arra, hogy senki sem tiszta magatartástípus, s ebből következik, hogy döntéseink differenciáltsága nehezen értékelhető a jórossz kategóriákban. Mindenképpen van összefüggés az alkukba visszahúzódó hatalom és az egyén szabadsága közt, mert ez a szabadság teszi lehetővé alternatíváinkat, ám a kérdés ez: mihez kezd az ember ezek után, tartja-e magát valami morálhoz, vagy létrehoz-e ilyet? *A kibúvó*-ban még csak gyötrő kétség volt az erkölcsi bizonytalanság, de a ciklus záródarabjában, a *Buszon* hosszas elmélkedései arról győzik meg a főhőst, hogy létezésünkhöz tartozik az immoralitás: „arcunkon a megbocsáthatatlan, de elkerülhetetlen megalkuvások nyoma, lefekhetünk vagy elbánhatunk egymással, a következmények beláthatók. A holtaknak azonban nem kell elviselniük a hétköznapi botrányát, önvédelmünk páncélburkát lézerpillantásuk könnyedén fúrja át.”

Aművészetben éppúgy le kell számolni tévhiteinkkel, mint bárhol másutt, sőt talán naivitásunk csúcsát képezik artistikus hiedelmeink. Már az első ciklusban gondosan előkészítette Eörsi ennek leleplezését, jól lehet a kezdő csokorba került, *A mutavány* című írása jobban illenék az *Egy derülátó emlékeiből* gyűjteményébe, mivel itt elemzi az alkotás problémáit, kutatja a művészet státusának gyenge pontjait. *A mutavány* elsősül azt a felfogást tette nevetségessé, hogy a művészet közvetlenül hat az életre, segíteni tud gondjaink megoldásában. Egyértelműen elkülönül e negatív példázatban két terület egymástól: a hétköznapi problémákra csak hétköznapi válaszok adhatók, a művészet ilyen értelemben nem funkcionális. A következő glorifikált hagyomány az irodalom, a művészet stilizálva megszépítő, érzelmi kapcsolata világunkkal, amit a *Buszon* című elbeszélésben fejtegetett a főszereplő. Csattanós válasz érkezik erre most *A festőnő telefonál* groteszkségében, ahol

egy csótány magasztosul művészi tárgygyá a „művésznő” beteges fantáziája által. Gunyoros, végtelenül cinikus *A kultúra szerelmesei* c. írása, ezzel a befogadóba vetett szende bizalmat figurálja ki, ugyanúgy, mint az *Autókázás Hollywoodban*. Az *Ajánlat* tanulsága pedig az, hogy mint minden, a művészet is árucikk lehet, illúziókat tovább táplálni hiábavaló, az artistikum moralitás alapja nem lehet.

Akötet legszomorúbb része az utolsó szakasz, *Az élet megy tovább*, de ezt az érzést nem az író sugalmazza, hiszen iróniája töretlen, a ciklusban összegződő konklúziók látens ítéletei elkeserítőek. Mert bizonyos, hogy a morál végleges visszavonása, tagadása történi: és nem arra az eredeti kérdésre felelve, hogy cselekedhetünk-e erkölcsösen, hanem annak horizontjában szól a kérdés, hogy létezik-e mögöttünk álló metafizikai morál, akár a világban magában, akár Isten által, és hogy ér-e valamit naiv, őszinte hitünk? Az erkölcs kategoriális fogalma - elméleti jellegének dacára - a gyakorlati étellel áll elválaszthatatlan kapcsolatban, fedik egymást, másrészt az elméletnek mindig túl kéne nyúlnia a gyakorlat határain, ha útmutató fensőbbségéhez ragaszkodik. De Eörsi leszámol a probléma efféle szemléletével, mert azt bizonyítja be, hogy a mindennapi élet tapasztalata lépi túl elméleteinket.

ALukács Györgyről írott mű, az *Egy beszélgetés*, vagy pedig a *Godot kudarcából* arra intenek, hogy vagy elméleti bukfencsel, vagy pedig néma szkepszissel fogadhatjuk el teóriánk kényszerű lemaradását, aszinkroniáját, benső elégtelenségét. A holocaust óta nyilvánvalóan értelmetlen külső jószándékot, megfellebbezhetetlen morált elvárni, mint ezt két másik példázat bizonyítja. S az egzisztencia fogalmára szükségszerűen visszahat ez a tanulság: a gyorsan változó világ megváltoztatja az embert is, a jámbor jószándék csak viccelődésre ad alkalmat. A tamáskodóknak *A fogadás* vagy az *Egy szervízben* jelezheti, hogy milyen nevetségessé, felesleges buzgóság a bizalom, a tisztességesség görcsös igyekezete, mennyire keveset ér ez a „mutavány” mások immoralitására, a tények amoralitására vetítve.

Eörsi István negatív példázatai, „illúzióveszejtő” írásai pontosan jelzik annak a kiábrándulási folyamatnak az állomásait, amin nemcsak ő és a magyar értelmiség ment keresztül, hanem amit az európai gondolkodás is ezzel párhuzamosan bejárt. Művei azonban messze túl vannak a szimpla korrajzon; esztétikai kidolgozottságuk példásan egyenletes, a könyv minden darabja magas színvonalú irodalmi alkotás önállóan is. Szabatos szerkesztésük, nyelvi, gondolati hajlékonyságuk, tartalmi sokszínűségük és változatos formájuk az egyes novellákat dicséri, gondos válogatósságuk és elrendezésük, optimista cinizmusuk a kötet egészére jellemző tulajdonság. Kétséget kizáróan irodalomtörténeti jelentősége van a könyvnek; túl a szerző életművén, a magyar irodalom legújabb fejezeteiben is kiemelt hely illeti meg, lévén autentikus megfogalmazója és összegzője az utóbbi évtizedek folyamatainak, önletrajzi vonatkozásai révén pedig illeszkedik a kortárs irodalom aktuális tendenciájához.

(*Pesti Szalon*, 1995.)

Dienes Ottó
**„HA MÁR VALÓSÁG
 VAGY, SEMMIVÉ NEM
 LESZEL”**

**Kovács Sándor Iván: „Eleink
 tündöklősege”**

Kovács Sándor Iván országosan ismert filológus, a Zrínyi-kutatás egyik legjelentősebb egyénisége. Számomra első Zrínyi-tanulmányát a SOMOGY című kulturális folyóiratban olvastam, az 1991. november-decemberi számban.

A szóban forgó tanulmány címe „Kerék kő, „kerék rét” volt. Nem szerepel a jelen kötetben, de fejtegetésem elején hadd induljak ki ebből a kis remekműből, hiszen már itt tetten érhettem azt a fajta irodalomtudósi-pedagógusi attitűdöt, amely rányomja bélyegét szóban forgó kötetünkre is.

A tanulmány kellemes, inkább novellába illő lírai prelűddel kezdődik. „Egy július eleji szép nyári délutánon ülünk a legzöldebb, a legvirágosabb, a legtöbb szeretettel gondozott szigetvári terasz-kert, a Ravaszdi Lászlók erkélyére telepített virágoskertjének árnyékos hűsében: ezt a mostani Zrínyi-konferenciát tervezgetjük”, majd kicsit később ezt teszi hozzá: „én is eldicsekszem azzal, ahogy a mi kis két gyümölcsfás zuglói kertünk nevezetessége egy különös nevű malomkőasztal, aminek öreg kerek követ ősrégi nyaralás ajándékszákmanyaként hoztam haza három-négy éve a nagyvárkosi Felsőszerről”,

Hogyan függ össze mindez a szigorú értelemben vett tanulmánnyal, kérdezhetnénk. Egyszerű: a tudós kertjében az őt megillető helyre került „malomkőasztal”, „az öreg kerek kő” révén. Mert ennek „az öreg kerek kő”-nek nosztalgikus s egyben filológiai-etimológiai aurája is van, és vonzásától nem menekülhet a kutató. Engedtetsek meg tehát még egy rövid idézet: „Ezt a kerek követ én kerék kőnek hívom - mert a költő is így nevezte volna. Azaz nevezte is a Szigeti veszedelem VI. énekének 88. versszakában...” Nem folytatom tovább, hiszen ennyi is elég annak bizonyítására, hogy a líraiság hogyan olvad össze szerencsésen az úgynevezett „száraz” filológizálással. Éppen emiatt is üdítő olvasmányok Kovács tanulmányai és (filológiai) esszéi. Jómagam úgy mernék fogalmazni, hogy képzelet, fantázia, intuíció, a filológus- mester szaktudása éppen úgy fegyvertárába tartozik, mint a mákszemnyi tényvalóságból kiindulás (a „malomkő” persze nehéz, de mégiscsak parányi megfoghatóság), annak a filológiai-etimológiai csapdába ejtése (ez, tudom, költői megfogalmazás).

Kovács Sándor Iván - habár néhány esetben (főképp a jelen könyvet figyelembe véve) tud szarkasztikus, gunyoros, sőt finoman rosszmájú is lenni - csak a téma teljes mélységű feltárása után mondja ki

a végszót. Hogy mennyire nem óhajt az egyetlen végítélet-kimondó lenni, emeljünk ki a tanulmányokból néhány kitétel, amelyek bizonyítják, hogy a szerző erősen toleráns (néha még magával szemben is): „érzésem (s nem nyelvészeti ismereteim) szerint mintha”; „úgy vélem”; „tétélezem fel”; „a magyarázónak az esetleges melléknévi értelmet sem szabad véka alá rejtenie” (mondja, miután kijelenti: „A Szigeti veszedelem-beli kerék rétét én tehát így magyarázom: 'erdei rét, tisztás'). Továbbá: „nem kárhoztatom [sic!] tehát azt az értelmezőt sem, aki szerint... [...] Még irodalmi (imitációs) támasztékot is kínálok ehhez...” - az ellenvéleményhez! A lehető legteljesebb igazság megközelítésének igénye mindig lankadatlan Kovács Sándor Ivánban.

Maga a szóban forgó kötet külső formáját tekintve is tetszetős, a fedőlapokat Ferenczy Béni Zrínyi-témájú rajzvázlatok teszik érdekessé. A tizenkét tanulmány fele-fele arányban Zrínyi-témákat, illetve egyéb filológiai esszéket foglal magába. Merném mondani, hogy - speciális szakmai vonatkozásuk ellenére - ezek az írások az értőbb nagyközönség számára is élvezhetők, különleges „csemegék”. A szerző irodalmi alkotások olyan rejtett kincseit hozza felszínre - nem is szólva a gyönyörű magyar nyelv drágaköveiről -, amelyek tárgítják irodalomtörténeti szemléletünket, érzékenységünket.

A prím szerep a Zrínyi Miklóssal kapcsolatos tanulmányoké, természetesen. Olvasásuk közben döbbenünk rá, hogy az író-költő-hadvezér Zrínyi fő- és egyéb művei milyen mélyen befolyásolták a korabeli, de a későbbi századok magyar írástudóit is. Kovács valóságos imitáció-hálózatot bontakoztat ki (a korabeli imitáció nem plagizálást jelent, erre a szerző külön felhívja a figyelmet). Ezzel a témával hét tanulmány foglalkozik, de részletekbe nem bocsátkozom, hiszen az írások olyan bőségesen ontják a filológiai és etimológiai felfedezéseket, hogy összefoglalásuk nem lehetséges jelen írás keretei között (Külön élmény a Gyöngyösi Istvánról szóló tanulmány, de Eszterházy Pál költészetének felfedezése is esemény.).

Az, hogy Kovács Sándor Iván éles szemmel figyel - a felfedező gyönyörűségével és izgalmával - egy Koháry-vers gasztronómiai ihlettségére, s ebből remekbe szabott barokk konyhaművészeti tanulmányt - mondhatnánk esszét is - kerekít, újfent bizonyítja, hogy odafigyelése példásan rugalmas és sokszólamú. Az, hogy eddigi szórványos ismereteinken túl láttatja meg velünk a költőnő Rákóczi Erzsébetet, vagy a még kevésbé ismert poétesse Bessenyei Annát, klasszikusunk, Bessenyei György unokahúgát, élővé, elevenné - merném mondani: regényessé - tesz olyan fenoméneket, akik e filológiai exhumálás nélkül a magyar irodalmi tudatból szinte teljesen kieshetnének, micsoda kár, micsoda veszteség lenne! Kovács maga ezt „költészettörténetünkbe beiktató kísérlet”-nek nevezi, és pont Bessenyei Annával kapcsolatban. (Mily szép cselekedet, hisz legalább repedés keletkezik imígyen a

poetai phallokrácia védfalán is!) S aki köré - magában az esszében - izgalmas szerelmi történetet is sző példásan finom lelki érzékenységről és beleérző-képességről tanúbizonyságot téve újfent. A *Szerelem és halál* c. fejezetben mondja némi gunyorossággal, mivel érzi, hogy kievezett a filológia felségvizeiről: „Ilyen ponyvaregényes alcímmel kell utalnom az idegenvezetők, helytörténészek, múzeumőrök által ma is életben tartott Bessenyei-hagyományra, mert az különösen úgy tartja: György és Anna szerették egymást”.

Hogy a jó filológus valóban „hosszú, méla lebben áll” a nemes vadra várakozván türelemmel, remek módon bizonyítja a „Toldi Miklós Budapesten [*Arany János fővárosélménye*]”, amely a kötet egyik jelentős darabja. Nos, a téma az utcán hever, avagy „az újraolvasás [vadászás! D.O.] közben tűnt fel nekem, hogy bár Arany a *Toldi*-ban rendre mindig Budát vagy Pestet ír, egyszer kizökken a hiteles megnevezésekből, s történelmietlenül elszóllja magát: Buda vagy Pest helyett a *Budapest* fut ki tolla alól.” Arany tehát a két szót valamiféle látnoki transzpiliatban egybeírja. Kovács helyesen ismeri fel, hogy mivel a »Toldi a nemzeti összefogás, egység megtestesítője« alapgondolatból kiindulva a „*Budapest* ekképpen hordoz s jelképez összefogásvágyat, egységakaratot”. De nem is kimondotta ez a steril lényegiség a veleje magának az írásnak, hanem újfent az izgalmas és szellemes feltáró munka, amely révén megvilágosodik előttünk fővárosunk nevéhez fűződő kalandos filológiai utazás. Amelynek folyamán, teszem hozzá, az Arany-korabeli város is leplezetlenül feltárul előttünk inkább reális, semmint biedermaieres arculatát fellebbentve.

A *Thaly Kálmán a kriptában* a maga nemében, A remekmű, *grand-guignol* díszletezéssel. A pszeudo-kurucversek szerzője, Thaly Kálmán körül kialakult kultusz szétfoszlatásához a gúny, sőt már a szatíra fegyvereit is felhasználja. Olyannyira, hogy a Kovács-féle filológiai „szőnyegbombázás” (megint elnézést) alól szegény Thalyt már sohasem lehet épkezláb „Kuruc Kálmán”-ként kimenteni. Fájdalom, de nincs mit tenni a tudósi fegyverzet ellen.

A múlt század végi, paroxizmusig, sőt pszichózisig fokozódó kuruckodásról csak egy apró részletet a műből: „És megkezdődik a szétesés felé tartó történelmi ország urinak utolsó nagy romantikus közjátéka; az álkuruc mámor tetőpontjára hág; visszatér hazájába Rákóczi, a bujdosó fejedelem. Az urak hozzák és kísérik. Akik nyitott szívvel, őszinte áhítattal várnák, azokat elverik a koporsótól. A fejedelem »főlegénye«, Thaly - »kuruc ruhában, oldalán Eszterházy Antal kardjával, csákóján Bottyán forgójával«, óraláncán az aranyfogalatu ereklyével - ott feszít a főmenetben, s minduntalan könnybe lábad a szeme...” stb.

Úgy tűnik, a jó Filológus igazságosztó Pankrátor is: egyik kezével mennybe emel, a másikkal pokolra sújt. Neki van igaza!

(Balassi Kiadó, 1996.)

Bozsik Péter EGY MÁSKÉNT GOMBOLKOZÓ

(Zeke Gyula: *Idősb hölgy három ujjá vállamon*)

Egy másként gombolkozó, árnyas konzervatív, akit még azok sem nevezhetnek posztmodern nyikhajnak, akik esetleg nem kedvelik e könyv íróját, vagy annak alteregó-főhősét, Broccoli Atanáz. Sőt mi több, egyáltalán posztmodernnek sem, nemhogy nyikhajnak. Mert nem egy felhőtlen, semmirekellő fiatalember ő. Legalábbis nem ez derül ki a mondataiból. Ha meg mégis az lenne, akkor tévedni tetszettem, de ez is azt bizonyítaná, hogy nem keverhető össze az irodalmi szöveg az élettel, azaz a fránya valósággal.

Zeke Gyula novelláinak felhangját alaposan meghatározza Kosztolányi, Csáth, Cholnoki Viktor, Krúdy ismerete. Csáth és Kosztolányi neve többször is megemlítődik: „Baja felől, Szabadka felől hús illat, Csáth illat, Desiré-illat” - írja például a Vonaton c. novella utolsó mondatában. Zeke Gyula roppant mértéktartó, soha nem harsány, és véletlenül sem retten meg egy-egy erősebb kifejezés használatától, ha mégis elragadtatja magát, akkor azt megfontolt dülöngéssel teszi, mint a Broccoli által kedvelt részeg-típus, amelyik nem kurjongat, nem hözöng, bár részeg, mint a csap, de állja a sarat, és csak a gyakorlott szem veszi észre rajta az ital hatását.

Egy másként gombolkozó, árnyas konzervatív, aki világosan, érthetően mondja el Broccoli Atanáz barátságainak, szerelmeinek, életbölcseiségeinek (merthogy ilyen is van!), kávézásainak, sörözéseinek, utazásainak, élményeinek és élménytelenségeinek történetét. Sokszor csak szavak felsorolásával vagy egy-egy tömönddel jelzi a sztorit. Cinkossá tesz, magának az olvasónak (ez esetben nekem) kell továbbgondolnom az eseményt, visszamennem a gyerekkorba (ha arról van szó), és emlékeznek, mi is volt az a „kedv, undor, évődő puncivizsgálat”, vagy a „lőszar-analízis guggolva”. Visszamentem, nem esett rosszul, tetszett, ahogy vitt. Mert a történetek nem kivételesek, nem is nevezhetők kalandosaknak, a kalandnak abban az értelmében, amilyenek mondjuk Almanach Amúzióval történetek volt. Ezek a történetek, történettöredékek mindannyiunkkal megtörténhetnek, megtörténhettek volna. (Mit e feltételes mód! Meg is történtek!) Ahogyan elmondja az a lényeges; a végén már az is érdekessé válik amit mond. Mintha nem is érdekelnék az írói fogások. Egyáltalán: a pontos fogalmazáson kívül semmi sem érdekli.

Milorad Pavic mondja egy interjúban: „Az embereknek mindig, minden korban szükségük van titkokra. A titok nagy hajtóerő, és vonzza, hajtja az emberiséget ösidóktól fogva. Manapság látszólag eltűntek a titkok. Én azonban nem így gondolom, s ezt igyekszem kimondani könyveimben.”

Ez azonban nem érdekli Zeke Gyulát. Neki, ha vannak titkai, akkor azok az ízek, a szagok, a látvány birodalmában lelhetőek föl. Ezt igyekszik a mondatok segítségével leleplezni. Mért, hogyan, minek úgy és éppen úgy hatnak érzelmeinkre, ahogy. Mitől szép egy női segg, és mitől nem, ha már nem is segg, csak fenék, nem tompor és nem far. Valami melankolikus derű (ha van ilyen) sugárzik mondataiból.

Azt gyanítom, Zeke ugyanúgy ír, ahogy focizik. Nem durva, de kemény, csak a játékra koncentrálna, teljes lényét beleadja, nincsenek számára fontos és kevésbé fontos meccsek, de soha nem veszi el a fejét; futballozás közben nem a novelláin jár az esze. És megfordítva - hacsak nem a fociról ír.

Szóval egy másként gombolkozó úriember, árnyas konzervativizmussal, aki most már élete végéig vállán érzi idősb hölgy három ujját.

(JAK - Balassi Kiadó, 1995.)

Bohár András HELYBŐL STARTOL A HATÁRTALAN

(Balogh Robert: Helyi érdekű
útvesztő)

A cím talán egy kicsit megtévesztő, hisz Balogh Robert könyve sokkal inkább rokonítható a „korszerűtlen elmélkedések” beállítódásával, mintsem aktuális hétköznapi kérdéscímekkel magába fogó irodalmi kísérlettel. A tét nem az szerzőnkél, hogy miképpen tudja kiteljesíteni magát az alany, milyen sorskérdések fókuszra rajzolható meg, vagy miéért így és ekképpen objektíválódik a világ. Sokkal inkább egy eredendő szellemi rokonságot kikutató poézis körvonalazódik textusában, mintegy folytatva Hölderlin befejezetlen és befejezetlen létkeresését.

„ahogy a nap lemegy, nem lesz sötét, uccalámpák világítják meg a lelket, azt nem toltheti más el, csak a csend, csak a csendben oldott fájdalom áttetsző simogatása, csak a láthatatlan szabályok; szép és idegen, betölt a ragyogása, belevesztem a forgásba..., bár ezek is csak szavak”

(színek)

Már ezek a sorok is jelzik, hogy másképpen lép működésbe a létállapot leírásának poétikai kísérlete Balogh Robertnél mint a múlt század feledhetetlen dalnokánál. A létezők, a dolgok éppígy-adottságával szükséges szembenéznie még poétikai leírás kísérletnek is. Azonban a motívum nem feledhető, miként Hölderlinnél a „sötétlő nap fénye”, úgy itt az utcalámpák fénye megidéz, előhív valami elmúltnak hittet. S ezzel talán érthetővé is lehetjük magunk számára annak a rejtett történetnek a nyomvonalát, amely mindvégig jelen van a sorokban. Kilépní abból ami van, még nevének sem nevezni a korszituációkhoz kötött dolgokat, jelenségeket. Hisz a névadás gesztusával végképp foglyai maradnánk „helyi érdekű útvesztőinknek”. Ezt jelzi pontos és éles narratív élményleírással az *Óda a dél-nyugati szélhez tételes számvetése is: „Minden és semmi. Feltűnt, ami azelőtt volt, az is semmi, de ami most van, az már nem a tiszta üresség. Keletkezett egy nyom. Egy. És egy hiánya a nyomnak. Jött a következő érzés. Egy másik illat. Hasonlít az elsőre, de nem ugyanaz. Ez már döntés. Összehasonlítás és döntés.”*

S Balogh Robert még történetei töredékeibe „belefeledezve” (Helyi érdekű útvesztő) sem feledkezik meg a mértéktartó irónia eszközeinek játékos lehetőségeiről. Mert elmúlt, ma és jövőben létező csaták ütközeteit, önönmagunk megütközéseit, megkísérli olyan eszközökkel stilizálni, hogy a mindenkori távolmaradás esélye mindvégig megmaradjon. Mindez kifejeződik a történetek értelmezéséből fakadó elegendő értelem hiányának kimondásában, hisz az „igazi vereséget” nem az ellenség okozta, hanem annak a megváltoztathatatlan ténynek a jelenléte,

hogy az ember-harcos-poéta „a fensőbb eszme otthontalanságával szemben védtelen volt”. Ám ebből is van kiút. A véletlen segítségével megmenekülő harcos, már minden után és semmi előtt: fűszálat tépkedve nyugodtan fekszik az éjszaka ege alatt a fűben.

Nem véletlen, hogy a mindenkori létállapot leírások és a semleges történetek stilizált poétikai helyzetek jellemzőit emeltük ki Balogh Robert szövegeiből, hisz ezek adnak útmutatást az eredendő egzisztencia meghatározottság értelmezéséhez. Ennek két poétikai változatát is fellelhetjük a könyvben. A nyitó vers, s talán a legátfogóbb poéma (Magadban rend és semmi), jól példázza a különböző eredők egymásba érését. A létezők mozgásának önazonosítási folyamata a tárgyi világtól a személyes jelenlétig ível. A meghatározhatatlanság dimenziójától (ha valami végtelenbe érve) az önreflexív kísértési (magadba rögzülsz /helyhez tapadsz /talpad alól most /kihullik minden salak /lebegni tanulsz) olyan önmagát beteljesítő idősort érzékelhetünk, ami az emlékezés különböző értelmezését előlegezi (talpad a küszöb peremét / emlékre szögezve marad /minden marad).

Az egyik emlékezési, emlékeztetési lehetőség a lét és éroz mindenkori szembesítésében ölt testet. S itt kell jelezni, hogy Balogh Robert a nyelvi megformálás eszközeinek igénybevétele során bontja ki mindvégig azokat a nyitott költői kérdéscímeket, kép- és történetmondásait, amelyek meghatározzák világszemléletét. Avagy igének a kimondása (Hiánytalan vagy) és a zárójeles alcím hiánytalan vagyának egymásra vetítése, mintegy nyitányként jelzi, azokat a verbális trükköket, amelyek mind az asszociációk tekintetében, mind a textusok elrendezésében szétszórják a létet és érzékivé teszik az éroz dinamikájának nyomait: „közel vagy /finoman borzolja /hajadat a szél /nem hazudok neked”.

Svégül fontos említeni, szerzőnk mondási leleményei stárában megtalálhatjuk a visszafelé emlékezés sokfelé mutató irányait. Nem az elmúlt esztendőkre emlékezik, hanem az elképzelt jövőből visszavetített projekt elemeit hozza látóterünkbe. S ebben az esetben inkább a látásmód újdonsága jelenthet szellemi izgalmat a könyv textusrendszerével összefüggésben. Hisz egy újabb, jövőből múltba, azaz a jelenbe, majd megint a múltba, azaz a tényleges múltba léphetünk időutazásunk során: „támadt benne valami vágy, sejtelem, mintha mindennek az iránya fordítottan lenne helyes, és néhány percnyi latolgatás után vagy a feje fájdukt bele ilyenkor, vagy nem talált egyikre se elég erős érveit, eltompultan üveges szemekkel szuggerálta az ingaórát, és néha egy pillanatra úgy tűnt, sikerült megállítania, csak a csodálkozástól újra elindult. A csillapíthatatlanság elmúlt, a dolgok újra önmagukat jelentették egyértelműen.” (2072-1972 / száz év /)

A jelenből startoló múltba, jövőbe érkező határtalan megkísérlésbe hívnak Balogh Róbert helyi útvesztőinek sorai. Ez a költészet idő és létkeletkezés változatos útját kívánja bejárni: amelynek első ívnyi útleírását örömmel forgathatjuk.

(Íves Könyvek 4.)

Bakonyi István

SCHEIN GÁBOR: NEMES NAGY ÁGNES KÖLTÉSZE

Portré vagy kismonográfia lehet sokféle. Attól függ, ki írta. Ha tudós irodalomtörténész, akkor más, mintha „csupán” kritikus vagy éppen olyan szerző, aki maga is költő. A határok persze nem ilyen tisztán láthatók. A legjobb tán az, ha e fenti vonások együtt vannak jelen, vagy legalábbis egymást erősítik.

Schein Gábor esetében megvan az esély erre a szintézisre, ami persze azért nem valósult meg a maga tökéletességében. Ám tény, hogy közlemültünk egyik legjelentősebb költőjéről, Nemes Nagy Ágnesről szólva kitapintható mindhárom vonás. Schein tudós alapozottságú, kritikai vénával rendelkező költő, aki elegáns, bár helyenként kissé tudálékos esszében rajzolja föl alanya legfőbb vonásait. Fejezetcímei metaforikusok, tehát nem a szabályos monográfia útját mutatják: *Utazás, Balaton, Ekhnáton az égben, Villamos-végállomás*. Mindez kevesebb, mint másfél száz oldalon. Ha csak a tartalomjegyzéket nézzük, alig sejtethetjük a fenti értékeket. Inkább szépirodalmi vállalkozásra gondolhatunk.

Schein az esszé hagyományos irányai felé közelít. A *kísérlet* értelmében. Vállalja a mű, az életmű kihívását, párbeszédet folytat költőjével. (A párbeszéd persze jórészt egyoldalú...) „Nemes Nagy Ágnes egyike legtudatosabb költőinknek, ami azt jelenti, hogy alkotás közben erőteljesen ellenőrzi a nyelv autonóm játékát, és saját elkészült alkotásaival szemben meg tud maradni a szöveg radikális másságát tiszteletben tartó kívülállónak” - írja. Olyan költő portróját teremti meg, aki közvetlen kapcsolatban állt a filozófiával, persze nem vált közben filozófussá. Mint ahogy ez jellemzi a többi Újholdhoz kötődő költőt és írókat, pl. Pilinszkyt, Weörest, Rábát, Vidort, Mátyást és másokat. Tágabb összefüggésekről is olvashatunk, hiszen szó esik az egész, a második világháború után megváltozott magyar költészetéről, sőt, az átpolitizált, átideologizált társadalmi környezetéről hasonlóképpen.

Természetesen fontos részleteket találunk a második világháború utáni esztendőket változásairól, arról, hogy „a magyar líra addig érvényes beszédmódjai jelentősen átalakultak”, s persze arról is, hogy a Nemes Nagy Ágnes számára oly fontos Újhold megszűntetése 1948-ban s utána milyen helyzetet teremtett. Ebben a helyzetben például 1951-ben Darvas József „a babitsi l'art pour l'art hervadó virágainak” minősítette a megszűntetett folyóirat szerzőit. S ezen viszonyok között alakítja ki Nemes Nagy Ágnes egyéni hangját, melyet a szerző nagy irodalomelméleti apparátussal és megfelelő érzékenységgel ele-

mez. Elméleti felkészültsége azonban néhol elragadja; nyelvezete együtt száll a divatokkal, esetenként indokolatlan idegenszó-használata stilisztikailag egyenetlenné teszi szövegét. Egy példa: „Az első egységét a tagmondatok ellentételezése és az epiforikus addíció biztosítja. A másodikikat az elliptikusság, a szintagmák additív szétválasztása, ... amit a redundancia ellensúlyoz.” Nem a megalapozott terminológia ellen szólok persze, ám itt-ott zavaró az ilyen túlzás. Ugyanakkor meglepő, hogy néhol (46. és 95. o.) riportnak nevezi azt, ami nyilvánvalóan *interjú*, hiszen a költőnő aligha volt szereplője a legösszetettebb sajtóműfajnak, ezzel szemben természetesen adott interjút életében...

A fentiek nem csökkentik Schein Gábor alapvető érdemeit, hiszen az utóbbi évtizedek egyik legjelentősebb költői teljesítményét mutatja föl. Könyve legfőbb és legjobb részleteiben nem tolakodik az elemzett életmű alkotója elé; a nemes közvetítés szerepét vállalja. „A képek ámulatba ejtő érzékletessége, érzékisége valóban a tapintás transzcendentális tapasztalatából fakad, de szövegeinek nem célja ez az erény, csupán az együttlét felé vezető út mellékterméke” - olvassuk egy ilyen részletében, az *Ekhnáton az égben* fejezet élén. Itt esik szó a *Fák* című, ars poética-jellegű műről is, mint „a tudást megelőző tárgyiasság igényének” megfogalmazásáról. Ebben a fejezetben találjuk a legfrappánsabb műértelmezéseket is, nem egyszer kitekintve a költőelődökkel (József Attila, Babits, Vörösmarty) való párhuzamokra. S persze kiemelt hely jut az *Ekhnáton-ciklusnak*, és Schein Gábor meggyőző elemzésekkel igazolja alaptételét, mármint a műnek Nemes Nagy Ágnes lírájában betöltött szerepéről. A hajdani fáraó „Ekhnáton istene a költészet istene, ... aki olvasható jeleket teremt és olvasható jelközöket...”

Schein kitér Nemes Nagy kései költészetének értékelésére is, főleg a *Villamos-végállomás* című fejezetben. Szól arról, hogy a költő hogyan folytatja, illetve alakítja át a korábbi poétikát. A megújulás például az *Egy pályaudvar átalakítása* című vers segítségével érzékeltethető. Itt „A szöveg egy megszólaló individuum és egy őt hallgató, néma másik párbeszéde.” S aztán a jelentős prózaverseket érintve a szerző sajnálkozik afölött, hogy a nemzetközi szakirodalom sem tisztázta még a műfaj jellemzőit. Schein Gábor sem tisztázza igazán, ám fontos lépéseket tesz, legalábbis egyetlen költő művei ürügyén. Alapfogalmak itt az „esszéisztikus leírás” és a „párbeszédeesség”.

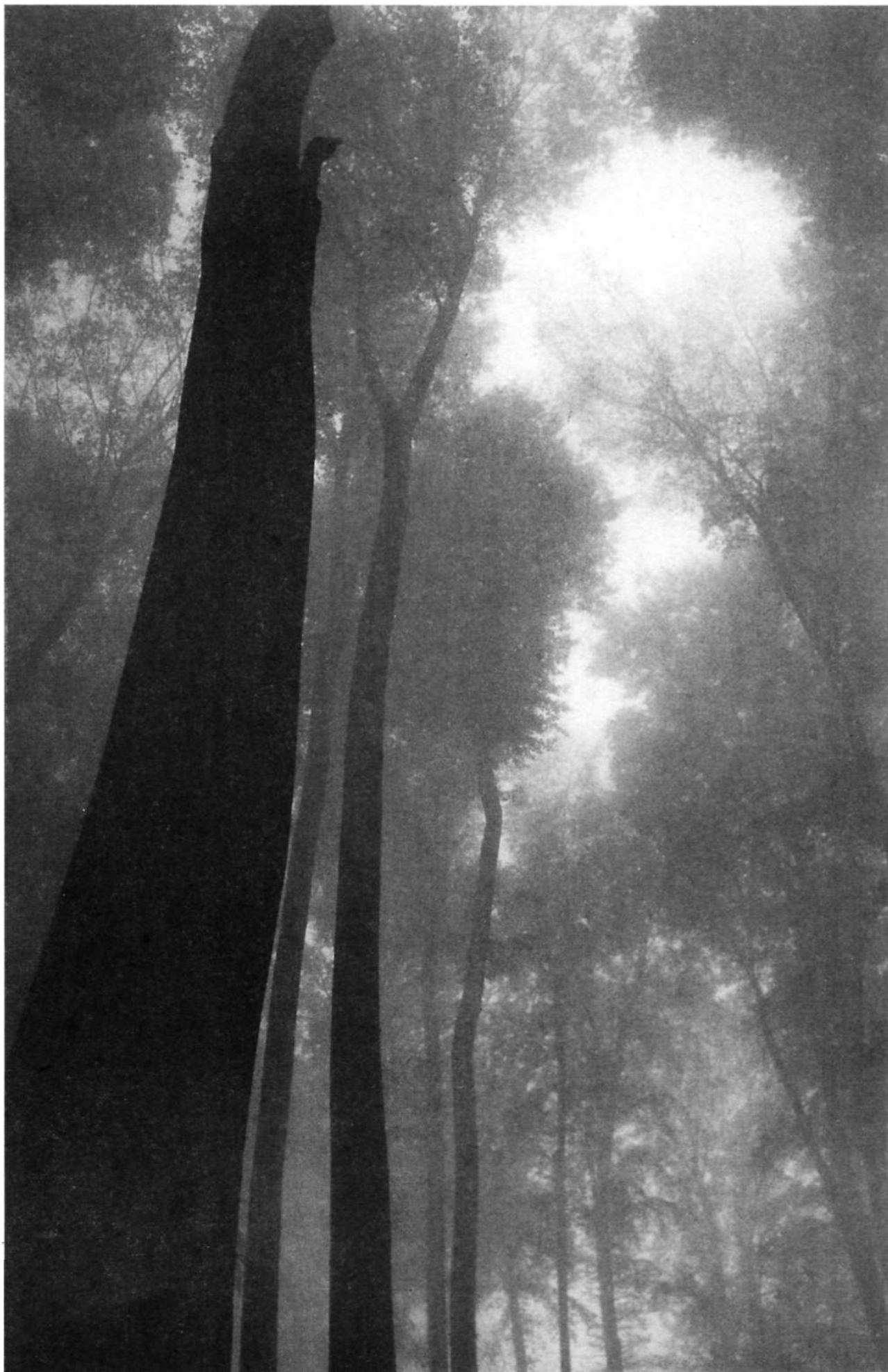
S aztán a könyv végén meglepetés vár bennünket. A modern áramlatokkal lépést tartani akaró monográfus visszavedlik szépíróvá. A feladat megoldhatatlanságát így érzékelteti: „Megkíséreltünk néhány verset újraírni magunkban, átmásolni őket egy másik lapra. De a könyv nem készült el. A könyv befejezhetetlen.”

(Belvárosi Könyvkiadó, 1995.)

SZERZŐINK

Ács József költő, kritikus - Budapest	Forrai Eszter költő - Párizs
Ágh István költő - Budapest	Győri László költő - Budapest
Baán Tibor költő, kritikus - Budapest	Jókai Anna író - Budapest
Bakonyi István irodalomtörténész, kritikus - Székesfehérvár	Kiss Benedek költő - Budapest
Beke György író - Budapest	Kovács István költő - Budapest
Bohár András kritikus - Budapest	Lászlóffy Aladár költő - Kolozsvár
Bozsik Péter költő, szerkesztő - Veszprém	Lőrinczy Huba irodalomtörténész - Szombathely
Buza Beáta szerkesztő - Zalaegerszeg	Mezey Katalin költő - Budapest
Cukor György költő - Törökbálint	Novák Béla Dénes költő - Budapest
Cserba Júlia esztéta - Párizs	Oláh János költő, szerkesztő - Budapest
Csűrös Miklós irodalomtörténész - Budapest	Péntek Imre költő, szerkesztő - Székesfehérvár
Czetter Ibolya főiskolai tanár - Szombathely	Pichler József fotóművész - Nagykanizsa
Czigány György költő - Budapest	Pósa Zoltán író - Budapest
Dienes Ottó költő, kritikus - Székesfehérvár	Szabolcs András helytörténész - Keszthely
Dús László festőművész - U.S.A.	Utassy József költő - Budapest
Egri Zsolt kritikus - Szombathely	Vasadi Péter költő - Budapest
Fiiinger Margit főiskolai tanár - Kaposvár	Vasy Géza irodalomtörténész - Budapest

Balogh László

MI A HUMÁNÖKOLÓGIA?

(Beszélgetés Nánási Irén humánökológussal)

A Hevesi Sándor Művelődési Központban szervezett, a „Nagykanizsa Város Környezetvédelméért” Alapítvány által is támogatott Humánökológiai Szabadegyetem immár túl van 4 évfolyama 23 előadásán. Az előadások, bár különböző szempontúak voltak, mind egy természetközeli szemlélet kialakításában segítettek, s most már ott tartunk, hogy összefoglalva is jó lenne tudni: mi is az a humánökológia? Ezért kérdeztük dr. Nánási Irént, az ELTE TTK docensét - Magyarországon talán az egyik ezügyben legilletékesebbet -, hogy avasson be bennünket a titokzatosan hangzó kifejezés értelmébe.

- Mit is jelent a mai ember számára a humánökológiai szemlélet, miért fontos ez nekünk?

- Jó lenne a természetet mint egészet megérteni! Ezt olyan szemlélet kialakításával lehet, mely önértékként kezeli a természet (a külső természet és az ember biológiai természetét egyaránt) és a kultúra értékeit, mert ez elemi feltétele a természeti és emberi erőforrásokkal való felelős gazdálkodásnak.

A humánökológia huszadik századi tudomány, egy a több százados hagyománytól eltérő látásmód. Történeti gyökerei visszanyúlnak az ókori keleti kultúrák és a klasszikus görög kultúra intiútív humánökológiai szemléletéhez.

Az ókori humánökológiai szemlélet és az újkor tudományos igényű ökológiai-humánökológiai látásmódja egyaránt magába foglalja a következő négy elemet:

1. Az ember része a természetnek.
2. A természet korlátot jelent minden emberi tevékenység számára.
3. Minden emberi tevékenység a korlát - és nem a korlátlan lehetőségek - oldaláról vizsgálendő és tervezhető.
4. Ki kell bővíteni az emberi tevékenység értékszempontjait! A gazdasági haszon mellett, vele egyenrangú önértékek a geoszféra-bioszféra folyamatai, az emberi biológikum és az évezredek alatt felhalmozódott kulturális örökség is!

Századunk húszas éveiben fordult a kutatók figyelme a szaktudományokon belül az ökológiai nézőpont érvényesítése felé. A hatvanas évek végétől növekedett az érdeklődés a globális problémák iránt. Ennek okai eléggé nyilvánvalóak: a környezetszennyezés aggasztó méretei, a meg nem újuló erőforrások korlátos volta, a bioszféra veszélyeztetettsége, az emberek romló egészségi állapota, a túlnépesedés... Hadd egészítsem ki a felsorolást két nagyon jellemző konkrét példával: minden tíz gyermek közül hét alultáplált, minden órában eggyel kevesebb faj marad Földünkön. Viszonylag új kutatási terület lévén, nincsenek még egyesítve azok a természettudományi, társadalomtudományi és embertudományi ismeretek, amelyek a humánökológia tárgykörébe tartoznak, de vizsgálódásai középpontjában áll minden, ami a természet-ember-kultúra teljes kölcsönhatásrendszerében van.

A humánökológia az egyes szaktudományokhoz is kapcsolódva kísérel meg, a maga eszközeivel, az emberi tevékenység humanizációját és ökológizációját, az ismeretek széles körének integrálását, középpontba állítva a komplex természet-, környezet- és embervédelem alapvető szempontjait.

- Milyen konkrét és lényeges példát említene az ökológiai szemlélet történeti formáira?

- Az első mezőgazdálkodó társadalmak szerveződése alapvető változást jelentett a természetátalakító, természetromboló tevékenység mértékében. Az újabb, radikális változást az ember - természet viszonyban az ipari társadalmak szerveződése jelentette, globálissá terebélyesítve az ember természetpusztító és önpusztító tevékenységét. Ma még csak reménykedhetünk abban, hogy lesz egy harmadik váltás: az úgynevezett posztindusztriális („ipar utáni”) társadalom, vagy másképpen az információs társadalom korszaka. Ma már nyilvánvaló: nem a természet-től való eltávolodás az egyes kultúrák legnagyobb értéke, hanem a természetben maradás, a természeti törvények tiszteletben tartása, a természetátalakító tevékenység korlátozott voltának, az ember bioszférába való tartozásának elfogadása a fokmérő, mert ez a záloga a bioszféra, vele együtt az emberiség fennmaradásának. Az ember bioszociális lény mivoltával összefüggően annak tudomásul vétele, hogy nem létezhet, nem hozható létre a bioszféra pusztulása után egy „homoszféra” az embert kiszolgáló néhány száz növény- és állatfajjal.

Az intiútív humánökológiai szemlélet már az ókori keleti kultúrákban jelen volt. A klasszikus görög kultúrában még inkább előtérbe került, bár hasadás mutatkozott a harmóniaeszményen belül: megkezdődött a természet leértékelése. A középkorban leginkább csak az „élő Földanya” képzete emlegethető, bár a természet és az ember felértékelődése a reneszánsz kultúrában újra megtörtént. A modern természettudományok kialakulása az ökológiai látásmód elvesztését is jelentette a korlátlan racionalizálás által. De a XIX. század tudományos forradalma azért újra körvonalazta az ökológiai szemléletet.

- S mi a helyzet a XX. században?

- A humánökológia a tudományos megismerés több-évszázados hagyományát forgatja fel. A természet helyreállítását, megőrzését, a természeti törvények tiszteletben tartását állítja középpontba. Ebben segít a szociológia, a geográfia, a szociálintropológia, a pszichológia, a közgazdaságtan, s az alkalmazott humánökológiák: a műszaki tudományok, az építészet, a tájépítészet, a természetvédelem, a közegészségügy. A humánökológia nem csupán a hagyományt forgatja fel, hanem megakadályozni akarja az ugyancsak több évszázados rablógazdálkodást, befolyásolni kívánja az értékrendet, politikát, a gazdaságot, azaz az ember természethez fűződő gyakorlati viszonyát!

Karinthy mondta egyszer: „A múlt század tudománya szétszedte az embert, jöhetne már valaki, aki összerakja”.

A KIS-BALATON MA

A távolság kélik, mindenhol nyugalom vesz körül bennünket. A nyári eleji szél és a fel-felröppenő madarak jelentik az összes mozgást körülöttünk. De a madarakat is csak addig láthatjuk, amíg a nádrengeteg ismét el nem nyeli őket. Szikrázva tűz a nap, s a körülöttünk lekaszált fű kellemes szénaillattal adja át magát az ényészetnek.

Fenekpusztán vagyunk, a Közép-Dunántúli Természetvédelmi Igazgatóság területén. A Kis-Balaton tájvédelmi körzet, mely durván 14000 hektárt ölel fel, házigazdálja és vezetője Horváth Jenő, vele beszélgettünk.

- A kis-balatoni víztározó hogyan jutott el mai állapotába?

- A tájvédelmi körzet megvalósításának időben különböző fázisai voltak, kisebb-, nagyobb buktatókkal jutottunk a jelenlegi állapotig. Első ütemben a Hídvégi tó területén a hetvenes években meliorizált szántók, rétek, legelők, kukoricások voltak. A mai, második ütemben területe két összezsugorodott vízfelület helyén létesült, mely néhány hektár kiterjedésű. A többi területet nád, gyékény és sás foglalta el. Eredetileg természetvédelmi szempontból a mainak csupán egytizede volt védett. Itt alkalmazták hazánk első fizetett természetvédelmi őrét, Gulyás Jánost. Feladata az volt, hogy őrizze a gémekeket és kócsagokat, melyek az élőhelyek beszűkülése és a tollgyűjtők miatt végveszélybe kerültek. A Kis-Balaton szűrő hatásának hiánya a Balaton vízminőségromlásában jelentkezett. A Zala folyó szennyező hatását meg kell gátolni, és a vízgűjtő területen a mezőgazdaság által felhasznált vegyszerek mennyiségét szabályozni kellene. Később előtérbe került a települések víztisztítók építése, valamint a csatornázás. Ennek jelentős állomása a zalaegerszegi víztisztítómű üzembe helyezése volt.

- Az elképzelések milyen időrendben valósultak meg?

- A nyolcvanas évek elején elég pénz állt rendelkezésre, így az évtized közepére el is készült az első ütem, kb. kettőezer hektár vízterülettel. Akkor az elképzelés az volt, hogy 10-15 éven belül a vízfelület 80%-a nádas lesz. Ez a beruházás főleg a vízminőség javítására jött létre, de a természeti értékekre is figyeltek. Az itt kialakult madárvilág enélkül nem telepedhetett volna meg. Külön kiemelem a nyári ludak jelentős fészkelőhelyét, valamint a terület madárvonulás során betöltött szerepét.

Közben megváltoztak a vízvédelemmel kapcsolatos álláspontok, az első ütem területén a nádas helyett algató valósult meg. Ez azonban sok esetben nincs összhangban a természetvédelmi szempontokkal. A műszaki beruházásoknak komoly ökológiai következményei lettek. Az üzemeltetés csak kölcsönös kompromisszumokkal valósítható meg. Egyszerre a „vizes” és a „természetvédő” érdekek nem elégíthetők ki, de szerencsére az egyetértés adott közöttünk, odafigyelünk egymás érdekeire.

- Milyen gondokat tud még említeni, amelyek a természetvédelmet érintik?

Képek a Kis-Balatonról

- A műszaki megoldások nem mindig megfelelőek. Ha meglódul a víz a Zalából, a zsilipek nem tudják megfelelő ütemben átengedni, így a vízszint jelentősen emelkedik. Ilyenkor a vízen fészkelő madarak fészkelőhelyei katasztrófahelyzetbe kerülnek. Úgy látszik a műszaki építmények teljesítményét nem mindig lehet előre tökéletesen kiszámítani.

- Beszéljünk most a második ütemről!

- A második ütem jóval lassabban valósul meg, mint ahogy az eredeti tervekben szerepelt. A nyílt vízi terület jelenleg néhány száz hektár, ami folyamatosan növekszik a vízszint emelésével. Természetvédelmi szempontból jelentős ökológiai átalakulás indulhat meg, ha nem körültekintően cselekszünk. A második ütem megvalósításának komoly ökológiai ára van. Ezt csak súlyos természetvédelmi veszteségek árán lehet megvalósítani. A második ütemmel a vízminőség javulását kell elérni, de csak természetvédelmi értékek sérülésével oldható meg.

A vízemelkedés következtében, amely az egy métert is meg fogja haladni, kb. 2000 hektár sávos terület pusztulására lehet számítani, melynek következtében a kapcsolódó élőlények eltűnése is megjósolható. A sás ugyanis nem bírja a hirtelen vízszintemelkedést, és az áramló vizet sem kedveli. Neki az állandó, viszonylag nyugodt víztakarás kedvez.

- Milyen megoldást lát arra, hogy a természetvédelmi értékek a legkevesebb károsodást szenvedjenek?

- A vízszintemelést úgy kellene megvalósítani, hogy az a növényzet függvényében történjen. Ahhoz, hogy a Zala és a többi befolyó víz a medréről kilépve a területen átáramolva jusson a Balatonba, a jelenlegi szintnél minimum 20 cm-nél magasabb vízszint tartása szükséges. A mai napig az elárasztásra tervezett 5400 hektáros terület 30 %-án, mintegy 1600 hektáron történt meg a 20-30 cm-es vízszintemelés.

Visszatérve a vízszintemelésre, az a növényzet átrendeződését vonja maga után. Ez azt is jelenti, hogy egyes területeken kipusztul, másokon pedig terjeszkedik a növényzet, ami az élővilág más tagjaira is (pl. madarak) jelentős hatással lesz.

- Hogyan lehetne az itt folyó természetvédelmi munkát a nagyközönség számára bemutatni?

- Nagyon fontos lenne egy természetvédelmi oktatóközpont beindításával felhívni a figyelmet, bemutatva az itt folyó munka jelentőségét. Lehetővé kellene tenni, hogy egyes töltésszakaszokon kerékpárral látogatható lehessen a terület. Több információs és tájékoztató táblát kellene elhelyezni. Az idei nyáron nemzetközi természetvédelmi tábort szervezünk. A hazai látogatók mellett német, holland és angol résztvevőket várunk. A tábor fő célkitűzése: aktív munkával megismerni a természetvédelmi terület értékeit. Fejlesztésünk kell nemzetközi kapcsolatokat, kutatásaink, munkánk eredményeit mind hazai, mind nemzetközi téren ismertetni kell.

A kutató- és oktatómunka mellett másik fontos tevékenységünk a terület megvédése. Sajnos az emberek tudatában az, hogy a terület természetvédelmi szempontból zárt, nehezen elfogatható. Nekünk mindenképpen védeni kell a területet vízvédelmi és természetvédelmi szempontból is. Nagy gondot jelentenek a horgászok, rengeteg szemetet hagynak maguk után. A hulladékszállítást a horgászjegyet árusító cégeknek kellene megoldaniuk. Elszomorító látványt nyújt a rengeteg műanyag palack és fólia egy természetvédelmi területen.

- A Kis-Balaton Tájvédelmi Körzet felelős vezetőjeként mi lenne a három kívánsága?

- E legfontosabb talán az lenne, hogy legalább rövid távon megbízhatóan tudjuk tervezni a természetvédelmi munkát. Másodikként fontosnak tartanám, hogy egy olyan feltételrendszer alakuljon ki, melyen a természetvédelmi terület és a környező falvak elképzelései jól kiegészítenék egymást. Harmadikként pedig azt kérném, hogy a jelenlegi csapattal együttműködve hosszútávon is biztosítani tudjuk a Kis-Balaton Tájvédelmi Körzet fejlesztését és fennmaradását, remélve a nem oly távoli jövőben egy új Balaton Nemzeti Park létrejöttét.

Benedek Miklós

Lencsés Gábor

A HELYI TÁJ- ÉS TERMÉSZETVÉDELEM*

Ha egy-egy élőlény-táruást elterjedési területének minél több pontján védelem alá tudnánk helyezni, ki lehetne alakítani a természetközeli állapotú területek oly hálózatát, amelyben a fajok természetes vándorlása, kicserélődése is biztosított lenne. Így jobb lehetőség teremtődne arra is, hogy durva emberi behatások után - például egy tarra vágást követően - egy-egy ilyen természetközeli területről népesüljenek be újra a lepusztult élőhelyek.

Egyáltalán nem túlzás tehát a természetvédő mozgalmak javaslata, hogy legyen minden lakott hely körül legalább egy, helyi védelmet élvező rét, mező vagy erdőfolt.

Magyarország gazdag természetes élővilágát leginkább a gazdálkodási formák és a természeti tényezők megváltozása, az élőhelyek szétrombolása veszélyezteti. A rendszerváltás óta zajló átalakulás hatása felemás. A jelenlegi statisztikákban nem találunk választ arra a kérdésre, hogy a földterületek privatizációja mennyire súlyosan érintette természetes élővilágunk életlehetőségeit, de a negatív hatásai (erdőirtások, gyepfeltörések) egyértelműek.

Mára nyilvánvalóvá vált, hogy a természetvédelmi területek, tájvédelmi körzetek és nemzeti parkok régebben kiépült rendszere, az egymástól elszigetelt élőhelyek védelme nem képes biztosítani a természetes társulások hosszú távú fennmaradását. Az attrakció vagy rezervátumszerű védelem biztosíthatja a társulások ideig-óráig tartó túlélését, de nem alkalmas a biológiai sokféleség fenntartására az ország teljes területén.

A helyi természeti oltalom alatt álló területek nem a kiemelten védett területek sápadt visszfényei. Sajátos értéküket az adja, hogy létrehozásukkal növelhető a védett élőlények stabil populációinak száma és megőrizhető az egyes települések határában az eredeti élővilág egy szelete.

A helyi jelentőségű természetvédelmi területek létrehozása felettébb egyszerű dolognak látszik. Az önkormányzati törvény lehetővé teszi - a települések önkormányzatának természetvédelmi jogkörei között - ezek létesítését.

A rendszerváltás után megalakuló önkormányzatok mégsem természetvédelmi területek létrehozásával kezdték működésüket. A helyi védelem alatt álló területek nagy többségét még azok teszik ki, amiket valamikor a megyei tanácsok nyilvánítottak védetté.

A védett objektumok nagyobb része park, fasor, jellegzetes fa vagy egyéb más, elsősorban esztétikai, kulturális értékkel rendelkező mesterséges élőlényegyüttes. Csupán kisebb részük a védett élőlényeknek otthont nyújtó erdő, rét, vagy éppen láp. Ezek oltalma lenne a biológiai sokféleség megőrzését tekintve a legfontosabb. Elegendő végigjárnunk akár csak egy kistáj darabkáját, azonnal láthatjuk, mennyire átalakították már a természetet. A favágók fűrészgépei nyomán sorra tűnnek el az idős faállományok, a talajjavítási (meliorációs) programok következtében pedig a nedves rétek, lápok.

A leírásokban gazdag élővilágúnak jelzett élőhelyek fölkeresésekor gyakran kell csalódnia a természetkedvelőnek, aki örülhet, ha talál egy-két, a múltra utaló növényfoltot. Az oltalom alá helyezés csak akkor töltheti be funkcióját, ha együtt jár az értékeket kímélő gazdálkodással, ami minden esetben felveti a kártérítés kérdését, s itt a legtöbb helyi kezdeményezés elakad. A pénzühányal küszködő önkormányzatok nem vállalhatják a kártérítés terheit.

Magánerdők Újudvaron

A Zala megyei Újudvar egy szűk medencében fekszik. A települést keretező domboldalon tájjellegű fajokból álló erdők találhatók. Egy-egy természetközeli állapotú erdőrészlet értékes lágyszárú növényzetet rejt magában.

A falu lakossága akkor határozta el, hogy megvédi a környék tájképi és természetvédel-

* Részletek egy hosszabb tanulmányból

Köris-éger forrásláp a Csibiti-völgyben

mi szempontból értékes erdeit, amikor a településhez legközelebb eső erdő részei etek - a kárpótlási folyamat részeként - újra magángazdák kezébe kerültek. Attól tartottak, hogy az új tulajdonosok tarra vágják a falukép hátterét adó erdőket, s ez korlátozhatja a természeti adottságok kihasználását, többek közt a falusi turizmus vérkeringésébe való bekapcsolódást.

Nem kívántak lehetetlent. Nem az erdőgazdálkodás folytatását akarták megakadályozni, hanem csupán azt szerették volna, hogy az új tulajdonosok tarvágás helyett szálas vagy fokozatos felújítógátás segítségével végezzék a faállomány megújítását.

A vita akörül csúcsosodott ki, hogy néhanyan, a tulajdonosi jogokra hivatkozva tartósan megfoszthatnak-e egy települést az eddig adottságként élvezett jellegzetes tájképi környezettől, avagy a többség érdekére hivatkozva korlátozható-e a tulajdonosok radikális tájatalakító tevékenysége?

Jogi eszközök hiánya

Az újudvari önkormányzat az illetékes természetvédelmi igazgatóság segítségét kérte tájvédelmi elképzelései megvalósításához. A kibontakozó eszmecsere során nyilvánvalóvá vált az, hogy a jogszabályban rögzített szándékon /lásd például a 43/1990.(IX. 15.) sz. kormányrendeletet / kívül Magyarországon nem megoldott a természetvédelmi oltalom alatt nem álló területek tájvédelme.

A nem védett területek tájvédelmének hazánkban a gyakorlatban nincs gazdája. Ese-

tünkben a gazdátlanság abban mutatkozott meg, hogy a tájvédelmi erőfeszítések támogatására a KTM-nek címzett levélre csak egy optimista reagálás érkezett, amelyből megtudhattuk: nem az erdőművelés alkalmazott technikája, hanem a tulajdonviszonyok rendezetlensége okozza a legnagyobb veszélyt, ugyanis, „ahol a tulajdonos, a kezelő megvan, a vagyonsvédelem is biztosítottnak látszik” Vajon ez azt jelenti, hogy a tájvédelem redukálható vagyonsvédelemre?

A hirdetett elvek és a mindennapi gyakorlat közti különbség azonnal láthatóvá válik, ha elolvassuk a Nemzeti Környezet- és Természetpolitikai Konceptiót, vagy más minisztériumi kiadványokat. A tájvédelmi fejezetben negatív tényezőként mindig említés esik „a nagyüzemi mező- és erdőgazdaság uniformizáló hatásáról”, amelybe természetesen beletartozik a tájat gazdagító tájelemek (mint az erdősávok, fasorok) eltüntetése vagy olyan fokú degradálódása, ami már esztétikai élményt nem tud nyújtani. A törvények legnagyobb gyengéje a részletes jogi szabályozás hiánya. Kérdés, hogy továbbra is csupán a mai áldatlan, a pénztelenség által meghatározott gyakorlat érvényesül-e?

Védett erdő Újudvaron

Újudvaron, miután a településen élők tájvédelmi törekvései kudarcba fulladtak, megpróbálkoztak néhány erdőrészlet természetvédelmi oltalom alá helyezésével. Egy helybéli természetkedvelő tanárember ugyanis felhívta az önkormányzat figyelmét, hogy a település közelében lévő Csibiti-völgyben néhány érdekes, védett növényt talált. A polgármesteri hivatal felkérésére kezdett botanikai kutatások feltárták a völgy gazdag növényvilágát. Az eredmények hatására a település polgármestere kezdeményezte az érintett erdőrészletek helyi védelem alá helyezését. Törekvését a lakosság túlnyomó többsége támogatta.

A védelem alá helyezésre előkészített, alig 30 hektáros terület felét egy meredek falú szurdok foglalja el. A meredek lejtőkön, ne-

héz művelési körülmények között csak kisebb fatömeg természetű. Mégis, e gazdaságilag nem túl értékes erdő miatt jelentős konfliktus támadt az önkormányzat és az erdőgazdaság között. Az erdőgazdaság csak akkor látta lehetségesnek a természetvédelmi terület létrehozását, ha az önkormányzat biztosítani tudja az ehhez szükséges anyagi feltételeket. Milliós kártérítési igényt jelentettek be, de később, az önkormányzat szakértőjével folytatott tárgyalásokon csak műveletenkénti tízezer forintos nagyságrendű többletköltséget tudtak bizonyítani. Mint később kiderült, ellenvetéseik hátterében - egyébként érthető - félelmek húzódtak meg.

Az erdőgazdaság vezetői úgy látták, hogy a bevezetendő művelési korlátozások gazdálkodásuk létalapját szűkítenék tovább. Féltek, hogy az újudvariak sikere precedenst teremtsen, hozzájárul a térségben a természetvédelmi törekvések felerősödéséhez, ami az erdészek

által sugallt kép (erdőgazdálkodás = természetvédelem), valamint a fatermelés elsőbbségének megkérdőjelezéséhez vezethet.

A tárgyalások során nem csak a konfliktus rendeződött, hanem a védelem alá vont terület sorsa is. A terület minden fél által elfogadott kezelési utasítása kimondja, hogy az állami erdőterület továbbra is az erdőgazdaság kezelésében marad, de az erdőgazdaság azt, lehetőség szerint, az önkormányzat által ajánlott munkaerő bevonásával műveli. A természetvédelmi elvek szerinti erdőgazdálkodás megvalósítását pedig az önkormányzat, az erdőgazdaság, az erdőfelügyelőség, valamint az illetékes természetvédelmi igazgatóság képviselői ellenőrzik. Az önkormányzatnak így lehetősége nyílik, hogy közmunkásai segítségével (akik korábban egyébként az erdőgazdaság dolgozói voltak) részt vegyen a védelem alá vont területek művelésében.

Pénz és szakértelem

Kétségtelen, hogy a helyi jelentőségű természetvédelmi területek létrehozását demokratikus viszonyok között nem lehet adminisztratív úton a településekre erőltetni. A védelem alá helyezés gondolatának az érintett település társadalmában és/vagy annak vezetőiben kell gyökeret eresztetnie, de a szükséglet kialakulását elő lehet segíteni megfelelő szabályozók életbeléptetésével. Különösen fontos lehet a természettudományokban járatos pedagógusok szerepe, akik az iskolarendszer decentralizálódása következtében az elmúlt években jelentős számban kerültek a kisebb településekre.

Nehezíti a munkát, hogy a jogszabályok szerint a helyi jelentőségű értékek felkutatását, védelmének előkészítését az illetékes önkormányzatnak kellene elvégeznie. Az önkormányzatoknak erre sem szakemberük, sem speciális ügyviteli tapasztalatuk nincsen. Jobb híján csak lelkes amatőrök és hivatásos természetvédők közléseiből kapnak képet arról,

Galagonyabokor

hogy közigazgatási határukon belül hol található értékes élővilág.

A figyelem felhívását a legkritikább esetben követi tett. A mozdulatlanság okának a pénzhiányt tarthatjuk. A legkézenfekvőbb megoldás az lenne, ha az új természetvédelmi törvény központi támogatást biztosítana a helyi jelentőségű természetvédelmi területek létrehozói számára. A törvény indoklása ugyan említette, hogy „a természet védelme alapvetően állami feladat”, de a törvény végül is a helyi jelentőségű védett területek fenntartását a települési önkormányzatok feladatává teszi. /62.§. 2. bekezdés/ Pedig a törvény általánosan megfogalmazta azt a követelményt, hogy „a természet védelme céljainak eléréséhez szükséges pénzügyi fedezetet elsősorban a központi költségvetésben és a természet védelmét is szolgáló elkülönített állami pénzalapokban kell biztosítani” /69.§. 2.bekezdés/. Ezért célszerű és a természetvédelmi cél szempontjából ösztönző lenne, ha az állam - a természetvédelmi hatóság által javasolt mértékben - folyamatosan részt venne a helyi jelentőségű természetvédelmi területek fenntartásában. Ez biztosítaná a központi pénzek szakmai ellenőrzés mellett történő felhasználását is.

A törvény egyik előremutató része az, amelyben nevesíti a megyei önkormányzatok természetvédelmi feladatait /61.§. 1. és 2. bekezdés/. Ennek szakmai háttéréként a megyei önkormányzatokon belül ki kellene alakítani egy-két szakemberből álló csoportot, amely koordinálná a helyi jelentőségű, természetvédelemmel kapcsolatos feladatokat.

A konfliktusok kezelésében nálunk nagyobb tapasztalatokkal rendelkező országok-

Tarvágás valahol Zala megyében

Kiszáradt gesztenyefa

ban ezt a fajta tevékenységet olyan különlegesen felkészült szakértőkre bízzák, akik képesek a konfliktusok valamennyi résztvevőjének problémafelfogását megérteni és közvetíteni. A külső szakértők szerepének fontosságára az újudvari példa is ráirányítja a figyelmet.

Bizonyára az illetékes önkormányzatok is jobban támogatnák a helyi természetvédelmi területek létrehozásának ötletét, ha látnák, hogy ez nem hosszadalmas és bizonytalan végkifejletű konfliktusokhoz vezet, s azt a kormányzat nemcsak erkölcsileg, hanem anyagiilag is támogatja.

Az újudvari példa bizonyítja, nem sorsszerű, hogy a természet védelme néhány ember vagy hivatal ügye legyen csupán.

Ha a természetvédelem ügyének elkötelezett szervezetek, hatóságok felkarolják a nagyobb gondok nélkül létrehozható, helyi jelentőségű természetvédelmi oltalom alatt álló területek létrehozásának gondolatát, munkájukkal segítik egy olyan új nemzedék felnovekedését, amely a természet és a környezet védelmében talán már a konfliktusokat és az áldozathozatalt is fogja vállalni.

KÖRNYEZETÜNK A „PARK”

1994-ben alakult át a nagykanizsai Városgazdálkodási Vállalat. Kollégáik több évtizedes szakmai tapasztalat birtokában igyekeznek megfelelni a városlakók igényeinek. Makrai Mártonné (A Park KFT. vezetője) beszél munkájukról:

- Ehhez a tevékenységhez, egy eredményorientált gazdasági szemlélet mellett, a kor gazdasági feltételeinek is meg kell felelni. Sajnos, annak a munkának, amit dolgozóink a köztereken, az utcákon végeznek, az emberek szemében nincs becsülete. Kevesen gondolnak arra, hogy milyen erőfeszítéseket követel az, hogy azokat a helyeket, ahol a többség sétál, pihen vagy közlekedik, rendezetten, tisztán tartsuk. Valamennyi munkatársamról elmondható, hogy van bennük belső indíttatás a rendért, a tisztaság eléréséért, s egyáltalán nem mindegy számukra, milyen képet mutat városunk.

Környezetünkben - mindannyian tapasztaljuk -, sok a szemét, az értelmetlen rongálás, a vandalizmus, de meggyőződésünk, hogy ezt egy szűk, viszonylag kis réteg okozza. Érdekes, hogy akik a város közterein, utcáin hosszú évek óta dolgoznak, olyan személyes kapcsolatokra tehetek szert, melyek nem jellemzőek a felületesen szemlélők által szürkének és személytelennek tűnő világban. A lakosság empátiája segíti eredményességünket, hiszen a célunk közös.

A Kertek Könyvében olvashatjuk: a kertész és erdész munkájában nem elégséges megfelelő körülmények közé ültetni a növényeket, szeretni is kell azokat! Érdekes párhuzamot vonhatunk a pedagógus és a kertész tevékenysége között. Mindkettőről elmondhatjuk, hogy a szakértelem mellett hatalmas jelentősége van annak, hogy tevékenységük tárgyával milyen a kapcsolatunk, milyen az emocionális viszonyuk. A másik összefüggés, hogy ha előbb kezdjük a nevelő tevékenységet, a későbbiekben kevesebb problémával kell szembenéznünk.

Ezért tartjuk fontosnak, hogy lehetőségeink szerint támogassuk az ifjúság környezetnevelési tevékenységét.

Több éves jó együttműködés alakult ki a Kaán Károly Környezetvédelmi Egyesülettel, a hozzá kapcsolódó Petőfi-Vécsey Általános Iskolával és a Zsigmondy-Winkler Műszaki Szakközépiskolával.

A különböző munkálatokba bekapcsolódva a diákok saját maguk végzik a parkgondozást, takarítást, így átérezhetik a rend árát.

Mindannyian tudjuk és felelősséggel valljuk, akik részt vettünk ezekben a folyamatokban, hogy nagymértékben meghatározza a felnőttek környezethez való viszonyát a fiatal korban kialakított szemlélet.

Kereskedelmi tevékenységünkben sem feltétlenül a gazdasági haszon a célunk, inkább az, hogy mind jobb kapcsolatot építsünk ki a lakossággal.

A mindennapi találkozások közben lehetőség van a szakmai segítségnyújtás mellett a személyiségformálásra is. Hiszen egyik legnagyobb ellenségünk a közömbösség, mely rengeteg értéket tesz tönkre és sokszor reménytelen helyzeteket szül. Vannak, akik nem tudják munkánkat értékelni, mert nem ismerik. Pedig értékes.

Ez az érték nagyon összetett, fontosságát a hiánya adja meg. A megoldás sem feltétlenül a pénzben van, bár az is nagy úr.

Már az is segítség számunkra, ha valaki nem rongál, nem szemetel és az európai normáknak megfelelően használja környezetét.

Ehhez talán szigorúbb szabályok kellenének, hogy jobban meg tudjuk védeni azt, amink van. Bár ez is csak részizgazság, mert hiába vannak szabályok, ha megtartásukba csúszik hiba, ha úr a következtelenség.

Közös célunk érdekében együtt kell működni mindannyiunknak, akik úgy érezzük, hogy tenni szeretnénk a környezetért, amelyben élni érdemes.

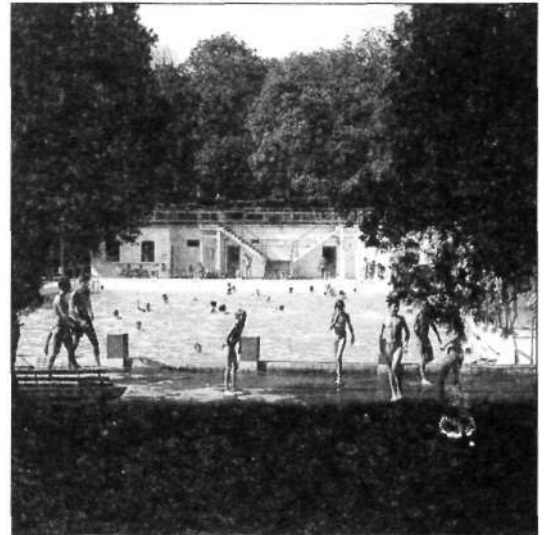
Benedek Miklós

Tegyük együtt a környezetünkért!

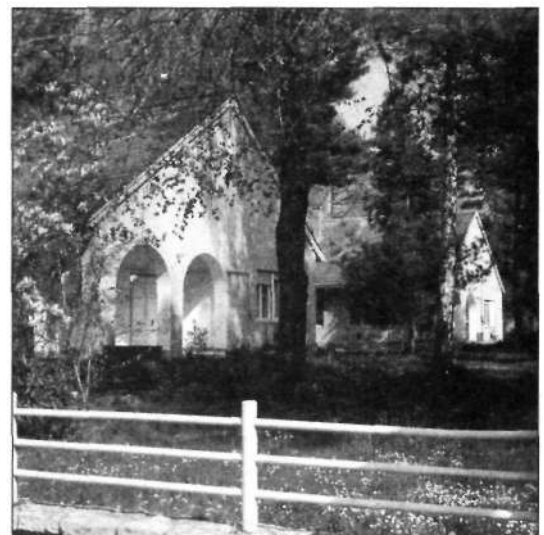
Sétány a Millenium emlékére létesített Sétakertben

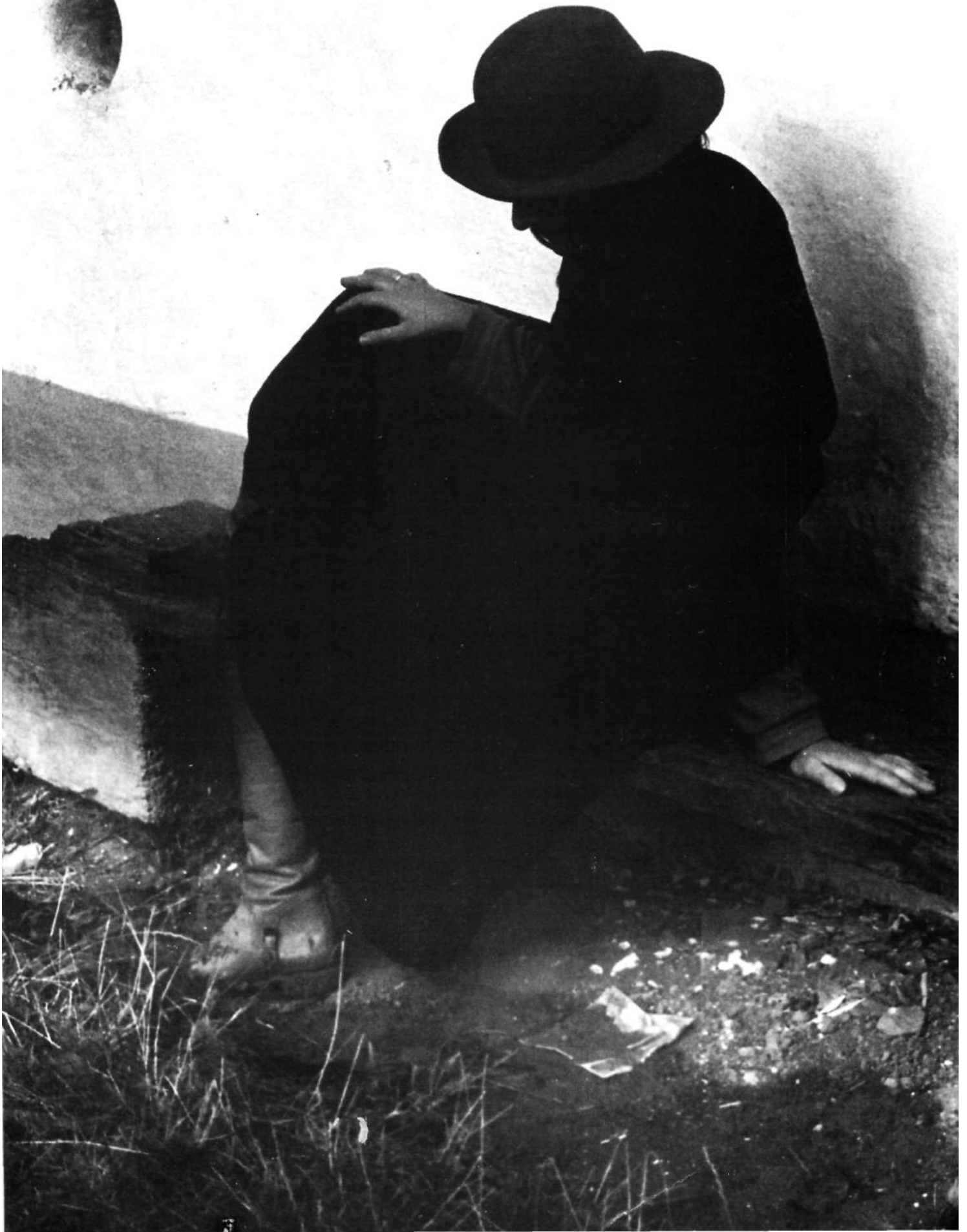
A városi strand

Diszkút az uszoda előtt. Szabó Tamás szobrászművész alkotása

A Magyar-Amerikai Olajipari Részvénytársaság lakótelepe a harmincas évek végén épült

PANNON LŰKÖK

Kulturális folyóirat

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

Ács Jenő, Bayer Béla, Bögözi Kádár János, Czegő Zoltán, Horváth Lajos, Jász Attila, Kiss Dénes, Mezey Katalin és Sárándi József versei ✧ Gere István és Lászlóffy Csaba szépprózája ✧ Ébert Tibor és Sárkány Márta színi játéka ✧ Laczkó András Simon István költészetéről ✧ Tódor János szociográfiája ✧ Periratok és emlékezés: Az 1956-os nagykanizsai diákper ✧ N. Pál József: Miért nem kell nekünk 1956? ✧ Bereczky Lóránd Németh János művészetéről ✧ Taub János a Hevesi Sándor Színházban ✧ KISEBBSÉGBEN: Kardos Ferenc, Orsós Jakab, Péterfi Rita és Szűcs Hajnalka a romákról ✧ Rózsás János GULAG lexikona ✧ Az Opel-család, 2. rész ✧ Szemle

1997

Ára: 95 Ft